

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA
VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI**

**ABDULLA AVLONIY NOMIDAGI PEDAGOGIK
MAHORAT MILLIY INSTITUTI**

E.M. Alkarov, Q.X. Mo'minova

**MAKTAB RAHBARLARINING INKLYUZIV
TA'LIMNI BOSHQARISH KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI
(RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA)**

Metodik qo'llanma

Toshkent – 2025

UO'Q

KBK

A

Alkarov E.M., Mo'minova Q.X.

Maktab rahbarlarining inklyuziv ta'limni boshqarish kompetentligini rivojlantirish metodikasi (raqamli texnologiyalar vositasida) [matin]. Metodik qo'llanma. E.M. Alkarov, Q.X. Mo'minova – T.: "Dimal" nashriyoti, 2025-y. – 226 b.

M u a l l i f l a r :

- E.M. Alkarov** – A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Raqamli texnologiyalarini rivojlantirish bo'limi boshlig'i P.f.f.d (phd) dotsent;
- Q.X. Mo'minova** – A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti.

T a q r i z c h i l a r :

- G'R. Otamurodov** – A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, "Doktorantura" bo'limi boshlig'i, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent;
- G.Sh. Fayzullayeva** – Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori, dots.

Ushbu metodik qo'llanma "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish metodikasi" nomli qisqa muddatli (mualliflik) kursi reja va dasturi asosida ishlab chiqilgan. Qo'llanma maktab rahbariyatining inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqarishdagi rolini ochib beradi. Unda inklyuziv ta'limning mazmuni, huquqiy asoslari va rahbarlar uchun zarur boshqaruv ko'nikmalari yoritilgan. Qo'llanma rahbar kadrlarning amaliy bilim va malakasini oshirishga xizmat qiladi.

Metodik qo'llanma A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Ilmiy Kengashining 2025-yil 26-iyunda bo'lib o'tgan №6-son majlisida ko'rib chiqildi va chop etishga tavsiya qilindi.

ISBN 978-9910-0000-00-3

© E.M. Alkarov, Q.X. Mo'minova, 2025

© "Dimal" nashriyoti, 2025

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi jamiyatda har bir insonning teng huquqliligini, uning shaxsiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkonini beruvchi yondashuvlarga asoslanmoqda. Shu nuqtai nazardan, *inklyuziv ta'lim* – bu nafaqat alohida ehtiyojlarga ega bolalarga, balki barcha o'quvchilarga insonparvarlik, tenglik va hamkorlik tamoyillari asosida ta'lim olish imkoniyatini beruvchi yondashuvdir. Inklyuziv ta'lim modeli bugungi kunda barcha bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga qamrab olishni, ularning psixofizik, ijtimoiy va madaniy jihatdan farqlanishiga qaramay, ta'limga to'liq kirishini ta'minlashni nazarda tutadi.

Alohida ehtiyojli o'quvchilarni “alohida” muassasalarda emas, balki o'z tengdoshlari bilan bir makonda ta'lim olishini tashkil etish – ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga, o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilishiga xizmat qiladi. Aksincha, an'anaviy maxsus ta'lim tizimi ularni jamiyatdan ajratib qo'ygan, natijada o'quvchi o'zini “normaga mos emas” deb his qilgan va bu esa ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelgan.

Inklyuziv maktabning asosiy maqsadi – har bir o'quvchining individual o'quv ehtiyojlariga mos shart-sharoit yaratish, uni o'quv va tarbiya jarayoniga to'laqonli jalb etishdir. Shunday muhitda maktab rahbariyati – ayniqsa direktorlar va ularning o'rinbosarlari – inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda, pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashda, infratuzilma va ta'limiy muhitni moslashtirishda bosh yetakchi rolni o'ynaydi.

Shu sababli, *maktab rahbarlarining inklyuziv ta'limni boshqarish kompetentligini* shakllantirish va rivojlantirish, ularning ushbu yo'nalishdagi bilim, ko'nikma va amaliyotini mustahkamlash – dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Ayniqsa, bu jarayonda *raqamli texnologiyalardan* oqilona va maqsadli foydalanish ularning boshqaruvdagi samaradorligini yanada oshiradi. Raqamli vositalar yordamida o'quvchilarning rivojlanishini individual kuzatish, baholash va qo'llab-quvvatlash imkoniyati kengayadi, bu esa inklyuziv ta'limning sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur metodik qo'llanmada inklyuziv ta'lim mohiyatidan kelib chiqib, maktab rahbarlarining boshqaruv kompetentligini zamonaviy texnologiyalar yordamida qanday rivojlantirish mumkinligi nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, inklyuziv ta'limni tashkil etishda uchraydigan muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari va zamonaviy raqamli echimlar asosida individual yondashuvlarni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

1.1 Inklyuziv ta'limning xalqaro va milliy huquqiy asoslari: qonunchilikning tahlili va amaliy ahamiyati

Bugungi kunda ta'lim tizimida inson huquqlari, teng imkoniyatlar va farqlarga hurmat tamoyillariga asoslangan yondashuvlar tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri bu - inklyuziv ta'limdir.

“Inklyuziv ta’lim”
tushunchasi
(fransuz tilidagi
inclusif – “o‘z
ichiga oluvchi”
so‘zidan olingan)
O‘zbekiston uchun
nisbatan yangi
hisoblanadi (bu
atama kundalik
amaliyotga
1990-yillarning
oxirida kirib kelgan).

Inklyuziv ta’lim
– bu shunday
ta’lim shakli,
unda har bir
insonga jismoniy,
 intellektual,
 ijtimoiy,
 emotsional,
 til va boshqa
 xususiyatlaridan
 qat’i nazar,
 umumta’lim
 muassasalarida
 ta’lim olish
 imkoniyati
 yaratiladi.

Inklyuziv ta’lim – bu
o‘quv jarayonini tashkil
etishning shunday shakli
bo‘lib, unga ko‘ra barcha
bolalar, ularning jismoniy,
ruhiy, aqliy, madaniy-etnik,
til va boshqa farqlaridan
qat’i nazar, umumiy
ta’lim tizimiga kiritiladi
va yashash joyi bo‘yicha
o‘z tengdosh nogironligi
bo‘lmagan bolalar bilan
birgalikda, aynan shu
umumta’lim maktablarida
o‘qiydilar.

1.1-diagramma. Inklyuziv ta’lim tushunchasi

Inklyuziv ta'lim – bu har bir bolaning jismoniy, aqliy, emotsional, ijtimoiy yoki til jihatidan qanday farqlarga ega bo'lishidan qat'i nazar, umumta'lim maktabida o'z tengdoshlari bilan birga ta'lim olishini ta'minlaydigan tizimdir. U alohida ta'limga ehtiyojlariga ega o'quvchilarga moslashtirilgan muhitda, zarur pedagogik, psixologik va texnik yordam ko'rsatish orqali barcha bolalarning to'laqonli o'rganishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta'lim – bu inkor etish emas, aksincha, har xil imkoniyatlarga ega bolalarni birgalikda rivojlantirishga qaratilgan o'zaro hamkorlik tizimidir.

Inklyuziv ta'lim quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- ta'limiy vazifalarni hal qilishda, odatda sog'lom bolalar orasida an'anaviy usullar bilan erishiladigan natijalarga mos yo'l bilan yondashish;
- bilim va ko'nikmalarni egallash jarayoni bilan bir qatorda, ijtimoiy tajriba va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini uyg'unlashtirish;
- nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim va ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvi jarayonida psixologik-pedagogik ko'mak ko'rsatish, bolaga va uning oilasiga yordam berish, pedagoglarni qo'llab-quvvatlash;
- nogironligi bo'lgan bolalar uchun maxsus dasturiy-uslubiy majmualarni ishlab chiqish;
- ta'lim jarayoniga jalb qilingan turli soha mutaxassislari va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik va muvofiqlashtirishni yo'lga qo'yish;
- nogironligi har xil darajadagi va turdagi bolalarni o'qitish va rivojlantirish bo'yicha pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish;
- ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha tomonlarning rivojlanishida turli xil buzilishlar va nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan tolerant (bag'rikeng) munosabatni shakllantirish.

Inklyuziv ta'lim maqsad va vazifalarining amalga oshirilishi quyidagilarga imkon yaratadi:

- nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyatdan ajralganlik holatidan chiqishga;
- nogironligi bo'lgan bolalarning konstitutsiyaviy huquqlari – ularning imkoniyatlariga mos ta'lim olish huquqini amalga oshirishga;
- ularga individual imkoniyatlariga mos ta'lim olishga;
- jamiyatda o'zini ro'yobga chiqarish imkoniyatini ta'minlashga;
- hayot sifati yaxshilanishiga;
- nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilashga.

Integratsion tizimning nogironligi bo'lgan bolalar va oddiy bolalar shaxsiy va kognitiv rivojlanishi uchun afzalliklari

Integratsion tizimning nogironligi bo'lgan bolalar va sog'lom bolalarning shaxsiy va kognitiv rivojlanishiga ta'sir etuvchi afzalliklari quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

- **Ijtimoiy afzalliklar:** barcha bolalarning mustaqilligini rivojlantirishga ko'maklashish orqali erishiladi; bolalarning ijtimoiy (kommunikativ va axloqiy) tajribasini boyitish; bag'rikenglik, sabr-toqat, hamdardlik va insonparvarlikni rivojlantirish;
- **Psixologik afzalliklar:** ustunlik tuyg'usi yoki o'zini past baholash kompleksining shakllanishining oldini olish;
- **Tibbiy afzalliklar:** "sog'lom" xatti-harakat modeliga taqlid qilishni jamiyatda qabul qilingan norma sifatida shakllantirish; bolalarni ijtimoiy ajratilishdan asrash, bu esa patologiyani kuchaytiradi va "cheklangan imkoniyatlar"ni rivojlantiradi;
- **Pedagogik afzalliklar:** har bir bolaning rivojlanishini noyob jarayon sifatida ko'rish (bolalarni bir-biri bilan taqqoslashdan voz kechish); ijtimoiy muloqot va taqlid qilish harakatlari orqali kognitiv rivojlanishni faollashtirish.

Bu yo'nalishning maqsadi – nogironligi bo'lgan bolalardagi cheklovlarni kompensatsiya qilish va ularni umumiy ta'lim jarayoniga qo'shishda barcha o'quvchilar uchun teng boshlang'ich imkoniyatlarni ta'minlashdir.

Inklyuziv ta'lim **nogironligi bo'lgan bolalarni** me'yorda rivojlanayotgan bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim-tarbiya olishlarini ta'minlaydi. BMT tomonidan 1948-yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da "Ta'lim olish har bir insonning asosiy va ajralmas huquqi" ekanligi alohida e'tirof etilgan. "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi" barcha insonlarning huquq va erkinliklarini kafolatlar ekan, bu Deklaratsiyaning barcha bandlari **nogironligi bo'lgan shaxslarga** ham tegishliligi aniqlandi.

1.2-diagramma. Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari.

Nogironshaxslarning huquqlarini yanada mustahkamlash va kafolatlash maqsadida BMT 1975-yilda "Nogiron shaxslar

huquqlari to'g'risida”gi Deklaratsiyani qabul qildi. Mazkur Deklaratsiyada ta’kidlanishicha: **“Nogironligi bo’lgan insonlar** shaxsiyatini hurmat qilish huquqi ularda tug’ilishi bilan mavjud bo’ladi. **Nogironlikning** kelib chiqishi, tabiati va jiddiylilik darajasidan qat’i nazar, fuqaro o’z yoshidagi tengdoshlari bilan bir xil huquqlarga egadirlar va shu bilan birga ular mumkin qadar to’laqonli yaxshi hayot kechirish huquqiga ham ega” (**“Nogiron shaxslar huquqlari to’g’risida”**gi Deklaratsiya, 3-modda).

Xuddi shunday **bolalarning** huquqlarini muhofaza qilish maqsadida BMT 1989-yilda **“Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya”**ni qabul qildi. **“Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya”** **bolalarning** huquqlarini hamma joyda himoyalash maqsadida ishlab chiqilgan inson huquqlari borasidagi xalqaro shartnoma hisoblanadi. U qariyb butun jahon mamlakatlari tomonidan ratifikatsiya qilingan. Konvensiyani ratifikatsiya qilgan 191 mamlakat ko’ngilli tarzda zimmlariga **“Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya”** qoidalarini ma’muriy qonunchilik, sud va boshqa chora-tadbirlar yordamida hayotga tatbiq etish majburiyatini oldilar.

“Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya” kompleks va ko’p qirrali xarakterda bo’lib, bu barcha bolalar uchun inson huquqlarining fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy singari jabhalarni ta’min etadigan yagona Konvensiyadir. 1990-yilda Tailandning Djom’ten shahrida o’ta muhim Umumjahon Konferensiyasi bo’lib o’tdi. Bu konferensiyada **“Ta’lim hamma uchun”** Umumjahon Deklaratsiyasi qabul qilindi. **“Ta’lim hamma uchun”** Umumjahon Deklaratsiyasini dunyoning 155 ta davlat hukumatlari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qabul qildilar. **“Ta’lim hamma uchun”** Umumjahon Deklaratsiyasi har bir bolaning to’laqonli va mukammal ta’lim olishini kafolatladi.

Inklyuziv ta’lim nogironligi bo’lgan bolalarning sog’lom tengdoshlari bilan teng huquqlilik asosida ta’lim olishlarini

ta'minlaydi. Bu konsepsiya BMT tomonidan qabul qilingan xalqaro huquqiy hujjatlarga asoslanadi.

“Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi” (1948-yil) har bir insonning ta'lim olish huquqini asosiy va ajralmas huquq sifatida belgilaydi. 1975-yilda esa **“Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida”**gi Deklaratsiya **nogiron shaxslarning** boshqa fuqarolar bilan bir xil huquqlarga egaligini va ularga to'laqonli hayot sharoitlarini yaratish zarurligini ta'kidlaydi. 1989-yilda qabul qilingan **“Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya”** barcha **bolalarning** huquqlarini himoya qilishni kafolatlaydi va ularni ta'lim tizimiga to'liq integratsiya qilishga chaqiradi.

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadli ustuvor yo'nalishi 1994-yil iyun oyida Ispaniyaning Salamanka shahrida bo'lib o'tgan **“Maxsus ta'lim ehtiyojlari”** (Special Needs Education) bo'yicha Xalqaro konferensiyada 92 davlat hukumati va 25 ta xalqaro tashkilot tomonidan qabul qilingan YUNESKOning **Salamanka deklaratsiyasida** belgilab qo'yilgan. Salamanka deklaratsiyasida ta'kidlanishicha, har bir bola o'ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va o'quv ehtiyojlariga ega bo'lgan noyob shaxs bo'lib, u odatiy maktabda ta'lim olish huquqiga ega. Ushbu maktabda bolaning ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun zarur sharoitlar yaratilgan bo'lishi kerak.

1990-yilda Tailandning Djom'ten shahrida o'tkazilgan xalqaro konferensiyada **“Ta'lim hamma uchun”** Umumjahon Deklaratsiyasi qabul qilinib, har bir **bolaning** to'laqonli ta'lim olish huquqi mustahkamlandi. Ushbu hujjat ta'lim sohasida barcha uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashni belgilaydi.

Inchxon strategiyasi (2013-yil) esa Osiyo va Tinch okeani mintaqalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu strategiya **nogironligi bo'lgan bolalar** uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash va ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan **10 maqsadni** belgilaydi.

- *1-maqsad:* Qashshoqlikni kamaytirish, ish va bandlik istiqbollari yaxshilash
- *2-maqsad:* Siyosiy jarayonlarda va qarorlar qabul qilishda ishtirok etishni rag'batlantirish
- *3-maqsad:* Jismoniy muhit, jamoat transporti, bilim, axborot va aloqadan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish
- *4-maqsad:* Ijtimoiy himoyani kuchaytirish
- *5-maqsad:* Nogiron bolalarga erta aralashuv va ta'limni kengaytirish
- *6-maqsad:* gender tengligini ta'minlash va ayollar huquqlarini kengaytirish
- *7-maqsad:* Nogironlikni o'z ichiga olgan ofat xavfini kamaytirish va boshqarishni ta'minlash
- *8-maqsad:* nogironlik bo'yicha ma'lumotlarning ishonchliligi va taqqoslanuvchanligini oshirish
- *9-maqsad:* Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konventsiyani ratifikatsiya qilish va amalga oshirishni tezlashtirish hamda milliy qonunchilikni Konventsiyaga muvofiqlashtirish.
- *10-maqsad:* Submintaqaviy, mintaqaviy va mintaqalararo hamkorlikni rivojlantirish.

Inklyuziv maktablar – bu barcha bolalar, jumladan nogironligi bo'lgan bolalar (PFR) uchun ham ta'lim olish imkoniyati yaratilgan, ularning ijtimoiylashuvini, jamoa faoliyatida faol ishtirok etishini ta'minlaydigan muassasalardir.

2000-yilda qabul qilingan Dakar Harakatlar doiraviy konsepsiyasi (Dakar Framework for Action) inklyuziv ta'limni butun dunyo davlatlari ta'lim tizimini rivojlantirish uchun asosiy strategiya sifatida belgilagan. Inklyuziv ta'lim inklyuziv jamiyat sari bosqich sifatida qaraladi va butun umr davomida o'qishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'lim quyidagi qoidalarga asoslanadi:

1. Barcha insonlar teng huquqlarga ega bo'lishi prinsipi, bunda ularning individual xususiyatlari va imkoniyatlari inobatga olinishi shart;

2. Har qanday turdagi diskriminatsiyaga yo'l qo'yilmasligi, ya'ni ta'lim olish va ijtimoiy hayotda ishtirok etish huquqining cheklanishiga yo'l qo'yilmasligi;

3. Har qanday bolaning o'ziga xos ta'limiy ehtiyojlarini qondirish huquqini tan olish, buning uchun esa **alohida ta'lim** sharoitlarini yaratish zarur;

4. Har bir bolani ijtimoiylashtirishni ta'minlovchi shart-sharoitlarni yaratish uchun jamiyatning javobgarligi;

5. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkonini yaratish.

– Ushbu qoidalarni hayotga tatbiq etish quyidagi talablarning bajarilishini nazarda tutadi:

– **Nogironligi bo'lgan bolalar** (shu jumladan **psixofizik rivojlanishida nogironligi bo'lgan bolalar**) o'sha hududdagi boshqa sog'lom bolalar qaysi muassasani tanlagan bo'lsa, aynan shu ta'lim muassasasiga qamrab olinishi kerak;

– Inklyuziv ta'lim amaliyoti joriy etilgan ta'lim muassasalarida bu kabi bolalar soni o'sha hududdagi umumiy bolalar populyatsiyasi tarkibiga nisbatan tabiiy mutanosiblikda bo'lishi lozim;

– Barcha bolalarni birgalikda o'qitish, ya'ni **nogironligi bo'lgan bolalarni** tengdoshlari bilan birga o'qitish, bunda ularning o'quv ehtiyojlariga mos maxsus sharoitlar yaratilishi talab etiladi.

– Yuqorida qayd etilgan yondashuvlar asosida inklyuziv ta'lim – bu yangi ijtimoiy va ta'limiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Uning maqsadi – barcha bolalar uchun ta'limga teng va sifatli kirish imkoniyatini ta'minlashdir.

– **Nogironligi bo'lgan bolalar** uchun inklyuziv ta'lim tamoyillarini samarali amalga oshirish, bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, quyidagi mazmuniy va tashkiliy yondashuvlar, usullar va shakllar bilan belgilanadi:

✓ Individuallashtirilgan o'quv rejasi hamda bolaning akademik va hayotiy kompetensiyalarni egallashi uchun mo'ljallangan individual ta'lim dasturi;

- ✓ Ta'lim muassasasi ichida va undan tashqarida **nogironligi bo'lgan bolalarning** ijtimoiy reabilitatsiyasi;
- ✓ Bolaning ta'lim olishi va ijtimoiylashuvi jarayonida psixologik-pedagogik va ijtimoiy hamrohlik;
- ✓ **Nogironligi bo'lgan bolani** kuzatib boruvchi pedagogik guruh (hamrohlik guruhi);
- ✓ **Nogironligi bo'lgan bolaning** shaxsiy psixologik-pedagogik rivojlanish xaritasi;
- ✓ **Nogironligi bo'lgan o'quvchining** portfeli (yutuqlari va rivojlanish jarayonining yig'ma hujjatlari);
- ✓ O'qituvchining umumiy ta'lim bilan bir qatorda alohida ta'lim elementlari, ijtimoiy moslashuv va reabilitatsiya sohaslarida ham kompetent bo'lishi;
- ✓ Ta'lim muassasasi pedagoglari uchun inklyuziv ta'lim sohasida malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- ✓ **Nogironligi bo'lgan bolalar** uchun inklyuziv ta'lim sharoitida ta'limiy standartlarga muvofiq fanlar bo'yicha dasturlarni o'zlashtirish;
- ✓ Tyutorlik yordami, ya'ni bolaning o'qish jarayonida unga shaxsiy yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi mutaxassis yordamida hamrohlik qilish.

Moslashtirilgan ta'lim muhiti quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ta'lim muassasasining sinflari va boshqa xonalarining jismoniy kirish imkoniyati (barcha to'siqlarni bartaraf etish, muassasa muhitini do'stona qilish);
- Ta'lim jarayonini yordamchi vositalar va texnologiyalar bilan ta'minlash;
- Ta'lim va ijtimoiylashuv uchun korreksion-rivojlantiruvchi modellashtirilgan muhit yaratish;
- Bolalar jamoasini birlashtirish, hamkorlik qilish, o'zaro munosabat, yordam berish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- Ta'lim muassasasining tarbiyaviy tizimini ta'lim jarayonidagi ishtirokchilar orasida bag'rikenglik ruhini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirish.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari sifatida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son **"Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"**gi qarori hisoblanadi va u orqali inklyuziv ta'limni targ'ib qilish hamda tashkil etish tartibi belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori asosidagi inklyuziv ta'limning **maqsadi: Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar** uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o'rta ta'lim berishni ta'minlashdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori asosidagi inklyuziv ta'limning **vazifalari:**

1. **Rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan o'quvchilar** uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

2. Jamotchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida **alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar** muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;

3. Ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda **alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning** aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

4. Barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

5. O'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

6. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta'lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya metod va vositalarini qo'llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni huquqiy asosda qo'llab-quvvatlash uchun quyidagi qonun va qarorlar qabul qilingan:

1.3-sxema. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni huquqiy asoslari

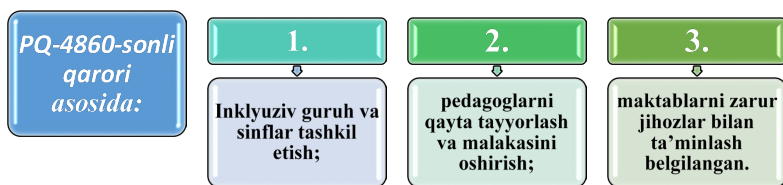
- **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil, 50-modda)** – har bir insonning ta'lim olish huquqini belgilaydi.
- **"Ta'lim to'g'risida"gi qonun (2020-yil, 20-modda)** – barcha o'quvchilar uchun ta'limga teng huquqlarni kafolatlaydi.

• **“Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun (2008-yil)** – ta’lim olishdagi teng imkoniyatlar va kafolatlarni ta’minlaydi.

• **“Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi qonun (2020-yil)** – nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini himoya qiladi.

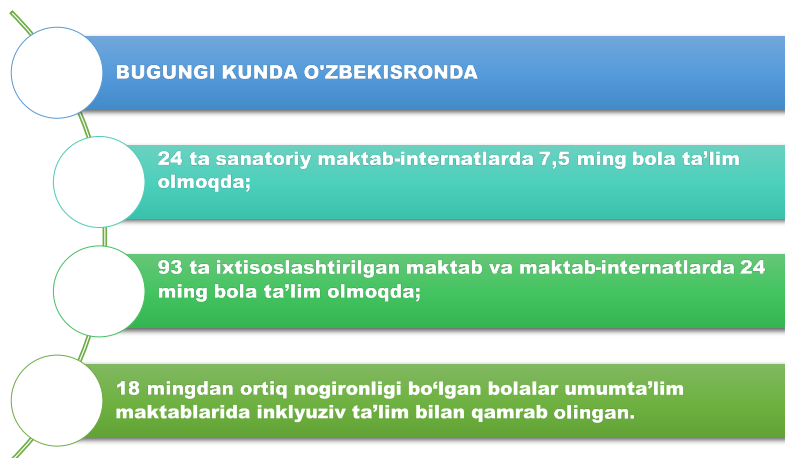
Prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli qarori bilan 2020-2025-yillarga mo‘ljallangan inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi **1.4 sxema**

Mazkur qaror asosida:

1.4-sxema

2020–2023-yillar davomida Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda amalga oshirilgan loyiha doirasida 8 ta hududda tajriba-resurs markazlari va 35 ta tajriba maktablari tashkil etildi. 3000 nafardan ortiq **nogironligi bo‘lgan bolalar** inklyuziv ta’lim bilan qamrab olindi. Ushbu loyiha doirasida pedagoglar uchun maxsus modullar ishlab chiqilib, ta’lim jarayoni takomillashtirildi.

1.5-sxema. O'zbekistonda inklyuziv ta'limga yaratilgan sharoitlar.

“Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risida”gi qonun (2020-yil) va PQ-4860-sonli qaror O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi. Ularning amaliyoti nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy integratsiyasi va rivojlanishini ta'minlash, ularning qobiliyatlarini to'liq amalga oshirishlari uchun muhim qadamdir. O'zbekiston Respublikasi hukumati va xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida inklyuziv ta'limning barqaror rivojlanishi yo'lida jiddiy yutuqlarga erishildi.

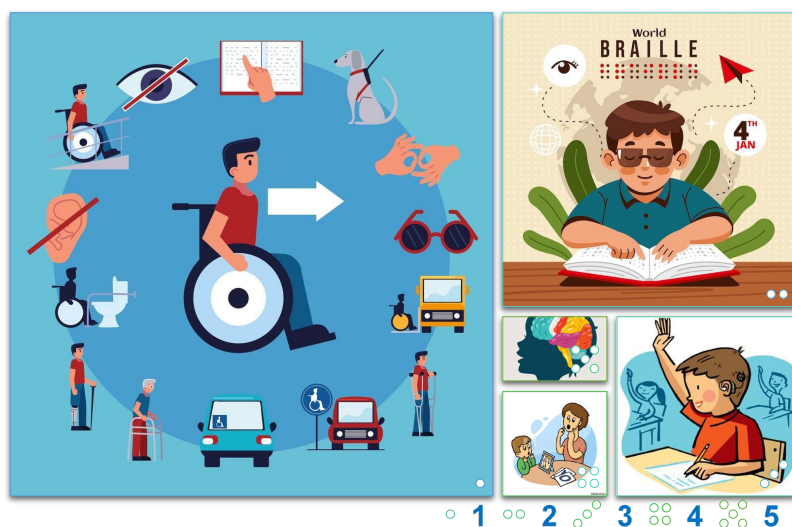
1.2. Maktab rahbariyatining inklyuziv ta'lim qonunchiligini joriy etishdagi roli va mas'uliyati. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi

Bugungi kunda **nogironligi bo'lgan bolalar ta'limi** zamonaviy ta'lim tizimidagi eng dolzarb va munozarali masalalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasida **inklyuziv ta'limni joriy etish**

va kengaytirish jarayoni uzoq muddatli va bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. O'zbekiston hududining kengligi, texnika-iqtisodiy ko'rsatkichlari va jahon iqtisodiyotidagi o'zni hisobga olinsa, **inklyuziv ta'lim tizimini tez va jadal joriy qilish amalda imkonsizdir**. Bu jarayon **ketma-ket, bosqichli, tajriba shaklida, keskin choralarsiz, targ'ibot va majburlashsiz** amalga oshirilishi zarur.

Korreksion (maxsus) ta'lim alohida, umumta'limga parallel tizim sifatida o'z faoliyatini davom ettirishi kerak, **maxsus ta'lim muassasalari esa yopilmasligi lozim**.

1.6-sxema. Alohida ta'lim

Inklyuziv ta'limning pedagogik amaliyotga joriy etilishining dolzarbligi quyidagi omillar va sabablarga asoslanadi:

- **Ta'limga erishish imkoniyati** – bola yashash joyida ta'lim xizmatlarini olish huquqiga ega;
- **Ijtimoiylashuv va ijtimoiy integratsiya** – bu avvalo **korrektсион (maxsus) ta'lim tizimida**, yillar davomida ishlab

chiqilgan o'quv metodikalari mavjud bo'lishiga qaramay, **nogironligi bo'lgan bolalarning** real hayotga ijtimoiy moslashuvi zaifligiga bog'liq, bunday bolalar ayrim darajada jamiyatdan ajralgan bo'lib qoladi. Shu sababli, **alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar** uchun umumta'lim maktablarida moslashuv jarayoni ancha samaraliroq kechadi, ayniqsa, ijtimoiy tajriba shakllanishida yaqqol farq seziladi. Shu bilan birga, sog'lom bolalarda o'quv imkoniyatlari kengayadi, bag'rikenglik, faollik va mustaqillik rivojlanadi;

- **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv** – bu har bir o'quvchining real imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim yo'nalishlarini, shu jumladan individual ta'lim marshrutlarini ishlab chiqish va amalga oshirish orqali ta'minlanadi. Bu o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

Inklyuziv ta'lim turlari

- Inklyuziya turlari shartli ravishda o'quvchining ta'lim jarayoniga qamrab olinishi darajasiga qarab quyidagicha tasniflanadi:

- **Vaqtincha (epizodik) inklyuziya** – o'quvchi tengdoshlari bilan faqat ayrim tadbirlar, mashg'ulotlar, bayramlar davomida qisqa muddatga qo'shiladi (masalan, ekskursiyalar, o'yinlar yoki sayr vaqtida);

- **Qisman inklyuziya** – o'quvchi o'quv jarayoniga yarim kun yoki to'liq bo'lmagan haftalik tartibda qo'shiladi. Masalan, o'quvchi o'quv materialini individual tarzda o'zlashtiradi, lekin imkon qadar boshqa bolalar bilan birgalikda ayrim mashg'ulotlarda (masalan, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya, musiqa va boshqalar) ishtirok etadi;

- **To'liq inklyuziya – nogironligi bo'lgan o'quvchi** tengdoshlari bilan birga to'liq o'quv kunida qatnashadi, mustaqil yoki kuzatuvchi bilan. O'quvchi barcha mashg'ulotlarda boshqa bolalar bilan birga qatnashadi, bu jarayonda topshiriqlar turli

**Medova Nataliya
Anatolevna**

murakkablik darajasida tanlanadi, qo'shimcha mashqlar va o'yinlar qo'llaniladi. *N.A. Medova inklyuziv ta'lim turlarini quyidagicha tavsiflaydi:*

2.1.jadval

Inklyuziv ta'lim varianti	Tavsifi	Guruhga komplekslash qoidalar	Ta'limga qo'shilish vaqti
Doimiy, to'liq integratsiya	Psixofizik va nutqiy rivojlanish darajasi yoshi me'yoriga yaqin bolalar, sog'lom tengdoshlari bilan birga o'qishga psixologik tayyor bo'lganlar uchun samarali	Rivojlanishda og'ishi bo'lgan bolalar har bir sinfga 1–3 nafardan qo'shildi	Bolalar kun davomida odatiy rivojlanayotgan bolalar bilan birgalikda
Doimiy, to'liq bo'lmagan integratsiya	Faqat ba'zi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga qodir bolalar uchun samarali, ular bilan faqat o'quv vaqti yoki to'garak mashg'ulotlarida ishtirok etadi	1/3 qismini nogironligi bo'lgan bolalar tashkil qiladi	Korektsion soatlar, mashg'ulotlar va to'garaklar
Vaqtincha, qisman integratsiya	Nogironligi bo'lgan o'quvchilar sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda umumiy tadbirlarda ishtirok etadi.	Har oyda kamida 2 marta	Tadbirlar doirasida

Epizodik integratsiya	Bu shaklning maqsadi – nogironligi bo'lgan bolalarning, jumladan rivojlanishda murakkab buzilishlarga ega bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan kamida minimal darajadagi ijtimoiy muloqotini tashkil etish (bayramlar, tanlovlar, ko'rgazmalar, to'garaklar va boshqalar), bu esa ta'lim va boshqa muassasalar o'rtasida hamkorlikda amalga oshiriladi.	Agar muassasa sog'lom bolalar bilan to'laqonli qo'shma tarbiya va ta'limni tashkil qilish imkoniyatiga ega bo'lmasa	Taklif asosida
Masofaviy ta'lim	Maqsad – nogironligi bo'lgan bolalarga uydan turib individual dastur asosida ta'lim olish imkoniyatini yaratish. Bu shakl vaqtincha yoki epizodik inklyuziya bilan birga qo'llanilganda inklyuziv deb hisoblanadi	Belgilangan dars jadvaliga muvofiq	Masofaviy va aralash tarzda

Izoh: Qisman va vaqtinchalik inklyuziya shakllari to'liq inklyuziv ta'limga o'tishning o'tish bosqichi sifatida qaraladi.

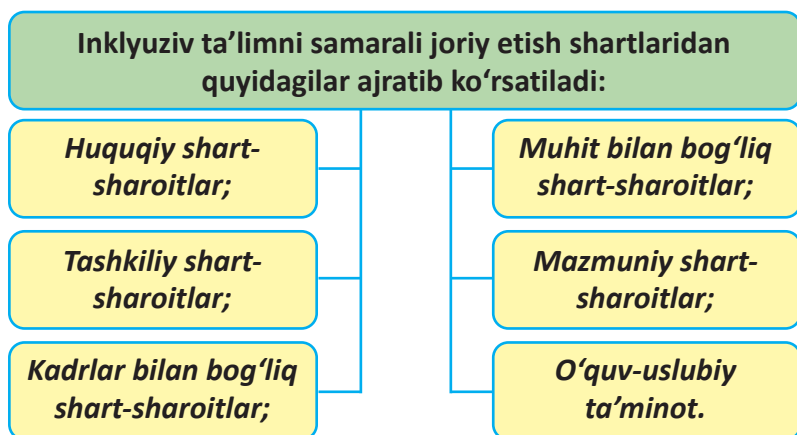
Har qanday taklif etilgan variant **psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovni** o'z ichiga oladi:

- mutaxassislar – **defektologlar (agar mavjud bo'lsa)**

va psixologlar tomonidan individual va kichik guruh bilan mashg'ulotlar;

- ta'lim muassasasi **inklyuziv komponentiga mos keladigan korreksion kurslar** (yoki ularning elementlari) to'plamini tanlash.

Inklyuziya g'oyalari 2030 yilgacha bo'lgan Milliy ta'lim konsepsiyasining vazifalariga mos keladi. Ushbu hujjatda barcha toifadagi bolalar uchun ta'limning mavjudligini ta'minlash, **nogironligi bo'lgan bolalarga** ixtisoslashtirilgan **korreksion-pedagogik yordam** ko'rsatish zarurligi belgilab qo'yilgan.

1.7-sxema. Inklyuziv ta'limni samarali joriy etish shartlari

Inklyuziv ta'limni samarali joriy etish shartlaridan quyidagilar ajratib ko'rsatiladi:

1. Huquqiy shart-sharoitlar:

- Ta'lim muassasasi doirasida faoliyatni tartibga soluvchi mahalliy me'yoriy hujjatlarning mavjudligi. Masalan, davlat darajasidagi normativ-huquqiy hujjatlarga tayangan holda ta'lim muassasasi konsiliumining faoliyati;

- Ta'lim muassasalarining turli ta'lim dasturlari bo'yicha

litsenziyalash jarayonini soddalashtirilgan tartibda amalga oshirilishi;

- Ta'lim muassasasi va ota-onalar o'rtasida rasmiylashtirilgan huquqiy shartnomaning mavjudligi. Ushbu shartnomada bolaning o'qishi uchun zarur bo'lgan barcha shartlar, jumladan, ota-onalarga (oilaga) qo'yiladigan talablar aks ettirilgan;

- Maxsus korreksion ta'lim muassasalari, hududiy Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK) va qo'shimcha ta'lim muassasalari bilan hamkorlikka oid bitim yoki kelishuvlarning mavjudligi.

2. Tashkiliy shart-sharoitlar:

- Hududiy inklyuziv ta'lim bo'yicha resurs markazi (viloyat metodik markazi) va hududiy Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) bilan hamkorlik;

- Inklyuziv va maxsus korreksion ta'lim muassasalari (maktab, bog'cha, texnikum va boshqalar) bilan tarmoq yoki vertikal bo'yicha o'zaro hamkorlik, shu jumladan texnologiyalar, materiallar, axborot va hujjatlar almashinuvi;

- Inklyuziv tizimdagi har xil bosqichdagi ta'lim muassasalari o'rtasida uzviylik (izchillik) ta'minlangan bo'lishi;

- Har xil darajadagi ta'lim muassasalari o'rtasida izchil ish yuritilishi;

- Tashqi hamkorlar bilan hamkorlik. Bu ta'lim muassasasini "tashqi" ijtimoiy hamkorlar bilan o'zaro aloqada va qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etishni anglatadi: hududiy PTPK, metodik markaz, Psixologik-pedagogik, mediko-sotsial markazlar (PPMS-markazlar), maxsus (korreksion) maktablar, ijtimoiy himoya idoralari, sog'liqni saqlash muassasalari va jamoat tashkilotlari. Bu tashkilotlar bilan shartnomalar tuzish zarur.

- Ushbu shartning amalga oshirilishi nogironligi bo'lgan bolaning rivojlanish xususiyatlarini inobatga olgan holda, unga eng maqbul ta'lim yo'nalishini ta'minlashga, uning ta'lim

va tarbiyasini imkon qadar to'liq va resursli amalga oshirishga imkon yaratadi. Bu shartning muhim tarkibiy qismlaridan biri – har xil turdagi ta'lim muassasalarining (shu jumladan qo'shimcha ta'lim muassasalari) yurish masofasida mavjud bo'lishidir;

- Ta'lim tizimida umumta'lim, maxsus (korreksion) va ilmiy muassasalar o'rtasidagi kompleks hamkorlikni ta'minlovchi sharoitlar yaratilishi lozim. Bu uzluksiz metodik yordam ko'rsatish, boshlang'ich umumiy ta'lim dasturlarini amalga oshirishda tezkor maslahatlar olish, korreksion pedagogika sohasidagi ilmiy asoslangan va ishonchli innovatsion ishlanmalarni qo'llashni ta'minlaydi.

3. Kadrlar bilan bog'liq shart-sharoitlar:

- Inklyuziv ta'lim vazifalarini amalga oshirish uchun malakali pedagog kadrlarning mavjudligi. Nogironligi bo'lgan bolaning umumta'lim maktabida tahsil olishi (masalan, eshitish, ko'rish, autizm spektri buzilishi kabi holatlarda) maktab mutaxassislari, pedagoglari va ma'muriyati oldiga korreksion pedagogika sohasida o'zlarining kasbiy bilimlarini oshirish vazifasini qo'yadi. O'qituvchi nafaqat maxsus pedagogika va psixologiyaning turli yo'nalishlari bo'yicha malaka oshirish kurslarida ishtirok etadi, balki mustaqil ravishda ham nogironligi bo'lgan bolalarning o'ziga xos rivojlanish xususiyatlari haqida maxsus adabiyotlarni o'rganadi;

- Mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini oshirish bo'yicha usullar, shakllar va yondashuvlarni ishlab chiqish;

- Qo'llab-quvvatlovchi mutaxassislar jamoasining mavjudligi: inklyuziya bo'yicha muvofiqlashtiruvchi shaxs (masalan, o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari), psixologlar, logoped-o'qituvchilar, defektolog-o'qituvchilar, ijtimoiy pedagog, tyutorlar va boshqa hamrohlik qiluvchi mutaxassislar.

4. Muhit bilan bog'liq shart-sharoitlar

- Arxitektura o'zgarishlari, shu jumladan to'siqlarsiz muhit yaratish;
- Maxsus jihozlar va vositalar, ular sinf/guruh ta'lim muhitini aniq bir bola yoki nogironligi bo'lgan bolalar guruhidagi rivojlanishdagi buzilishlarning turiga qarab moslashtirish imkonini beradi;
- Nogironligi bo'lgan bolaning aniq ehtiyojlarini hisobga olgan holda ijtimoiy-maishiy sharoitlarni tashkil etish (masalan, maktab binosida zarur jihozlangan makon, bolaning shaxsiy ish joyi va h.k.).

5. Mazmuniy shart-sharoitlar:

- Nogironligi bo'lgan bola uchun uning imkoniyatlari va alohida ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan (adaptatsiyalangan) ta'lim dasturini tuzish va amalga oshirish. Masalan, bola butun sinf o'qiyotgan matematika dasturini o'zlashtira olmasa, u holda ushbu bola uchun individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ushbu fandan maxsus moslashtirilgan dastur ishlab chiqiladi;
- Moslashtirilgan dasturga muvofiq individual o'quv rejalari, o'quv-metodik komplekslar (O'MK), didaktik materiallar, metodlar va bola bilan ishlash usullarining mavjud bo'lishi. Masalan, ko'pincha 1–8-turdagi maxsus korreksion maktablar uchun ishlab chiqilgan didaktik materiallardan foydalanishga ehtiyoj tug'iladi;
- Hamrohlik qilish va korreksion ishlar bo'yicha dasturlarning mavjud bo'lishi (korreksion komponentlar). Ushbu shartlar ta'lim muassasasida inklyuziv amaliyotni amalga oshirayotgan barcha o'quvchilar uchun mavjud imkoniyatlar doirasida ta'lim olish jarayonini to'liq va samarali tashkil etishga qaratilgan.

6. O'quv-uslubiy ta'minot:

Inklyuziv yondashuv doirasida o'quv-uslubiy ta'minot har bir o'quvchining ehtiyoj va imkoniyatlari turlicha bo'lishiga

qaramay, ularning har biri sifatli ta'limning umumiy maqbul darajasidan foyda olishi lozim degan g'oyani tan oladi.

Bunday yondashuvni ta'minlash quyidagi choralar orqali amalga oshiriladi:

- odatiy (tipik) ta'lim dasturlari bilan maxsus (korreksion) dasturlarni birlashtirish va ularni nogironligi bo'lgan o'quvchilarning xususiyatlari va imkoniyatlariga moslashtirish;
- ayrim fanlarga ajratiladigan vaqt hajmini farqlashtirish;
- o'qituvchilarga o'z metodlarini tanlashda ko'proq erkinlik berish;
- sinf ichida o'qituvchi yoki tyutor rahbarligida olib boriladigan ishlar uchun vaqt hajmini ko'paytirish;
- nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun individual o'quv-korreksion yo'nalishlar va dasturlar tuzish orqali kompleks pedagogik yordamni yo'lga qo'yish;
- inklyuziv sharoitda ta'lim, reabilitatsiya va ijtimoiylashuvning psixologik-pedagogik jihatlariga bag'ishlangan metodik tavsiyalar, qo'llanmalar ishlab chiqish (maktabgacha va maktab yoshidagi alohida ehtiyojli bolalar uchun);
- nogironligi bo'lgan o'quvchilarni baholashga oid yangi yondashuvlar va attestatsiya mezonlarini ishlab chiqish;
- inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim olib borayotgan umumta'lim muassasalarini maxsus darsliklar va ko'rgazmali-didaktik materiallar bilan ta'minlash;
- nogironligi bo'lgan bolalarning muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlovchi didaktik materiallar yaratish (eslatmalar, algoritmlar, tayanch jadvallar, turli ko'mak darajasi bilan tuzilgan individual topshiriqlar (kartochkalar));
- inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan o'quv rejasining korreksion-rivojlantiruvchi komponentini amalga oshirish (psixofizik rivojlanishidagi xususiyatlarga mos individual va

differential yondashuv asosida maxsus muammolarni hal etish);

- korreksion kabinetlar tizimi orqali, avvaldan tuzilgan kompleks o'quv-korreksion dasturlar asosida ta'sir ko'rsatish;

- qo'shimcha ta'lim tizimi (musiqqa, xor, raqs, folklor studiyalari, sport to'garaklari, amaliy san'at to'garaklari) sharoitida rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatish;

- psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) tomonidan o'quvchilar uchun individual rivojlanish dasturlarini joriy qilish;

- pedagoglar va ota-onalarning psixologik-pedagogik kompetentligini oshirish;

- ota-onalarni ta'lim-tarbiyaviy jarayonga faol jalb etish;

- nogironligi bo'lgan bolalar uchun korreksion-ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarni uyg'unlashtirgan psixoterapevtik, to'siqsiz muhit yaratish.

Bu choralar inklusiv ta'lim samaradorligini oshirish va barcha bolalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga xizmat qiladi. Natijada, o'quvchilar har tomonlama rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lib, ijtimoiy integratsiya jarayoniga muvaffaqiyatli qo'shiladi.

2.1. Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy
etishdagiylari strategiyalari

Inklyuziv ta'lim muhitida qo'llaniladigan ta'lim strategiyalarining mohiyati. D. Mitchell "Maxsus va inklyuziv ta'limning samarali pedagogik texnologiyalari (Ilmiy asoslangan ta'lim strategiyalarining inklyuziv ta'lim muhitida qo'llanilishi)" asarida inklyuziya sharoitida turli xil ta'lim strategiyalarini qo'llashni tavsiya qiladi.

"O'zaro ta'lim" strategiyasi

("Bolalar bir-birini o'qitsin") – bu vaziyatda bir o'quvchi ("o'qituvchi") boshqa o'quvchini ("o'rganayotgan") o'qitadi, va bu jarayon o'qituvchi nazorati ostida kechadi. Ba'zan bu strategiya tengdoshlar yordamida o'qitish, tengdoshlar bilan o'qitish strategiyasi sinfda o'zaro ta'lim, do'stlarni qo'llab-quvvatlash dasturlari, juftlikda o'qish va o'zaro yordam shakllarida tushuniladi.

Dżozef Lankaster

David R. Mitchell

O'zaro ta'lim shundan iboratki, bolalar bir-biridan ko'p narsalarni o'rganishlari mumkin. Bu jarayon maktablarda, uyda yoki hovlida o'quvchilar orasida o'z-o'zidan yuzaga keladi.

O'zaro ta'lim yangi g'oya emas. XVIII asr oxirlarida Dżozef Lankaster Angliyaning Southwark shahridagi o'z

maktabida bu usulni qo'llagan, u bir vaqtning o'zida taxminan 350 ta bolani o'qitishga majbur bo'lgan. Ularning aksariyati kambag'al oilalardan bo'lib, o'qish uchun to'lov qilolmas edi. Shuning uchun Lankaster "eshliklar" tizimini joriy qilgan: u tanlangan katta yoshdagi o'quvchilar guruhini o'qitgan, ular esa navbat bilan qolganlarni o'qitgan.

Bu tizimni rivojlantirishni Endryu Bell davom ettirgan. Uning fikricha, sinfning yarmi boshqa yarmiga ta'lim beradi, o'qituvchilar va yordamchilar esa tizimning ishlashini nazorat qiladi.

O'zaro ta'limning zamonaviy shakli 1960-yillarda AQShda paydo bo'lgan, u paytda pedagoglar bu usul mablag'larni tejash bilan birga muvaffaqiyatsiz o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlashini anglab yetishgan.

Endryu Bell

O'zaro ta'lim metodining to'g'ri qo'llanilishi natijasida foydalari:

- O'quvchilar uchun, ularga ko'proq e'tibor qaratiladi, ishlar ularning o'z darajasiga mos keladi, mashqlar takrorlanadi, darhol teskari aloqa bo'ladi, tengdoshlarning qo'llab-quvvatlashi mavjud bo'ladi hamda mashqlarni bajarish uchun qo'shimcha vaqt beriladi;
- O'qituvchilar uchun, ular o'z ko'nikmalarini mustahkamlab, kengaytiradilar, shuningdek, o'zlariga bo'lgan ishonch darajasini oshiradilar va boshqalarning ehtiyojlariga nisbatan sezgirlikni rivojlantiradilar;
- Pedagog uchun, chunki bu sinfda hamkorlik darajasini oshirishga imkon beradi va boshqa o'quvchilar bilan ishlash uchun qo'shimcha vaqt beradi;
- Ta'lim tizimi uchun, iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan foydalidir.

O'zaro ta'lim diqqat bilan rejalashtirilishi va nazorat ostida o'tkazilishi kerak. Masalan, nogironligi bo'lgan o'quvchini o'qitishda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim:

- Dars tuzilishi maqsad va bosqichma-bosqich yondashuvga javob berishi kerak;

- O'quvchining imkoniyatlariga mos keladigan o'quv materiali tanlanishi zarur;

- O'qituvchi materialni qanday taqdim etishni, to'g'ri javoblarni qo'llab-quvvatlashni, xatolarga munosabat bildirishni va konstruktiv teskari aloqa berishni bilishi kerak. (D. Mitchell pedagoglarga o'zaro ta'lim usullarini o'rgatuvchilarga ko'rsatishni, ularni strategiyani qisqacha yozilgan kartochkalar bilan ta'minlashni tavsiya qiladi. Juda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan "To'xtatish, maslahat berish, maqtash" strategiyasi mavjud. Bu yondashuvda o'qituvchi o'quvchi proza matnidan bo'lakni o'qiganda tinglaydi. Agar o'quvchi xato qilsa, o'qituvchi 5 soniya kutib, o'quvchiga xatoni o'zi tuzatish imkoniyatini beradi. Agar o'quvchi tuzatmasa, o'qituvchi maslahat beradi va keyin to'g'ri javob uchun o'quvchini maqtaydi);

- Juftlikda ishlash uchun vaqt belgilanadi, masalan, ikki hafta davomida haftasiga uch marta 10 daqiqa;

- Pedagog o'quv jarayonini kuzatishi va o'quvchining taraqqiyotini muntazam qayd etishi lozim;

- Pedagog o'qituvchining hissasini qayd etishi kerak (masalan, ta'lim oxirida maxsus belgilar yoki sertifikatlar berish orqali).

Ushbu strategiyani turli fanlar bo'yicha (o'qish, matematika, jismoniy tarbiya va boshqalar) qo'llash mumkin.

O'zaro ta'lim eng yaxshi natijani olinadigan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash yoki takrorlash bosqichlarida beradi, yangi mavzuni o'rganish bosqichida esa asosiy vosita sifatida qo'llanilmasligi kerak. Ushbu strategiya boshqa ta'lim usullarini to'ldiradi.

Strategiyani qo'llash usullari juftlikdagi ishtirokchilarning yoshi va ko'nikma darajasiga qarab farq qilishi mumkin. Odatda, muvaffaqiyatliroq o'qituvchi o'zidan yosh yoki yoshga teng bo'lgan kamroq muvaffaqiyatli o'quvchini o'qitadi. Boshqa holatda esa o'qituvchi kattaroq bo'lishi mumkin – bunday yondashuv ba'zan yoshi har xil o'quvchilar o'rtasida o'qitish deb ataladi. Yana bir variant – sinf sharoitida o'zaro ta'lim, bunda barcha o'quvchilar juftlarga bo'linib, o'qituvchi va o'quvchi vazifalarini bajaradilar.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, **nogironligi bo'lgan o'quvchilar** o'qituvchi roliga bo'lganda o'z-o'zini baholash darajasini oshirishi va, ayniqsa, kichik yoshdagi o'quvchilar bilan ishlaganda, o'qishda yaxshi natijalarga erishishi mumkin.

Sinf sharoitida o'zaro ta'limda quyidagi usullar qo'llanishi mumkin:

- o'quvchilarni juftlarga tasodifiy taqsimlash, juftlikdagi rollarni almashtirish, har hafta yangi juftliklarni shakllantirish;
- o'qitishni rejalashtirish, masalan, haftasiga uch-to'rt kun, har biri 15–20 daqiqa davomida ikki hafta davomida o'tkazish;
- o'quvchilarga o'z xatolarini mustaqil tuzatishga imkon beruvchi materiallarni tanlash (masalan, yodlash mashqlarida ishlatiladigan javob kartochkalari)
- o'qituvchilarni diqqat bilan kuzatish va o'rgatish (ayniqsa boshlang'ich bosqichda), ular o'qituvchi va o'quvchi rollarini bajarishadi.

O'qituvchilarni savollar berish, maslahatlar berish, ijobiy teskari aloqa tashkil etish, xatolarni to'g'rilash, o'quv jarayonini qayd qilish bo'yicha o'rgatish zarur (har bir juftlikka kuzatuvchi ham qo'shilishi mumkin, u o'qituvchi va o'quvchiga yordam beradi, so'ngra uchala ishtirokchining rollarini almashtiradi).

O'quvchilarning rivojlanishini muntazam kuzatib borish zarur. Ba'zi umumiy sinf o'zaro ta'lim shakllarida juftliklar

o'zaro bellashadi va har kuni ballar yig'ib boradilar, bu ballar esa hammaga ma'lum bo'ladi (agar shunday yondashuv qo'llanilsa, har bir juftlik g'olibdek his qilishi ta'minlanishi kerak). Ushbu strategiyani qo'llash amaliyotidan va o'tkazilgan tadqiqotlardan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar yosh va bilim darajasi yuqoriroq bo'lgan o'qituvchilardan ta'lim olganda ko'proq foyda olishadi, yosh tengdoshlaridan ta'lim olgandek emas; o'qituvchilar **nogironligi bo'lgan yoki alohida ehtiyoji bo'lgan o'quvchilar** bilan ko'proq muloqot qilishni boshlashadi va oxirgi guruhda ijtimoiy ko'nikmalar muvaffaqiyatli rivojlanadi; **psixofizik rivojlanishida o'ziga xosliklari bo'lgan o'quvchilar** ham o'qituvchi roliga faol jalb qilinishi mumkin.

Ushbu strategiyani qo'llashdagi asosiy xavflardan biri sifatida D.Mitchell quyidagilarni ta'kidlaydi:

1. o'qiyotganlar o'qituvchilarga qaram bo'lib qolishi. Buni oldini olish uchun rollarni almashtirish kerak (masalan, savollar berish va ularga javob berish);

2. o'qituvchilikni xohlaydigan yoki muvaffaqiyatli bajarayotgan bolalarning haddan tashqari yuklanishi, bu esa ularning o'z ta'lim yutuqlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Vaqtini cheklash (masalan, olti hafta) va o'qituvchini boshqasi bilan almashtirish ushbu xavfni kamaytiradi;

3. mos kelmaydigan juftliklarning shakllanishi. O'qituvchilarni ehtiyotkorlik bilan tanlash zarur.

“Ota-onalarni jalb qilish” strategiyasi (“Oilalarning huquqlariga, amaliy tajribasiga va ehtiyojlariga hurmat bilan yondoshuv”). Tadqiqotchi D.Mitchell pedagog va barcha o'quvchilarning ota-onalari o'rtasida hamkorlik munosabatlarini o'rnatishning quyidagi sabablari borligini ta'kidlaydi:

- ota-onalarning bolaning ta'lim jarayoniga uning butun ta'lim davomida faol jalb qilinishi va farzandlari sifatli ta'lim olishiga qiziqishi;

– o‘z farzandlarining **alohida ta’lim ehtiyojlari** sabablarini va ularning qanday namoyon bo‘lishini tushunish;

– farzandining individual motivatsion omillari, xulq-atvor modellari va nojo‘ya xatti-harakatlarni boshqarish samarali usullarini bilish;

– bola xulqining uy va maktabdagi bir xil kutilmalariga erishish ehtimolini oshirish, to‘g‘ri xulqni rag‘batlantirish imkoniyatlarini kengaytirish va uning rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan odamlar doirasini oshirish;

– pedagoglarning o‘quvchilarning ta’limi va rivojlanishi uchun o‘zlariga yuklatilgan mas’uliyatni oshirish hamda bolalarning sifatli ta’lim olish muhimligini anglashlari.

Ota-onalarning jalb qilinishini D.Mitchell o‘zaro hamkorlik darajalari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi va ularni beshta darajaga ajratadi:

1. **ma’lumot berish** (maktab ota-onalarga mavjud dasturlar haqida ma’lumot beradi, ota-onalar esa o‘z navbatida ma’lumot so‘raydilar);

2. **faoliyatda ishtirok etish** (ota-onalar maktab faoliyatida cheklangan darajada ishtirok etadilar: ta’lim jarayonining va undan tashqari faoliyatning ayrim paytlarida qatnashish);

3. **muloqot va fikr almashish** (ota-onalar maktab va sinf maqsadlari hamda ehtiyojlarini o‘rganadilar);

4. **qaror qabul qilishda ishtirok** (ota-onalarning farzandlariga ta’sir qiluvchi qarorlarni qabul qilish zarurligi borasidagi fikrlari o‘rganiladi);

5. **amalgacha oshirish uchun yetarli mas’uliyat** (ota-onalar maktab bilan birgalikda qaror qabul qiladilar, ta’lim dasturini rejalashtirish va baholash jarayonlariga jalb qilinadilar, masalan, **nogironligi bo‘lgan bolaning** ota-onalarini maktab qoidalarini va tartib-qoidalarini shakllantirish va baholash jarayoniga jalb qilish).

2.1-sxema. Ota-onalar bilan hamkorlik qilish usullari.

Ota-onalar bilan uchrashuvlar yaxshi tuzilgan bo'lsa, samaraliroq bo'ladi. Muhimi shundaki, hamkorlik munosabatlarida ziddiyatli vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarni ijobiy, tahdid qilmaydigan tarzda hal qilish kerak.

Inklyuziv ta'lim sharoitida ayrim ota-onalarga farzandlariga uy vazifalarini bajarishda, **nogironligi bo'lgan bolalar** bor

oilaning kundalik faoliyatini tashkil etishda, o'quv jarayonida maxsus uskunalar va yordamchi vositalardan foydalanishda ko'mak berish ko'nikmalarini o'zlashtirishda yordam kerak bo'lishi mumkin. Pedagog har doim ota-onalarni qiynayotgan barcha yoki ba'zi masalalarni hal eta olmaydi. Muhimi, pedagog o'z kompetensiyasi doirasidan chiqmasligi kerak. Murakkabroq muammolarni **Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK)** yoki boshqa mutaxassislariga yo'naltirish zarur. Ota-onalar esa o'z tajriba va bilimlarini maktab bilan hamkorlikda bo'lishib, farzandining ta'limidagi to'siqlarni yengishga yordam berishi lozim. *"Maktab madaniyati" strategiyasi ("Barcha o'quvchilarni rag'batlantiruvchi hurmat muhitini yarating") D. Mitchell fikricha, maktabning umumiy qadriyatlari, qarashlari, an'analari va xulq-atvor qoidalarini aks ettiruvchi kontseptual maqsadlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi, ayniqsa, rahbarlik pozitsiyalarida turganlar uchun. Ushbu strategiya nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan hurmat, qo'llab-quvvatlash va inklyuziv yondashuv tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi.*

Ushbu strategiyaning maqsadlari quyidagilardan iborat: xilma-xillikni qabul qilish va qo'llab-quvvatlash; axloqiy masalalarga sezgirlik; yuqori, lekin real standartlarni o'rnatish.

Maktab madaniyati maktab a'zolari o'rtasidagi munosabatlar modelini aks ettiradi va belgilaydi: pedagoglar o'rtasidagi, pedagoglar va o'quvchilar o'rtasidagi, o'quvchilar o'rtasidagi, ota-onalar va pedagoglar hamda ota-onalar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar.

Ba'zan maktab madaniyati rasmiy hujjatlarda va maktab rahbarlarining nutqida ifodalanadi. Ko'proq esa u noan'anaviy tarzda namoyon bo'lib, sinflarda, tanaffusdagi o'yin maydonchasida, o'qituvchilar xonasida – ya'ni maktab a'zolari bir-birlari bilan uchrashadigan har joyda seziladi.

Umuman olganda, maktab madaniyati maktabning butun

tashkiloti sifatida xarakteristikasi bo'lib, uning alohida a'zolari emas, garchi barcha a'zolar uni shakllantirishga o'z hissasini qo'shadi.

D. Mitchell ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'lim sharoitida ijobiy maktab madaniyatini rivojlantirish liderlikni talab qiladi. Ko'pgina maktablarda rahbarlikning asosiy roli direktor zimmasida bo'lsa-da, bu rol turli shaxslarga yuklatilishi mumkin.

Ushbu madaniyat nogironligi bo'lgan bolalarni to'laqonli qamrab olish va ularning teng sharoitlarda ta'lim olishini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhitni barpo etishga qaratilgan.

“Sinfdagi psixologik muhit” strategiyasi (“Ijobiy, rag'batlantiruvchi muhit yaratish”) – bu sinf jamoasining psixologik jihatlariga asoslangan ko'p qirrali strategiya. U maktab madaniyatining xususiyatlarini aks ettiradi, ammo faqat ularga cheklanib qolmaydi.

Sinfdagi qulay muhit quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- Sinfdagi munosabatlar (o'quvchilar bir-birini qanchalik qo'llab-quvvatlaydi va yordam beradi);
- Shaxsiy rivojlanish darajasi, ya'ni o'quvchilarning shaxsiy o'sishi va o'z-o'zini takomillashtirish darajasi;
- Tizimli qo'llab-quvvatlash, ya'ni sinfda tartib mavjudligi, pedagoglarning o'zlaridan kutayotganlarini aniq tushunishi, o'zgarishlarni nazorat qilishi va unga munosabat bildirishidir.

Alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar ko'pincha muvaffaqiyatsizlik bilan bog'liq salbiy his-tuyg'ularni boshdan kechiradilar. Bu o'quvchilar ko'p bora boshqalar tomonidan rad etilgan va dushmanona munosabatga duch kelgan. Ularning ko'plari o'quv muhitiga yoki o'zlarining bu muhitda omon qolish qobiliyatiga ishonishni o'rgangan emaslar. Pedagoglar shuni tushunishlari kerakki, bunday o'quvchilarda o'z-o'zini past baholash, depressiya, g'azab, xavotir va qo'rqish xavfi mavjud.

Sinfda qulay psixologik muhitni shakllantirish uchun pedagog quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

- O'quvchilarning his-tuyg'ularini va ularning o'qishga qanday ta'sir qilishini tushunish;
- Ijobiy his-tuyg'ularni kuchaytiradigan va salbiylarni kamaytiradigan muhit yaratish;
- Har kuni o'quvchilar turli kayfiyat bilan maktabga kelishini va his-tuyg'ular o'qishni qiyinlashtirishi mumkinligini hisobga olish;
- O'qitish jarayonida ijobiy his-tuyg'ulardan foydalanishga harakat qilish;
- Barqarorlik, xavfsizlik, iliqlik, hamdardlik, qo'llab-quvvatlash, ishonch, birgalik tuyg'usi, adolat va osoyishtalik bilan ajralib turadigan muhitni ta'minlash;
- Barcha o'quvchilarga, ayniqsa nogironligi bo'lgan bolalarga, ular muhim ekanini, o'qishda qiyinchiliklarga qaramay, shaxs sifatida to'liq qabul qilinishlarini yetkazish;
- "Haqiqiy munosabatlar"ni rivojlantirish (o'quvchilar shartsiz tushuncha oladilar; sinfda manipulyatsiya yo'q, g'amxo'rlik, hurmat va iliqlik mavjud, kerak bo'lsa hamdardlik ko'rsatiladi);
- O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning o'zlarini jamoaga tegishli deb his qilishlarini ta'minlash ("Mening o'qituvchilarim meni maktabda ko'rishni yaxshi ko'radi", "Men kasal bo'lib, darslarni o'tkazib yuborishni yoqtirmayman");
- Har bir o'quvchiga sinfda o'ziga xos muhim rol berish va «o'quvchilar jamoasi»ni yaratish talabiga rioya qilish;
- Zarur vaziyatlarda o'quv jarayonidagi taranglikni kamaytirish va o'qishni yanada quvnoq qilish uchun hazilni qo'llash.

Alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan ayrim nogironligi bo'lgan o'quvchilar o'z qobiliyatlarini juda past baholab, umuman maqsad qo'ymaydilar. Boshqalar esa o'z imkoniyatlaridan yuqori maqsadlar qo'yishi mumkin. Uchinchi

guruh esa ijtimoiy jihatdan ma'qullanmaydigan maqsadlarni belgilaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar erishilishi mumkin bo'lgan, aniq foydasi va e'tirofi mavjud maqsadlarga intiladilar. Shu sababli, o'qituvchi:

- O'quvchilarga o'quv faoliyati va xulq-atvorida o'z maqsadlarini belgilashda yordam berishi lozim;

- Maqsadlar haqida tez-tez gapirish, darslarning maqsadlar bilan qanday bog'liqligini ko'rsatish, maqsadlarga erishish yo'li haqida fikrlashda yordam berish ("Agar kompyuter bilan ishlamoqchi bo'lsang, quyidagilarni tushunishing kerak...", "Soliq deklaratsiyasini to'ldirish uchun matematikadan quyidagi bilimlar kerak...", "Agar yaxshi fermer bo'lishni istasang, tuproq eroziyasi nima ekanligini tushunishing kerak");

- Maqsadning shaxsiy rivojlanishda, faqatgina qobiliyatlarni namoyish qilish yoki tengdoshlaridan ustunlik qilishda emas, balki muhimligini ta'kidlash;

- Noaniq, umumiy maqsadlarni aniq niyatlar va majburiyatlarga aylantirish, ularni aniq vazifalar ko'rinishida ifodalash yoki kerakli vazifalarni belgilash;

- Maqsadlarga erishishni qo'llab-quvvatlash uchun to'g'ridan-to'g'ri, tez-tez va maqsadga yo'naltirilgan fikr-mulohazalarni qo'llash;

- O'quvchilarga aniq qisqa muddatli maqsadlar qo'yishda yordam berish ("Men maktabni a'lo baholarga tugatmoqchiman", "Men ushbu kitobni bir hafta ichida o'qib tugatmoqchiman, keyingi kitobga o'tish uchun");

- Uzoq muddatli umumiy maqsadlarni qo'yishni rag'batlantirish ("Men yaxshi o'qishni, sport bilan shug'ullanishni va yaqin do'stlarga ega bo'lishni istayman");

- Qarama-qarshi maqsadlar orasida ustuvorliklarni aniqlash va tanlov qilishda yordam berish ("Men ham o'qishda, ham sportda yaxshi bo'lishni xohlayman, ammo kelajagim uchun o'qish muhimroq ekanligini tushunaman").

“Sinfdagi psixologik muhit” strategiyasini amalga oshirish uchun pedagog quyidagilarni e’tiborga olishi lozim:

➤ U o’zgalarni qanchalik rag’batlantira olishi chegaralanganligini tushunishi va o’quvchilar oxir-oqibat o’z ta’limlari uchun o’zlari javobgar ekanliklarini anglab yetishi (“Men senga o’qishda yordam berishim va to’g’ri yo’nalish ko’rsatishim mumkin, lekin sen o’rniga o’qiy olmayman!”);

➤ Rag’batlantirish bilan bog’liq “surunkali” muammolarni ehtiyotkorlik bilan hal qilish;

➤ O’quvchining maqsadlari, his-tuyg’ulari va tasavvurlari uning uchun ajralmas qadriyat ekanini esdan chiqarmaslik, ularni qanday bo’lishidan qat’i nazar, haqiqat sifatida hurmat qilish va qabul qilish zarurligini tushunish;

➤ Motivatsiya va o’qishda uzoq muddatli muammolari bor o’quvchilarga nisbatan sabrli, lekin qat’iy bo’lish kerak;

➤ Chasta qiyinchiliklarga duch kelgan nogironligi bo’lgan bolalar o’zlarini o’qishga laiqatsiz deb o’ylaydilar. Agar ularning pedagoglari va ota-onalari undan kam narsa kutishsa, bu xavf yanada ortishi mumkin. Shu sababli:

➤ Hamma o’quvchilar o’qishga qodir ekaniga, ular ta’lim dasturining asosiy jihatlarini egallashlari mumkinligiga ishonish kerak;

➤ O’quvchilar va ularning ota-onalari o’zlaridan kutilishini doimiy ravishda oshirishga intilish kerak;

➤ O’quvchilarga muvaffaqiyat faqat qobiliyatdan emas, balki sarflangan harakatlardan ham kelib chiqishini tushuntirishda yordam berish kerak;

➤ Imkoniyati yo’q narsani talab qilmaslik lozim (“Matematika o’qituvchim meni o’ylashga majbur qiladi!”, “Vulkanlar darsi tugashi bilan ular haqida ko’proq bilishni xohladim”);

➤ O’z qobiliyatlariga ishonchni rivojlantirishni o’rganish kerak (“Agar harakat qilsam, deyarli hamma narsani qilishim mumkin”, “Agar matematikani yaxshi tushunsam, tabiiy

fanlarni ham tushunishim mumkin”, “Agar matonat bilan o’qisang, o’qib chiqasan”).

Nogironligi bo’lgan ba’zi o’quvchilarga ijtimoiy qoidalarga amal qilish qiyin. Ulardan ayrimlarining xulq-atvori bu qoidalarni buzishga yo’naltirilgan bo’ladi. Shuning uchun pedagog quyidagilarni tushunishi kerak:

➤ Sinf vazifalari, qoidalari va kutishlari ta’lim muhitining muhim qismi ekanini anglash;

➤ Sinfda tartibni saqlash uchun talablar va qoidalarni kerakli minimalga kamaytirish;

➤ Qoidalarni salbiy emas, ijobiy yo’lda tushuntirish (masalan, “darslar orasida sekin yuring”, “yugurish taqiqlanadi” demaslik);

➤ Maktabning barcha pedagoglarida qoidalar bir xilligini ta’minlash;

➤ Qoidalarni o’quvchilar va pedagoglar ishtirokida ishlab chiqish, shunday qilib ularga rioya qilish mas’uliyati ham o’qituvchilarga, ham o’quvchilarga yuklanishi;

➤ Bitta darsdan boshqasiga o’tishni rejalashtirish va repetitsiya qilish, shunda o’tish samarali bo’lib, noqulaylik va itoatsizlik imkoniyatlarini minimal darajaga tushiradi;

➤ Qabul qilinadigan va qabul qilinmaydigan xulq-atvor qanday bo’lishini o’rgatish, odatda nimadan keyin nima kelishini tushuntirish, bolalarga to’g’ri javobni amalda mashq qilish imkoniyatini berish;

➤ Qattiq, lekin avtoritar bo’lmagan bo’lish, sinfni boshqarish muhim ekanini eslab, ammo bu muvaffaqiyatli o’qish uchun yetarli emasligini yodda tutish.

Inklyuziv ta’lim pedagogi butun sinf bilan ishlaydi va zarurat bo’lsa individual ta’limni tashkil qiladi. Shuning uchun u:

➤ Yaxshi ko’rinadigan joyda bo’lishi kerak;

➤ O’quvchilar bilan ko’z bilan tez-tez aloqada bo’lishi va sinfni muntazam nazorat qilib, nomaqbul xulq-atvorni oldini olishga harakat qilishi lozim;

➤ O'quvchilarning "maydonchasiga" kirishi (sinfxonada harakat qilganda pedagog nomaqbul xulq-atvor belgilarini osongina ko'ra oladi va to'g'ri xulq-atvorni rag'batlantiradi);

➤ Sinfda "yashirin burchaklar" bo'lmasligiga e'tibor berishi kerak, chunki ishlashni istamagan o'quvchilar pedagogning ko'zidan yashirinib qolishi mumkin;

➤ O'quvchilar va ularning muammoli xulq-atvori muammoga aylanishidan oldin bir necha bosqichlardan o'tishini yodda tutib, birinchi zo'riqish belgilarini sezishi va tezkor javob berishi kerak.

Olimlar va amaliyotchilarning fikriga ko'ra, sinfdagi psixologik muhit sifati o'quvchilarning muvaffaqiyati va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ular hissiy jihatdan xavfsiz va oldindan aytib bo'ladigan muhitda yaxshi o'rganadilar, bu esa motivatsiya qiladi va ijobiy maqsadlar qo'yishga yordam beradi.

Ota-onalarni qo'llab-quvvatlash ularni xulq-atvorni boshqarish bo'yicha o'qitishni talab qiladi (ba'zida bu "boshqarish bo'yicha o'qitish" deb ataladi), bunda asosiy maqsad **nogironligi bo'lgan bolaning** xulq-atvorini samarali boshqarish strategiyalarini egallashdir.

Bolalardagi xulq-atvor muammolari ko'pincha ota-onalarning "ota-ona-bola" munosabatlar tizimiga moslasha olmasligidan kelib chiqadi (masalan, bolaning og'ishli xulq-atvoriga yetarlicha e'tibor bermaslik, buyruq va qat'iy jazolardan samarali foydalanmaslik).

Ota-onalarga bolalarning xulq-atvorini qanday yo'naltirish, kuzatib borish, nizoli muloqotdan qochish va bolaning rad javobiga to'g'ri munosabatda bo'lib, maqbul xulq-atvorni samarali rag'batlantirish usullari o'rgatiladi.

Bunday o'qitish odatda guruhda yoki yakka tartibda olib boriladi. Unda didaktik qoida va qoidalar, jonli yoki video misollar hamda rol o'yinlari qo'llaniladi.

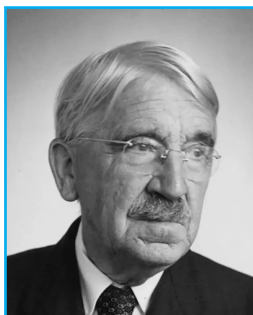

Pedagogik texnologiyalarning inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llanish potentsiali qanday?

Muammo asosida o'qitish texnologiyasi. Muammo asosida o'qitish texnologiyasining nazariy va metodologik shakllanishi XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Ushbu texnologiyaning ishlab chiqilishiga D. Dyui, I. Ya. Lerner, A. M. Matyushkin, M. I. Makhmutov, V. Okon, S. L. Rubinshteyn va boshqalar kabi olimlar katta hissa qo'shganlar (2.2sxema).

Rubinshteyn, Sergey
Leonidovich

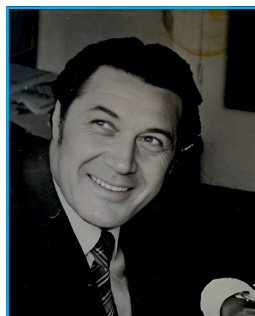
Djon Dyui

Matyushkin, Aleksey
Mixaylovich

Lerner, Isaak
Yakovlevich

Mirza Ismailovich
Makhmutov

2.2-sxema. Muammo asosida o'qitish texnologiyasini o'rgangan olimlar.

U muammo holatlarini hal qilish, ularni anglash, qabul qilish va pedagog hamda o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonida o'quvchilarning maksimal mustaqilligi sharoitida hal etishga asoslangan.

Ushbu texnologiyani amalga oshirish ketma-ket quyidagi harakatlar va operatsiyalarni bajarishni talab qiladi:

1. pedagog tomonidan muammo vazifasini taqdim etish, bu muammo holatini anglashga yordam beradi;

2. o'quvchilar tomonidan muammo vazifasini qabul qilish, muammo holatidan kelib chiqqan muammo savollarini shakllantirish;

3. muammo vazifasini hal qilish, o'quvchilar tomonidan bilim olish usullarini o'zlashtirish;

4. ushbu usullardan boshqa aniq vazifalarni hal qilishda foydalanish.

Ushbu texnologiya har bir **nogironligi bo'lgan o'quvchining** faoliyat ma'nosini tubdan o'zgartiradi: u ta'lim jarayonining sub'ekti, taklif etilgan muammolar tadqiqotchisi bo'ladi, o'zini ifoda etish, o'zini amalga oshirish va o'zini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu esa ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida faol o'zaro ta'sirni ta'minlaydi, chunki barchasi bitta muammoni hal qilmoqda.

Jamoaviy faoliyat usullari texnologiyasi (yoki jamoaviy o'qitish usullari (JO'U)) turli nomlarga ega: tashkil etilgan dialog, jamoaviy o'zaro o'qitish, hamkorlikda o'qitish. Bu texnologiya sovet olimlari V. K. Dyachenko va A. G. Rivin hamda amerikalik pedagoglar E. Aronson, D. Johnson, R. Johnson va R. Slavin tomonidan ishlab chiqilgan (2.3.sxema).

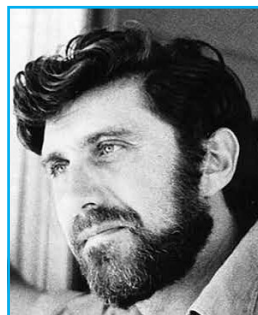

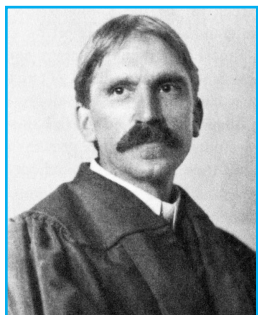
**Vitaliy Kuzmich
Dyachenko**

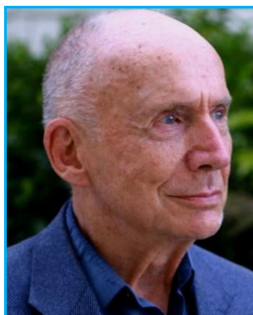
**Aleksandr
Grigorevich Rivin**

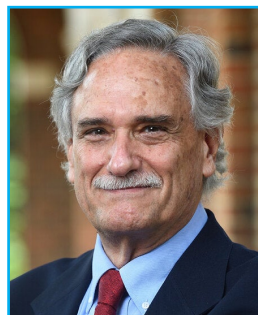
Elliot Aronson

Djona Dyui

**Djonson,
Robert Aleks**

Robert Slavin

2.3-sxema. Jamoaviy faoliyat usullari texnologiyasino o'rgangan olimlar.

JO'Uning asosiy g'oyasi – turli o'quv holatlarida o'quvchilarni faol birgalikdagi o'quv faoliyatini yaratish (birga o'rganish, faqat birga biror ishni bajarish emas).

Jamoaviy o'qitish shunday tashkillashtiriladiki, unda o'qitish o'zaro muloqot orqali – dinamik juftliklar yoki o'quvchi guruhlar shaklida amalga oshiriladi, har kim har birini o'rgatadi. Shu bilan birga, JO'U to'rtta o'qitish shaklini o'z ichiga oladi: jamoaviy, guruh, juftlik va individual.

Ushbu texnologiyaning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

1. Har bir o'quvchiga individual xususiyatlari va ehtiyojlari

hisobga olingan holda o'z ta'lim yo'nalishini amalga oshirish imkonini beradi, buning uchun turli mazmundagi, turi, shakli va joylashuvdagi o'zaro aloqalarning kengroq spektridan foydalaniladi, bu esa o'z navbatida boshqa o'quvchilarning ham individual talablarini qondirishga yordam beradi;

2. O'quvchilarni hamkorlikka rag'batlantiradi, jonli va erkin muloqot uchun sharoit yaratadi. Jamoaviy o'qitishda barcha faol ishtirok etadi: barchasi muammoni hal qiladi (taklif qilingan qarorni qabul qilmaydi), barchasi muhokamaning faol ishtirokchisi hisoblanadi; har kim har bir bilan ishlaydi, jamoa har bir a'zoni o'rgatadi. Bunday vaziyatda o'quvchilar bir-birini taklif qilingan vazifani bajarishga intilishida qo'llab-quvvatlaydi; bir-biriga vaziyatlarni, muammolarni tahlil qilishda, ularning turlarini aniqlashda, ma'lumotlarni qayta ishlashda, o'rganilayotgan materialni oldingi bilimlar bilan bog'lashda yordam beradi; bir-birining yutuqlarini ta'kidlaydi; individual farqlarga qaramay, hamkorlik qilishni o'rganadi;

3. Tinglash, boshqalar nuqtai nazarini qabul qilish yoki qabul qilmaslik, nizolarni hal qilish, umumiy maqsadga erishish uchun birga ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi, o'z-o'zini hurmat qilish va boshqalarni hurmat qilishni tarbiyalaydi, sinfda do'stlikni mustahkamlaydi, sog'lom raqobatni yengish usullarini o'rgatadi.

Jamoaviy o'qitish usullari texnologiyasini amalga oshirish muvaffaqiyatli bo'ladi, agar ta'lim jarayonining ishtirokchilari taklif etilgan algoritmlarga muvofiq harakat qilsalar.

O'qituvchining faoliyat algoritmi:

1. Dars mashg'ulot mavzusiga oid o'qituvchining kirish so'zi, ishga tayyorlash va faoliyat hamda uning natijasiga qo'yiladigan talablarni tushuntirish.

2. Individual kartochkalarni taqsimlash. Kartochkalar oldindan o'qituvchi tomonidan o'quvchilar soniga qarab tayyorlanadi. Kartochkalar kichik guruhlar soniga (3 dan 5 gacha) qarab turli ranglarda tayyorlanadi.

3. O'zgarmas tarkibdagi juftliklarda ish tashkillashtiriladi. O'qituvchidan kartochkani olgan o'quvchi uni o'qib, mazmunini yodlashga harakat qiladi. So'ngra boshqa rangdagi kartochkaga ega bo'lgan istalgan o'quvchiga murojaat qilib, o'z kartochkasining mazmunini tushuntiradi va o'z navbatida partnyorining kartochkasi mazmunini tinglaydi. Shundan so'ng o'quvchilar bir-biriga tushunish yoki aniqlik kiritish uchun savollar berishadi va kartochkalarni almashtiradilar. Shu tarzda ish o'zgarmas juftliklarda olib boriladi va har bir o'quvchi barcha rangdagi kartochkalar bilan ishlagan va uning dastlabki kartochkasi unga qaytgan paytda yakunlanadi.

4. Kichik guruhlarda ish. Kichik guruh – bu bitta rangdagi kartochkalarga ega barcha o'quvchilar. Kichik guruhga topshiriq: kartochka mazmunini ko'rgazmali (sxematik, rasm bilan) tarzda taqdim etish. Topshiriq alohida varaqqa yoziladi, keyin esa butun sinf/guruh oldida taqdim etiladi.

5. Kichik guruhlarining ishini umumlashtirish. O'qituvchi guruhlardan kartochkalar mazmunini taqdim etishni so'raydi. O'quvchilar topshiriqni yechimini ifodalaydi va uni og'zaki bayon qiladi.

6. O'quvchilarning mustaqil ishi. O'quvchilar o'z daftarlariga o'rganilgan materialni (kartochkalar mazmunini) yozib oladi. Bunda asos sifatida doskada kichik guruhlar ishining natijalari bo'lgan tasvirlar xizmat qiladi.

7. O'zaro nazorat. O'qituvchi o'zaro nazoratni tashkil qiladi: o'quvchilar daftarlarni almashadi va bir-birlarining ishlarini tekshiradilar. Tuzatishlar kiritish, bir-biriga va o'qituvchiga savollar berish mumkin, shuningdek, bir-biriga baho qo'yish ham mumkin.

8. Dars/mashg'ulot yakunini chiqarish. O'qituvchi dars yakunini chiqaradi va o'quvchilarning ishlarini baholaydi yoki o'zaro nazorat natijalari asosida baholash natijalariga rozi bo'ladi.

O'quvchilarning faoliyat algoritmi:

1. Topshiriq yozilgan kartochkani oladi, topshiriq bilan tanishadi, uning mazmunini tushunib olishga harakat qiladi va yodlaydi.

2. O'ziga boshqa rangdagi kartochkaga ega partnyorni tanlaydi. O'z kartochkasining mazmunini unga tushuntiradi.

3. Partnyorning kartochkasi mazmunini diqqat bilan tinglaydi.

4. Kartochkalar mazmunini yaxshi tushunish va yodlash uchun o'zaro savollar beradi va javob oladi.

5. Kartochkalar almashinuvini davom ettiradi, to'kis barcha rangdagi kartochkalar mazmunini bilguncha va har bir guruh a'zosiga uning dastlabki kartochkasi qaytguncha.

6. Kartochkalarning ranglari bo'yicha kichik guruhlariga yig'iladi. O'z kartochkasi mazmunini grafik (sxematik, rasm) ko'rinishda ifodalaydi.

7. Doskaga chiqib, kichik guruh ishini taqdim etadi (kartochka mazmunini chizib ko'rsatadi va boshqalarni tanishtiradi).

8. Barcha kartochkalar mazmunini daftariga yozib oladi. Daftarlarni tekshirish yoki o'zaro nazorat uchun topshiradi.

O'quvchining faoliyatini quyidagi mezonlar bo'yicha baholash mumkin:

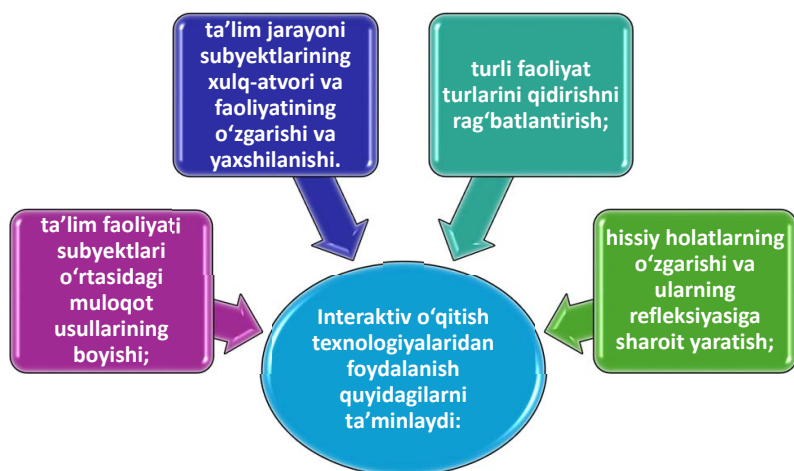
- Barcha kartochkalar mazmunini sifatli qayta ishlab berish;

- Juftlik va kichik guruhlarda muloqot qila olish;
- O'zining o'rganish faoliyatini tashkil eta olish qobiliyati.

Interaktiv texnologiyalar (inglizcha interaction – o'zaro ta'sir) – bu o'qitish texnologiyalari bo'lib, ular o'qitishning yuqori intensivligiga asoslangan va bilim oluvchi subyektlarning har bir intellektual harakatini kommunikativ ta'minlashni talab qiladi. Ushbu texnologiyani S.S.Kashlev interaktiv pedagog va o'quvchilar o'rtasidagi maqsadli kuchaytirilgan subyektlararo o'zaro ta'sir usullarining majmuasi deb

tushunadi, uning ketma-ket amalga oshirilishi ular rivoji uchun optimal sharoitlar yaratadi. Interaktiv metodlar ta'lim jarayonidagi subyektlarning ichki resurslarini faollashtiradi, ularni quyidagi shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga yo'naltiradi: faollik, mustaqillik, mas'uliyat va boshqalar; shuningdek, barcha o'quvchilarni jamiyatda muvaffaqiyatli ta'lim olish va ijtimoiylashishga zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar bilan ta'minlashga qaratilgan.

2.4-sxema

Interaktiv texnologiyalarning asosiy xususiyatlari:

- o'quvchining fikrlashining doimiy faollashuvi (u ayni paytdagi o'z xohishiga qaramay faol bo'lishi kerak);
- o'quvchilarning ta'lim jarayoniga doimiy jalb etilishi, ularning faolligi barqaror va ba'zida uzoq davom etuvchi bo'lishi talab etiladi;
- mustaqil qarorlar qabul qilish;
- o'quv mashg'ulotida ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi doimiy o'zaro ta'sir, muloqotning dialogik va polilogik shakllarida tashkil etilishi;

– o‘qituvchi va o‘quvchilarning refleksiv o‘z-o‘zini tashkil etishi.

Interaktiv texnologiyalar quyidagilarni amalga oshirishga imkon beradi:

– ta’limni individual, har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil qilish;

– har qanday hajmdagi ta’lim ma’lumotini ixcham va mazmunli shaklda taqdim etish;

– o‘quv materialini o‘zlashtirish jarayonini soddalashtirish; uning vizual qabul qilinishini kuchaytirish;

– o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan faolligini faollashtirish;

– ta’lim faoliyati ishtirokchilari o‘rtasida ijobiy o‘zaro bog‘liqlikni tashkil etish (o‘quvchilar umumiy ta’lim faoliyati har biriga foyda keltirishini tushunishlari kerak);

– to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro ta’sirni ta’minlash (ta’lim jarayoni subyektlari bir-biri bilan yaqindan aloqada bo‘lishlari zarur);

– individual mas’uliyatni shakllantirish (har bir o‘quvchi berilgan materialni egallashi va boshqalarga yordam berishda javobgarlikni o‘z zimmasiga olishi kerak);

– hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish (o‘quvchilar muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo‘lgan shaxslararo munosabat ko‘nikmalarini o‘zlashtiradilar, masalan, savollar berish, rejalashtirish va vazifalarni taqsimlash va boshqalar);

– o‘quvchini faol harakat qilishga undash, muvaffaqiyat holatini boshdan kechirish va shunga mos ravishda o‘z harakatlarini rag‘batlantirish.

Interaktiv texnologiyalarda eng keng tarqalgan metodlar va usullarga quyidagilar kiradi:

– miyani bo‘ron qilish (brainstorming);

– davra suhbatlari (munozara, debatlar);

– case-study (aniq vaziyatlarni tahlil qilish, vaziyatli tahlil);

- ishbilarmonlik va rol o'yinlari;
- master-klasslar;
- multimedia o'quv vositalari.

Shuningdek, samarali interaktivlikni tashkil qilishga yordam beruvchi boshqa metodlar va usullar ham mavjud, masalan:

- Sokratik dialoglar, guruh muhokamalari, treninglar, interaktiv konferensiyalar va boshqalar.

Inklyuziv ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi subyektlarning rivojlanishi va o'z-o'zini amalga oshirishlari uchun optimal sharoitlar yaratadigan eng samarali pedagogik texnologiya – interaktiv o'yindir.

Interaktiv o'yinning maqsadi – pedagogik o'zaro ta'sir subyektlarining xulq-atvori va faoliyati modellarini o'zgartirish va yaxshilash hamda ushbu modellarni ongli ravishda egallashdir.

Interaktiv o'yinlar o'ziga xos ta'limiy imkoniyatlarni taqdim etib, nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy rivojlanishi va faoliyatini rag'batlantirishga xizmat qiladi. Ular o'yinlarning sehrli olamini yaratadi, bu olam o'zining qonunlari va xulq-atvor me'yorlariga ega bo'lib, barcha o'quvchilar tomonidan qabul qilinadi. Bolalar o'z his-tuyg'ularini yashirmasligi kerak, ular o'yinda ishtirok etayotgan boshqa ishtirokchilar bilan og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan tarzda erkin muloqot qila oladilar, turli rollarni ijro eta oladilar, sinfda erkin harakat qilishlari yoki qoidalar asosida bir joyda sabr bilan o'tirishlari mumkin. O'yin jarayonida yuzaga keladigan o'zaro ta'sir shaxsning ijtimoiylashuvi va rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi, shuningdek, allaqachon mavjud bo'lgan ko'nikma va malakalarni sinovdan o'tkazish hamda integratsiya qilish imkonini beradi. Guruhda faol ishtirok etuvchi o'quvchi boshqalarga nisbatan ancha samaraliroq va ko'proq rag'batlanib o'rganadi, ayniqsa o'yin boshqaruvchisiga qattiq e'tibor qaratadiganlarga qaraganda.

Interaktiv o'yinlar tufayli bolalar bir-biri bilan juda tez aloqalar o'rnatadilar, qidiruv, ov qilish va yordam ko'rsatish kabi harakatlar o'yinda faol ishtirok etish imkonini beradi. Bundan tashqari, o'yin javob tezligini oshiradi va shu bilan birga o'zining ijobiy hamda salbiy hissiyotlarini ifoda etish imkonini beradi.

Interaktiv o'yinlar turli mavzularni qamrab olishi mumkin, masalan: o'z tanasini o'rganish, o'zaro aloqalar va his-tuyg'ular, oila yoki do'stlar, maktab yoki uy, sovg'alar yoki xatlar, o'z kayfiyatini, quvonchini, qayg'usini yoki yetukligini ifodalash; yil fasllari, ranglar yoki ta'mlar. Bundan tashqari, bu janr sahnalari va mavzuga oid improvizatsiyalarni sahnalashtirish hamdir.

O'yin texnologiyasi – bu butun bir ta'lim jarayonini qamrab oladigan tizim bo'lib, u umumiy mazmun, syujet va qahramonlar atrofida birlashgan bo'ladi. Shu bilan birga, o'yin syujeti asosiy o'quv mazmuni bilan parallel ravishda rivojlanadi, o'quv jarayonini faollashtirishga va o'quv elementlarini o'zlashtirishga yordam beradi.

2-jadval.

Dars yoki mashg'ulotlarda o'yin usullaridan va holatlaridan foydalanganda pedagog quyidagi talablarni hisobga olishi kerak:

– didaktik maqsad o'quvchilarga o'yin vazifasi shaklida qo'yiladi;
– o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;
– o'quv materiali o'yin vositasi sifatida ishlatiladi;
– o'quv faoliyatiga musobaqa elementlari kiritiladi, bu esa didaktik vazifani o'yin shakliga o'tkazishni ta'minlaydi;
– didaktik vazifani muvaffaqiyatli bajarish o'yin natijasi bilan bog'lanadi.

Shuningdek, interaktiv o'yinlar barcha bolalarning inklyuziv ta'lim sharoitida samarali o'rganishini ta'minlaydi, agar o'yin faoliyati bolalarning turli ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos, erkin va o'quvchilarning istaklariga javob beradigan bo'lsa; agar u ijodiy, improvizatsion va faol bo'lsa; agar o'yin emotsional ko'tarinki muhitda o'tib, sog'lom raqobat ruhini o'zida mujassam etgan bo'lsa; agar o'yinning to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita qoidalari bajarilsa.

Modul asosidagi ta'lim texnologiyasi P.I. Tret'yakov, T.I. Shamova, Yu.K. Babanskiy va boshqa olimlar tomonidan ishlab chiqilgan va tadqiq qilingan. Modul ta'limining mohiyati shundaki, u har bir o'quvchiga mustaqil ravishda (yoki o'qituvchining "yumshoq" qo'llab-quvvatlashi/maslahati bilan) ta'lim-tarbiya jarayonida aniq maqsadlarga erishish imkonini beradi.

**Sergeya Mixaylovichy
Tret'yakov**

**Shamova Tatyana
Ivanovna**

**Babanskiy Yuriy
Konstantinovich**

2.5-sxema.

Ushbu texnologiya inklyuziv ta'lim sharoitlariga mos keladi, chunki o'quvchiga o'ziga mos individual o'quv sur'atini va faoliyat shakllarini tanlash imkoniyatini beradi. Bu har bir o'quvchiga ma'lum ta'lim darajasini olish va yanada yuqori bosqichga o'tishni kafolatlaydi, shuningdek, individual rejimda ishlash imkonini yaratadi.

Modul ta'limi qo'llaniladigan sinflarda hech kim dam olmaydi yoki zerikmaydi, chunki barcha faol ishlaydi. **Nogironligi bo'lgan bolalarda** o'z qobiliyatlarini namoyon qilish va rivojlantirish imkoniyatlari paydo bo'ladi, ular jamoada ishlashni o'rganadilar. Barcha o'quvchilar o'z do'stlariga yordam va qo'llab-quvvatlash ko'rsatishni o'rganadilar.

3-jadval.

Yu.K. Babanskiy bo'yicha ta'lim usullarining tasnifi

Asosiy guruhlar	Asosiy kichik guruhlar	Alohida o'qitish usullari
1. O'qishga undash va rag'batlantirish usullari	1.1. O'qishga qiziqishni shakllantirish usullari	Bilish o'yinlari, o'quv munozaralari, hissiy rag'batlantirish usullari va boshqalar
	1.2. Burch va mas'uliyat hissi-ni shakllantirish usullari	Rag'batlantirish, tanqid qilish, o'quv talablarini qo'yish usullari va boshqalar
2. O'quv harakatlari va amallarini tashkil etish va amalga oshirish usullari	2.1. Perseptiv usullar (ta'limiy axborotni sezgi organlari orqali uzatish va qabul qilish)	So'zli usullar: ma'ruzalar, hikoyalar, suhbatlar va boshqalar
		Ko'rgazmali usullar: illyustratsiyalar, namoyishlar, kinoko'rsatmalar

		Audiovizual usullar: soʻzli va koʻrgazmali usullarning kombi-natsiyasi
		Amaliy usullar: mashqlar, tajri-balar oʻtkazish, mehnat top-shiriqlarini bajarish
	2.2. Mantiqiy usullar (mantiqiy amallarni tashkil etish va bajarish)	Induktiv, deduktiv, analogiyalardan foydalanish va boshqalar
	2.3. Gnostik usullar (fikrlash amallari-ni tashkil etish va bajarish)	Muammoli izla-nish (muammoli bayon, evristik usul va boshqalar), reproduktiv usullar (instruktsiya, illyus-tratsiya, tushuntir-ish, amaliy mashq va boshqalar)
	2.4. Oʻquv harakat-larini oʻz-oʻzini boshqarish usuli	Kitob, as-bob-uskunalar, mehnat obyektlari bilan mustaqil ishlash
3. Nazorat va oʻz-oʻzini nazorat qilish usullari	3.1. Nazorat usullari	Ogʻzaki, yozma, laboratoriya va mashinali nazorat usullari. Oʻz-oʻzi-ni nazorat qilish usullari.

Adaptiv ta'lim texnologiyasi (adaptiv ta'lim tizimi texnologiyasi) A.S. Granitskaya tomonidan ishlab chiqilgan va ta'lim jarayoniga joriy etilgan. Ushbu pedagogik texnologiyada markaziy o'rin o'quvchiga, uning xarakteriga, xususiyatlari va qobiliyatlariga beriladi. Texnologiya ta'lim jarayoniga adaptivlik, ya'ni har bir o'quvchining o'ziga xos jihatlariga moslashish qobiliyatini beradi.

Adaptiv texnologiyaning vazifasi – maktab o'quvchilarini mustaqil ishlash va o'zini nazorat qilishga o'rgatish, ularda bilimlarni mustaqil izlash ko'nikmalarini shakllantirish, ta'lim jarayonini har bir o'quvchining individual xususiyatlariga moslashtirishdir.

Pedagog darsning (mashg'ulotning) turli bosqichlarida mustaqil faoliyatni tashkil etishda quyidagi shakl va usullardan foydalanishi mumkin:

1. *Statik juftliklarda o'zaro nazorat*, bunda biri javob beradi, ikkinchisi tinglaydi (keyin rollar almashadi). Har bir o'quvchi so'zlash, javob berish, tushuntirish, o'z fikrini himoya qilish, hamkorining javob mazmunini qabul qilish, savollar berish va ularga javob qaytarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu ish turli ta'limiy ehtiyojlarga ega o'quvchilarning nutqiy va tafakkur faolligini oshiradi, hamkorlik tajribasini shakllantiradi va boshqalar fikriga hurmatni rivojlantiradi. Bu bosqichda o'qituvchi juftliklarni nazorat qilib, zarurat tug'ilganda ularning o'zaro munosabatini tartibga soladi;

2. *Adaptiv texnologiya asosida yangi materialni o'rganish maktab o'quvchilari uchun imkon qadar ko'proq mustaqil ishlash vazifalarini qo'llashni nazarda tutadi*, bu o'quvchilarni mustahkam tafakkur faoliyatiga jalb qilib, o'zlari natija va xulosalar chiqarishga, yangi materialni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan barcha harakatlar algoritmini anglashga yo'naltiradi;

3. *Inklyuziv ta'lim sharoitida yangi materialni mustahkamlash belgilangan algoritm bo'yicha olib borilishi maqsadga muvofiqdir*. Bu o'quvchilarni fikrlashga o'rgatadi,

berilgan harakatlar ketma-ketligini buzmaslik va o'tkazib yubormaslikni talab qiladi, chunki bu ko'nikmalarni avval namunada, keyin esa ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi.

2.2. Pedagogik jarayonda innovatsion usullar va texnologiyalarni boshqaruv orqali joriy etish (Universal dizayn)

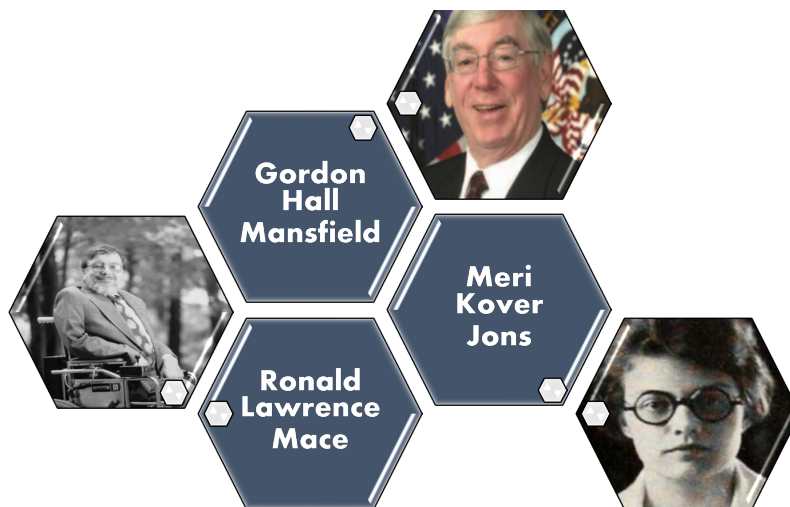
Inklyuziv ta'limda mashhur pedagogik texnologiyalar majmuasidan foydalaniladi. Pedagoglarning asosiy vazifasi ushbu texnologiyalarni har bir bolaning individual imkoniyatlari va nogironligi bo'lgan bolalarning alohida ta'limga ehtiyojlarini inobatga olgan holda moslashtirishdan iborat.

Inklyuziv amaliyotda pedagogik texnologiyalardan sifatli foydalanish, asosan, universal dizayn prinsiplari asosida ta'minlanadi.

Universal dizayn g'oyasining mohiyati nimada? Universal dizayn falsafasining asosi shundan iboratki, barcha insonlar – ularning yoshi, tana o'lchamlari, xususiyatlari yoki qobiliyatlaridan qat'i nazar – foydalanishi mumkin bo'lgan muhit, kommunikatsiya vositalari, mahsulotlar va xizmatlar yaratiladi. Universal dizayn barcha insonlarning jamiyat hayotida teng huquqli ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi.

R. Meys (1985) universal dizaynni har bir inson – yoshi yoki imkoniyatlaridan qat'i nazar – foydalanishi mumkin bo'lgan mahsulotlar va atrof-muhit sharoitlarini yaratish prinsipi sifatida talqin etadi. M. Jons, R. Meys va boshqalar universal dizaynni shunday ta'riflaydilar (2.6.sxema) : bu – atrof-muhit va mahsulotlarning shunday dizayni bo'lib, ular maxsus moslashuv yoki maxsus dizayn talab qilmasdan barcha insonlar uchun imkon qadar foydalanishga yaroqli bo'lishi kerak.

Bu ta'rifda nogironligi bo'lgan insonlarning ehtiyojlari, xuddi turli bo'y, o'lcham va yoshdagi insonlar ehtiyojlari kabi hisobga olinadi.

2.6-sxema.

Gordon Mansfield fikriga ko'ra, universal dizayn – bu “inson hayoti davomida yuz beradigan o'zgarishlarni tan oladigan dizayn yondashuvi. U bolalarni, qariyalarni, bo'yi baland yoki past insonlarni hamda turli nogironligi bo'lgan insonlarni inobatga oladi. Universal dizayn o'rtacha inson haqidagi mif emas, balki haqiqiy insonlarning hayotiy bosqichlarini hisobga oladi. Universal dizayn insoniy xilma-xillikka hurmat bilan qaraydi va barcha insonlarga jamiyat hayotida teng ishtirok etish imkonini berishga intiladi. Bu shunchaki me'morchilik yoki dizayndagi muayyan uslub emas. Bu – dizayn jarayoni haqida, hamda barcha insonlar uchun qulaylik va shinamlikni qanday ta'minlash haqida o'ylash tarzidir”.

Avvalroq boshqa atamalar ham qo'llanilgan, masalan, «qulay dizayn», «moslashtiriladigan/adaptatsiyalash mumkin bo'lgan dizayn», «to'siqsiz dizayn». Bular, asosan, alohida ajratilgan odamlar guruhining ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'lib, butun aholi ehtiyojlarini emas, balki ma'lum guruhni nazarda tutadi.

Aksincha, **universal dizayn** esa dastlabdan insonlarning imkoniyatlari va xususiyatlaridagi tafovutlarni inobatga olgan holda mahsulotlar, yashash muhiti va xizmatlarni ishlab chiqishni taklif qiladi. Universal dizayn prinsiplari asosida yaratilgan ishlanmalarining muhim xususiyati shundaki, ular foydalanuvchilarni ajratmaydi va nogironligi bo'lmagan odamlar uchun kamroq qulay bo'lib qolmaydi.

Universal dizayn qanday prinsiplar asosida quriladi?

Barcha obyektlar va atrof-muhit maksimal darajada barcha insonlar tomonidan foydalanishga yaroqli qilib, moslashtirish yoki maxsus dizaynga ehtiyoj bo'lmagan holatda loyihalanishi kerak. Universal dizayn prinsiplari yangi loyiha yoki obyektni, shu jumladan, o'quv (pedagogik) vositasini baholashda, uning amaliyotdagi qo'llanilishi davomida qo'llanilishi mumkin.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tadqiqotchilar universal dizaynning asosiy prinsiplari sifatida quyidagilarni ko'rsatadilar:

2.7-sxema. Universal dizayn prinsiplari

1. Foydalanishda tenglik prinsipi: dizayn turli imkoniyatlarga ega odamlar uchun foydali bo'lib, talabga ega bo'lishi lozim. Ushbu prinsipni amalga oshirish qoidalari quyidagilar:

– barcha o‘quvchilar uchun imkon qadar bir xil vositalarni ta‘minlang; agar bunday imkoniyat bo‘lmasa – teng qiymatli vositalarni taqdim eting;

– o‘quvchilarning hech birini ajratib qo‘yish yoki stigmatizatsiyadan qoching;

– shaxsiy hayot daxlsizligini, himoya va xavfsizlikni ta‘minlash vositalari barcha o‘quvchilarga teng darajada mavjud bo‘lishi kerak;

– barchaga yoqadigan dizayn yarating.

2. Foydalanishda moslashuvchanlik prinsipi: dizayn individual afzalliklar va qobiliyatlarning keng diapazoniga mos kelishi kerak. Amalga oshirish qoidalari:

– qo‘llash usullarini tanlash imkoniyatini taqdim eting;

– o‘ngqo‘l va chapqo‘llar uchun foydalanish imkoniyatini ta‘minlang.

3. Oddiy va intuitiv foydalanish prinsipi: dizayn uni ishlatishni oson tushunishga yordam beradi, foydalanuvchining tajribasi, bilimlari, til ko‘nikmalari yoki malakasidan qat‘iy nazar. Amalga oshirish qoidalari:

– ortiqcha murakkablikdan qoching;

– dizaynni o‘quvchilarning kutishlari va intuitsiyasiga mos keltiring;

– keng diapazondagi savodxonlik va til ko‘nikmalarini hisobga olgan holda foydalanish imkonini yarating;

– axborot maydonini ahamiyatlilik prinsipiga muvofiq tashkil qiling;

– vazifani bajarish jarayonida va undan so‘ng samarali yordam va fikr-mulohaza ta‘minlang.

4. Axborotni qabul qilish prinsipi: dizayn zarur ma‘lumotni o‘quvchiga atrof-muhit sharoitlari yoki o‘quvchining sezgi qobiliyatlaridan qat‘iy nazar samarali yetkazadi. Amalga oshirish qoidalari:

– muhim ma‘lumotni takroriy tarzda taqdim etish uchun turli vositalardan foydalaning (tasviriylar, og‘zaki, teginish orqali);

- muhim ma'lumot bilan uning atrofidagi narsalar orasida yetarlicha kontrastni ta'minlang;
- muhim ma'lumotni o'qilishi qulay bo'lishini maksimal darajada ta'minlang;
- ko'rsatma va yo'riqnomalarni oson yetkazishni ta'minlovchi usullar bilan elementlarni o'zgartiring;
- dizaynni sezgi cheklovlari bo'lgan odamlar foydalanadigan turli texnik vositalar va qurilmalar bilan moslashtiring.

5. Xatolarga chidamlilik prinsipi: dizayn tasodifiy yoki kutilmagan harakatlar natijasidagi xavflar va salbiy oqibatlarni minimallashtiradi. Amalga oshirish qoidalari:

- elementlarni shunday tashkil qilingki, xavf va xatolar minimal bo'lsin: eng ko'p ishlatiladigan va eng oson yetib boriladigan elementlar; xavfli elementlar yo'q qilinadi, izolyatsiya qilinadi yoki yopiladi;
- mumkin bo'lgan xavf va qilingan xatolar haqida oldindan ogohlantiring;
- nosozliklarga chidamli bajarilishini ta'minlang (ya'ni tizimning ayrim elementlari ishdan chiqqanda ham ishlash qobiliyatini saqlab qolishi);
- yuqori hushyorlik talab qilinadigan vazifalarni bajarishda bexush holatda amalga oshiriladigan harakatlarning oldini oling.

6. Jismoniy kuchlarni saqlash prinsipi: dizayn samarali, qulay va minimal jismoniy kuch sarfi bilan foydalanishga imkon berishi kerak. Amalga oshirish qoidalari:

- o'quvchining tanasi neytral holatda bo'lish imkoniyatini ta'minlang;
- oqilona ish kuchini sarflang;
- harakatlarni takrorlashni minimallashtiring;
- uzoq davom etadigan jismoniy kuch sarfini kamaytiring.

7. Hajm va kirish uchun joy prinsipi: tegishli hajm va joy kirish, yetib borish, boshqarish va foydalanishga mos bo'lishi

kerak, tananing hajmi, joylashuvi yoki foydalanuvchining harakat qobiliyatidan qat'iy nazar. Amalga oshirish qoidalari:

- o'tirgan yoki turib turgan holatda har qanday o'quvchi uchun muhim elementlarni aniq ko'rish chizig'ini ta'minlang;
- o'tirgan yoki turib turgan holatda foydalanuvchi uchun barcha komponentlar qulay yetib borish hududida bo'lishini ta'minlang;
- qo'lning turli o'lchamlari va ushlab imkoniyatlarining o'zgarishlarini hisobga oling;
- yordamchi qurilmalar yoki boshqa odam yordam berishi uchun yetarli joy ajrating.

E'tibor bergan holda, universal dizayn prinsiplari faqat umumiy qo'llanma uchun ishlab chiqilgan natijalarni loyihalashga taalluqlidir, dizayn texnologiyasi esa faqat qo'llanilish aspektini emas, balki iqtisodiy, texnik, madaniy, jinsiy va ekologik omillarni ham hisobga olishi kerak.

Universal dizayn o'qituvchiga har bir texnologiyaga moslashuv algoritmini aniqlash imkonini beradi (2.7.sxema).

Inklyuziv ta'limning sifati bevosita pedagoglarning barcha o'quvchilar, jumladan, alohida ta'limiy ehtiyojlarga ega bolalar bilan ishlashda ta'lim va tarbiya texnologiyalari hamda strategiyalarini qanchalik yaxshi egallaganligiga bog'liq.

Inklyuziya va integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha to'plangan tajriba shuni ko'rsatadiki, eng ko'p talab qilinadiganlar – muammo asosida o'qitish texnologiyalari, jamoaviy faoliyat usullari, interaktiv metod va uslublardir. Keling, ushbu pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida pedagogning harakatlar algoritmini ko'rib chiqamiz.

Pedagogik texnologiyalarning inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llanish potentsiali qanday?

Muammo asosida o'qitish texnologiyasi. Muammo asosida o'qitish texnologiyasining nazariy va metodologik shakllanishi XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Ushbu

texnologiyaning ishlab chiqilishiga D. Dyui, I. Ya. Lerner, A. M. Matyushkin, M. I. Makhmutov, V. Okon, S. L. Rubinshteyn va boshqalar kabi olimlar katta hissa qo'shganlar. (Foydalanilgan adabiyotlarga qo'shishim kk)

U muammo holatlarini hal qilish, ularni anglash, qabul qilish va pedagog hamda o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonida o'quvchilarning maksimal mustaqilligi sharoitida hal etishga asoslangan.

Ushbu texnologiyani amalga oshirish ketma-ket quyidagi harakatlar va operatsiyalarni bajarishni talab qiladi:

1.pedagog tomonidan muammo vazifasini taqdim etish, bu muammo holatini anglashga yordam beradi;

2.o'quvchilar tomonidan muammo vazifasini qabul qilish, muammo holatidan kelib chiqqan muammo savollarini shakllantirish;

3.muammo vazifasini hal qilish, o'quvchilar tomonidan bilim olish usullarini o'zlashtirish;

4.ushbu usullardan boshqa aniq vazifalarni hal qilishda foydalanish.

Ushbu texnologiya har bir o'quvchining faoliyat ma'nosini tubdan o'zgartiradi: u ta'lim jarayonining sub'ekti, taklif etilgan muammolar tadqiqotchisi bo'ladi, o'zini ifoda etish, o'zini amalga oshirish va o'zini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu esa ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida faol o'zaro ta'sirni ta'minlaydi, chunki barchasi bitta muammoni hal qilmoqda.

3.1. Inklyuziv ta'limni ta'minlashda moddiy, inson va tashkiliy resurslardan foydalanish jarayonini tashkil etish va samaradorlik indikatorlarini aniqlash

Ta'lim jarayonining inklyuzivligi qanday indikatorlar (ko'rsatkichlar) bilan aniqlanadi?

1. *"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (O'RQ637, 23.09.2020) 20modda – Inklyuziv ta'lim:*

"Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilmaxilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxslar uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi. Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi." ¹

55-modda – *Nogiron yoki maxsus ehtiyojli bolalar ta'limi:*

"Davlat jismoniy, aqliy, sensor... nuqsonlari bo'lgan bolalarning... inklyuziv shaklda bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim olishini ta'minlaydi. ... davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etiladi." ²

9-modda – *Oilaviy va inklyuziv ta'lim:*

"Jismoniy, aqliy, sensor ... bo'lgan bolalar... umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi." ³

2. *Vazirlar Mahkamasining nizomi 2021-yil 12-oktabrda 638-son qaror bilan tasdiqlangan* "Umumiy

¹ scribd.com+10lex.uz+10ilmiyanjumanlar.uz+10

² lex.uz

³ lex.uz

o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi" nizom – yuqoridagi moddalarning amaliy mexanizmini hukumat darajasida belgilaydi ⁴.

Inklyuziv maktabga o'tish jarayoni – bu ta'lim muassasasining to'liq o'zgarish jarayonidir. Bu o'zgarish barcha bolalarning ta'lim jarayoni va maktab hayotida teng va ochiq ishtirok etishiga to'sqinlik qiluvchi to'siqlarni bartaraf etishga yo'naltirilgan.

Shu bilan birga, inklyuziv jarayonlarning holati va rivojlanishini tahlil qilish va baholash uchun me'yoriy-dagnostik vositalarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu vositalarning asosini diagnostika, o'lchov va baholash vositalari tashkil etadi.

Diagnostika obyekti – inklyuziv ta'lim muhitida kechayotgan ta'lim jarayoni va uning quyidagi alohida tarkibiy qismlaridir:

- **Pedagog:** uning tayyorgarlik darajasi, kompetentligi, shaxsiy fazilatlari va boshqalar;

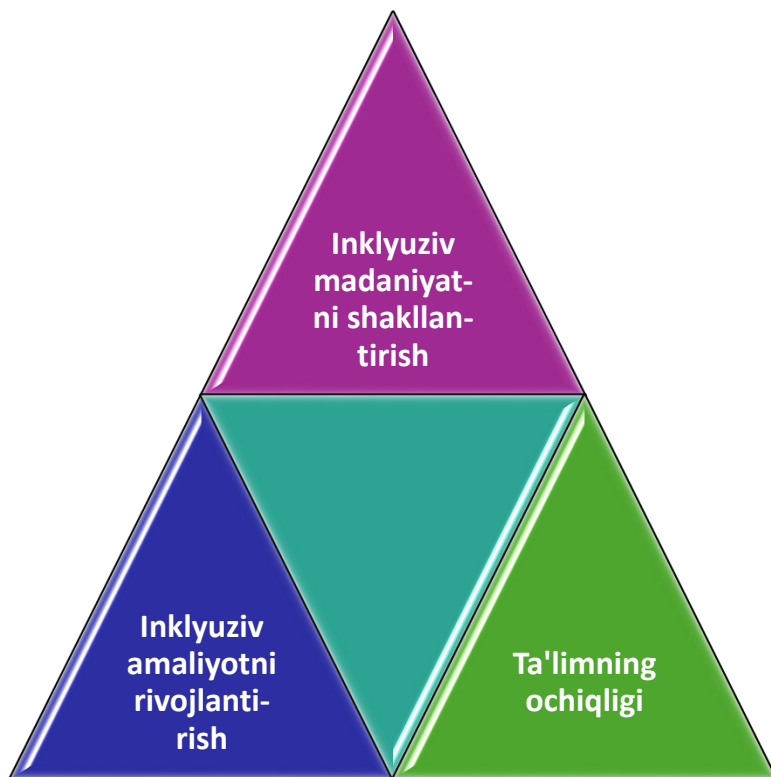
- **O'quvchilar:** o'zaro ta'siri, muloqot darajasi, tarbiyalanganlik holati va hokazo;

- **Ta'lim mazmuni, metodlar, vositalar, pedagogik jarayonning qonuniyatlari:** o'quvdasturlarining samaradorligi, metodik yondashuvlarning foydaliligi, pedagogik vositalarning ta'siri va boshqalar;

- **Ta'lim natijalari:** bilimlar, ko'nikmalar, kompetensiyalar.

Kriterial-baholovchi tizim – bu inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim jarayonining holati va rivojlanishini baholashga xizmat qiladigan mezonlar, ko'rsatkichlar (indikatorlar) majmuasidir.

⁴ lex.uz+9lex.uz+9ilmiyanjumanlar.uz+9

3.1-sxema. Inklyuziv ta'limni joriy etish yo'nalishlari

Inklyuziya indeksi – bu o'quv muassasasiga inklyuziv ta'limni joriy etish samaradorligi darajasini muntazam baholab borish va o'z-o'zini tahlil qilish asosida rivojlanish rejalari tuzishga imkon beruvchi ichki monitoring tizimidir [14; 46].

Inklyuziya indeksi turli ko'rsatkichlarni (indikatorlarni) o'z ichiga oladi va ular mahalliy darajada, mavjud kontekstga mos ravishda belgilanadi.

Indikatorlarni aniqlash uchun quyidagi uch yo'nalish asosida ta'lim muassasasi muhitining baholash yondashuvi qo'llanilishi mumkin:

1. Ta'lim olish imkoniyati darajasi (dastupnost)

2. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish bo'yicha jamoa faoliyati

3. Inklyuziv amaliyotning joriy etilish darajasi.

Har bir yo'nalish quyidagi ko'rsatkichlar (indikatorlar) orqali ifodalanishi mumkin:

1. Ta'lim olish imkoniyatining mavjudligi (dastupnost ta'lim):

1) Ta'lim muassasasining bola yashaydigan joyga yaqinligi: Nogironligi bo'lgan bola yashash joyiga eng yaqin joylashgan ta'lim muassasasida o'qish va tarbiyalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

2) **Binolar va xonalar mavjudligining mosligi:** Ta'lim muassasalarida zarur stimulyator va qo'llab-quvvatlovchi salohiyatga ega, jismoniy to'siqlardan xoli (barriersiz) makon yaratish.

3) **Ta'lim muhitining moslashtirilganligi:** Ta'lim muhitini individual tarzda moslashtirish, **nogironligi bo'lgan bolalarni** o'qitishda moslashuvchan texnologiyalar, o'qitishning texnik vositalari va maxsus vositalardan foydalanish.

4) **Kadrlar tarkibida moslashtirilgan yordam ko'rsatish bo'yicha xodimlarning mavjudligi:** Harakat-tayanch tizimi buzilgan bolalar uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda yordam ko'rsatish uchun assistentlar va pedagoglarning mavjudligi.

5) **Maxsus mutaxassislarning jalb qilinishi:** Ta'lim muassasalarida kerakli korreksion va reabilitatsion yordamni ko'rsatish uchun LFK (davolovchi jismoniy tarbiya) instruktorlari, fizioterapevtlar, tibbiyot xodimlari va boshqalar jalb qilinadi.

2. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish:

1) **Ta'lim muassasasi xodimlarining nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashga tayyorligi va qobiliyati:**

✓ Inklyuziv ta'lim tamoyillari va qadriyatlarini qabul qilish;

✓ O'qituvchilar uchun inklyuziv amaliyot bo'yicha seminar va treninglar tashkil etish;

✓ Hamkorlik va kooperatsiya: inklyuziv ta'lim bo'yicha ko'mak guruhining jamoaviy hamkorligi;

✓ Maxsus il avac ma'lumotga ega bo'lmagan o'qituvchilarga maslahat ko'magini ko'rsatish tizimini yo'lga qo'yish;

✓ Inklyuziv ta'lim mutaxassislarining malakasini muntazam oshirib il ava.

2) O'quvchilarning inklyuziv ta'lim sharoitida birga o'qish va muloqot qilishga tayyorligi va layoqati:

✓ O'quvchilar uchun tengdoshlar va boshqacha insonlarga nisbatan tolerantlik sifatini shakllantirish bo'yicha treninglar o'tkazish;

✓ Oddiy rivojlanayotgan o'quvchilarda **nogironligi bo'lgan bolalarga** nisbatan bag'rikenglik, hamdardlik, empatiya tuyg'ularini shakllantirish, o'zini ularning o'rniga qo'yish orqali tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan faol ish uslublaridan foydalanish;

✓ Bolalar jamoasida munosabatlarni uyg'unlashtirish, **nogironligi bo'lgan bolalarni** jamoaga qo'shish, o'quvchilarni konstruktiv o'zaro muloqot shakllariga o'rgatish bo'yicha shaxslararo muloqot treninglarini o'tkazish.

3) Ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etish:

✓ Ota-onalarni inklyuziv ta'lim xususiyatlari haqida xabardor qilish, ularning inklyuziv qadriyatlarni qabul qilishini ta'minlash;

✓ il ava ta'lim muassasasi hamkorligi – **nogironligi bo'lgan bolaning** ota-onasini ta'lim-tarbiyaviy jarayonga faol jalb qilish;

✓ Inklyuziv ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan oilalar o'rtasidagi hamkorlikni yo'lga qo'yish (**nogironligi bo'lgan bolalar** va oddiy rivojlanayotgan bolalar oilalarining birgalikdagi faoliyati, sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlarda ishtiroki).

4) Ijtimoiy hamkorlik va tarmoqli hamkorlikni rivojlantirish:

✓ Umumiy o'rta (maktabgacha) ta'lim muassasalarining oliy ta'lim muassasalari bilan inklyuziv ta'lim amaliyotlarini joriy etishdagi muammoli masalalarni birgalikda o'rganish va ilmiy-metodik resurslar olish maqsadida hamkorligi;

✓ Ta'lim muassasalarining mahalliy tashkilotlar, hududdagi muassasalar, o'rta va kichik biznes korxonalari bilan inklyuziv ta'limni samarali joriy etish uchun zarur resurslarni jalb qilish yuzasidan hamkorligi;

✓ Hududiy korreksion-rivojlantiruvchi o'qitish va reabilitatsiya markazlarining resurslarini jalb qilgan holda ta'lim muassasalari o'rtasida o'quv-metodik, didaktik va boshqa resurslar almashinuvi.

4. Inklyuziv amaliyotni rivojlantirish:

✓ Nogironligi bo'lgan o'quvchilarning dars jarayoniga qo'shilganlik darajasi – o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning individual imkoniyatlari va rivojlanish darajasini inobatga olgan holda, ularning darsdagi faol ishtirokini ta'minlovchi sharoitlarni yaratish;

✓ O'quv faoliyati davomida o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar – o'qituvchi tomonidan darsda hamkorlik muhiti yaratish, nogironligi bo'lgan o'quvchilarning sinfdoshlaridan erkin yordam so'rashi, odatdagi rivojlanayotgan o'quvchilar tomonidan yordam taklif etilishi;

✓ Bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik muhit darajasi – nogironligi bo'lgan bolalarning sotsiometrik holati, jamoaning shakllanganlik darajasi, bolalar jamoasida shaxslararo muloqotni optimallashtirish bo'yicha o'qituvchi faoliyati;

✓ O'qituvchilar tomonidan nogironligi bo'lgan o'quvchilar bilan do'stona munosabatlarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash;

✓ O'quvchilarning jamoaviy va individual yutuqlarini namoyish etish;

✓ Nogironligi bo'lgan bolalarning sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlarda ishtirok etish darajasi – ularning psixofizik

xususiyatlari va individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda, maktabda bunday tadbirlarda faol ishtirok etishlari uchun zarur sharoitlar yaratish.

✓ Ta'lim muassasasi ushbu mezonlardan foydalanib, inklyuziv ta'lim amaliyotini joriy etish bo'yicha individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishi mumkin.

✓ Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YeOIIt) hududida inklyuziv amaliyotlarni joriy etish darajasini baholash uchun ko'rsatkichlar ro'yxati ishlab chiqilgan. (3.1.jadval) taklif qilingan.

3.1-jadval

Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha indikatorlar ro'yxati

Indikator nomi	Hisoblash usuli
<i>Inklyuziv ta'limni me'yoriy-huquqiy ta'minlash</i>	<i>Inklyuziv ta'limni belgilovchi va tartibga soluvchi davlat hujjatlari to'plamining mavjudligi</i>
<i>Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni ta'lim bilan qamrab olish darajasi (foizda)</i>	<i>Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar soni, ta'lim bilan qamrab olingan / maxsus ehtiyojli bolalar umumiy soni $\times 100$</i>
<i>Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi maxsus ehtiyojli tarbiyalanuvchilar ulushi (foizda)</i>	<i>Maxsus ehtiyojli tarbiyalanuvchilar soni / maktabgacha ta'lim muassasalari umumiy tarbiyalanuvchilar soni $\times 100$</i>
<i>Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi maxsus ehtiyojli o'quvchilar ulushi (foizda)</i>	<i>Maxsus ehtiyojli o'quvchilar soni / umumiy o'rta ta'limdagi o'quvchilar soni $\times 100$</i>

Kasb-hunar va o'rta alohida ta'lim muassasalaridagi maxsus ehtiyojli o'quvchilar ulushi (foizda)	Alohida ehtiyojli o'quvchilar soni / ushbu bosqichdagi jami o'quvchilar soni $\times 100$
Oliy ta'lim muassasalaridagi maxsus ehtiyojli o'quvchilar ulushi (foizda)	Alohida ehtiyojli talabalarining soni / oliy ta'limda o'qiyotgan umumiy talabalar soni $\times 100$
Maxsus sharoitlar yaratilgan maktabgacha ta'lim muassasalari ulushi (foizda)	Inklyuziv maktabgacha ta'lim muassasalari soni / jami maktabgacha ta'lim muassasalari soni $\times 100$
Inklyuziv sharoitlar yaratilgan umumiy o'rta ta'lim muassasalari ulushi (foizda)	Inklyuziv maktablar soni / jami umumiy o'rta ta'lim muassasalari soni $\times 100$
Inklyuziv sharoitlar yaratilgan kasb-hunar va o'rta alohida ta'lim muassasalar ulushi (foizda)	Maxsus ehtiyojli sharoitga ega kasb-hunar va o'rta maxsus muassasalar soni / ushbu muassasalar umumiy soni $\times 100$
Inklyuziv sharoitlar yaratilgan oliy ta'lim muassasalari ulushi (foizda)	Maxsus ehtiyojli talabalarga mos sharoitga ega oliy o'quv yurtlari soni / oliy ta'lim muassasalari umumiy soni $\times 100$
Maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi maxsus pedagoglar va maxsus ehtiyojli bolalar nisbati	Maxsus pedagoglar soni / maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi maxsus ehtiyojli bolalar soni

<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirgan pedagoglar ulushi (foizda)</i>	<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirgan pedagoglar soni / maktabgacha va umumiy o'rta ta'limdagi pedagoglar soni $\times 100$</i>
<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayyorlangan pedagoglar ulushi (foizda)</i>	<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayyorlangan pedagoglar soni / umumiy ta'limdagi pedagoglar soni $\times 100$</i>
<i>Oliy ta'lim bilan qamrab olingan maxsus ehtiyojli yoshlarning koeffitsienti (foizda)</i>	<i>Oliy ta'lim olgan maxsus ehtiyojli yoshlar soni / 17–24 yoshdagi maxsus ehtiyojli yoshlar soni $\times 100$</i>
<i>Har bir maxsus ehtiyojli o'quvchiga to'g'ri keladigan ta'lim xarajatlari va aholi jon boshiga YalIM nisbati</i>	<i>Har bir maxsus ehtiyojli o'quvchiga sarflanadigan budjet mablag'i / aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot</i>
<i>Maxsus ehtiyojli shaxslar uchun darsliklar va uslubiy materiallarga sarflangan mablag' ulushi (foizda)</i>	<i>Maxsus ehtiyojli shaxslar uchun darsliklar va materiallarga sarflangan mablag' / umumiy darslik xarajatlari $\times 100$</i>
<i>Inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha "resurs" markazlar va umumta'lim muassasalari soni o'rtasidagi nisbat</i>	<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha resurs markazlar soni / umumta'lim muassasalari (maktabgacha, maktab, qo'shimcha va professional) soni $\times 100$</i>

3.2. Fizik muhit va infratuzilmani inklyuziv talablarga moslashtirishning boshqaruv mexanizmlari

Maktab muhitini yaratish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi va ijtimoiylashuvi, shu jumladan alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilarning ruhiy va jismoniy salomatligini saqlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan bo'lib, bu uzluksiz va kompleks ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta'lim muhiti har bir insonning o'z ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ta'lim olish huquqini amalga oshirishga imkon beradi. Inklyuziv ta'lim muhiti har bir ishtirokchining individual salohiyatini qo'llab-quvvatlaydigan inklyuziv jamoani shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarning ta'lim ehtiyojlari va imkoniyatlaridagi xilma-xillikni inobatga oladi. Natijada, yangi ijtimoiy holat yuzaga keladi, bu esa yangi o'zaro hamkorlik, munosabatlar va ijtimoiy aloqalarning shakllanishiga olib keladi.

Inklyuziv ta'lim muhitini yaratish uchun maktabda quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

1. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda asosiy va muhim masalalardan biri bu do'stona va inklyuziv muhit shakllantirish bo'lib, bu faqat ta'lim muassasasigagina emas, balki uni o'rab turgan ijtimoiy muhitga ham tegishlidir.

Shu maqsadda maktabda:

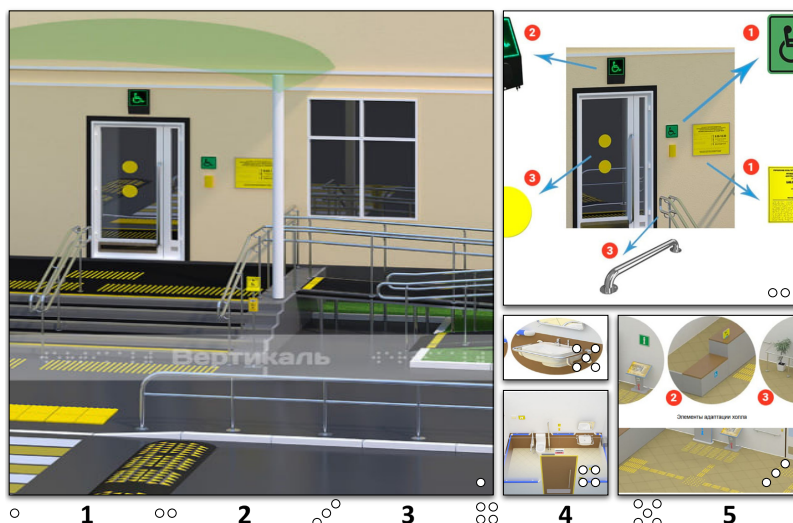
- ijobiy psixologik muhit yaratishga qaratilgan ishlar olib boriladi;
- inklyuziya tamoyillarini ilgari surishga xizmat qiluvchi, barcha uchun majburiy bo'lgan korporativ etika kodeksi va xulq-atvor qoidalari ishlab chiqiladi va ta'lim muassasasining tegishli hujjatlarida mustahkamlanadi;
- inklyuziv madaniyatni shakllantirishga qaratilgan tadbirlar, jumladan birinchi yil o'quvchilarini moslashtirish bo'yicha treninglar o'tkaziladi;

- nizoli vaziyatlarni hal qilishga qaratilgan yarashtiruv xizmati tashkil etiladi;

- o'quvchilarda inklyuziv qadriyatlarni rivojlantirish va ularni mahalliy hamjamiyat darajasiga, jumladan oila a'zolari orasida yoyish bo'yicha dasturlar amalga oshiriladi;

- turli xalqlarning madaniyatlari bilan tanishtirish tadbirlari o'tkaziladi.

2.Inklyuziv ta'lim muhitini loyihalash asoslari.

3.2-sxema.

Ta'lim tashkilotida inklyuziv ta'lim muhitini loyihalash asosiga nogironligi yoki sog'ligida cheklavlari bo'lgan o'quvchilarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari, xususiyatlari va qiziqishlari monitoringi natijalari yotishi kerak. Shu maqsadda, jumladan, o'quvchilarning o'zlari va ularning ota-onalari o'rtasida so'rovnomalar o'tkaziladi. Bu so'rovnomalarda ta'lim olishdagi qiyinchiliklar, ta'lim muassasasi va unga tutash hududlarning jismoniy mavjudligi va foydalanish imkoniyati bo'yicha savollar qo'yiladi. Mazkur monitoring orqali qanday sharoitlarga ehtiyoj borligini aniqlash mumkin bo'ladi.

- Shuningdek, inventarizatsiya (mavjud vositalar va shart-sharoitlarni aniqlash) o'tkazilib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirilgan uskunalarining mavjudligi yoki yo'qligi aniqlanadi.

- Ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi O'zbekiston respublikasi (davlat ta'lim standartlari) talablari asosida, nogironligi bo'lgan va sog'ligida cheklovlari bor o'quvchilar uchun mo'ljallangan asosiy (moslashtirilgan) ta'lim dasturlarini amalga oshirish sharoitlariga muvofiqligi baholanadi.

- Shuningdek, boshqaruv xodimlari, pedagogik kadrlar va hamrohlik qiluvchi mutaxassislarning inklyuziv kompetentligini baholash amalga oshiriladi.

- Mazkur monitoringni o'tkazish tartibi ta'lim muassasasida ichki ta'lim sifatini baholash tizimi to'g'risidagi nizomda belgilab qo'yiladi.

• *Monitoring natijalari asosida amalga oshiriladigan o'zgarishlar*

- Monitoring natijalari maktabning moddiy-texnik bazasi, o'quv-uslubiy ta'minoti va boshqa jihatlarini yangilash va takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Har bir maktab binosining *jismoniy mavjudlik (foydalanish) pasporti* majburiy tartibda bo'lishi kerak. Shuningdek, binolar, o'quv dasturlari va maktab hamda unga tutash hududlarda *“to'siqsiz muhit”* yaratish bo'yicha aniq rejani o'z ichiga olgan *“yo'l xaritasi”* ishlab chiqiladi.

- Maktabda o'quvchilar uchun qulay va foydalanishga ochiq *inklyuziv muhit*ni ta'minlash bo'yicha kompleks tadbirlar amalga oshirilishi kerak:

- Bino va inshootlarni o'rganish, mavjud to'siqlar va cheklovlarni aniqlash, ularni bosqichma-bosqich bartaraf etish choralari rejasini tuzish hamda binolarni amaldagi qurilish normalari va qoidalariga mos holatga keltirish zarur.

- Kirish joylari, zinapoyalar, panduslar, binolar ichidagi harakat yo'llari, xizmat ko'rsatish zonolari, sanitariya-gigiyena xonalari va atrof-hududlar maxsus moslashtirilgan bo'lishi

lozim. Barcha yo'llar **axborot-navigatsion tizimlar** bilan jihozlanishi, bu tizim yil davomida va kunning har qanday vaqtida foydalanishga qulay bo'lishi kerak.

- Binolar va inshootlar **liftlar va ko'taruvchi qurilmalar** bilan, ovozli ogohlantirish tizimi va **relyefli belgilar** bilan jihozlanadi.

- Yong'inga qarshi ogohlantirish tizimlari, yorituvchi signallar, **taktil (sezgi bilan anglanadigan) axborotli tablolari** bilan jihozlanishi kerak.

- Barcha xonalarda o'quvchilarga qulay bo'lishi uchun **vizual, ovozli va taktil axborot**dan iborat kompleks axborot tizimlari o'rnatiladi.

- Ko'rish, eshitish yoki harakat tizimi bilan bog'liq muammolari bo'lgan o'quvchilar uchun reabilitatsiya jarayonlarini tashkil etish, zamonaviy maxsus (shu jumladan reabilitatsion) o'quv va kompyuter jihozlari bilan ta'minlash talab qilinadi. Masalan:

3.3-sxema.

➤ *Ovoz kuchaytiruvchi qurilmalar,*
➤ *Multimedia vositalari,*
➤ *Eshitish va ko'rish texnikasi,*
➤ *Elektron doskalar, hujjat kamerasi, multimedia tizimlari va h.k.*

• O'quvchilar amaliyot o'tashi uchun maxsus sharoitga ega **amaliyot bazalari** ham turli IEP (*individual education plan* - individual ta'lim dasturlari)ga muvofiq jihozlanishi kerak.

• O'quvchilar kontingentiga qarab kerakli ma'lumotni taqdim etuvchi **videoterminallar** o'rnatilishi tavsiya etiladi.

• Maktabning xizmat ko'rsatuvchi xodimlari (garderob, oshxona, texnik xizmat ko'rsatuvchi shaxslar) uchun IEPga ega o'quvchilar bilan to'g'ri va madaniyatli muomala qilish, ularga yordam berish bo'yicha **maxsus yo'riqnomalar** tayyorlanib, ularga yetkazilishi lozim.

• *Inklyuziv ta'lim muhitini rejalashtirish va yaratish jarayoniga ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari – ma'muriyat, o'qituvchilar, mutaxassislar, bolalarning o'zi, shu jumladan rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ham jalb etiladi.*

• **Bolalar** jamoasini ushbu faoliyatga jalb qilishning asosiy shakli – ularning turli xil birlashmalarga qo'shilishi, jumladan, bolalar va butun maktab miqyosidagi birlashmalardir.

• Bolalar jamoatchiligini ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minoti, maktabning ommaviy axborot vositalarida ilgari surilishi, hamkor korxonalar va mintaqaviy jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlikka doir qarorlarni qabul qilishda ishtirok ettirish – ularni inklyuziv ta'lim muhitini loyihalash va yaratish jarayonlariga jalb qilishga imkon yaratadi.

• Bolalarni ushbu jarayonga jalb qilishning muhim shakllaridan yana biri – o'quv xonalarini modellashtirish bo'yicha tanlovlar tashkil etishdir (masalan: "Kovorking-zona loyihasi", "Bizning ijod xonamiz" va boshqalar).

- **Ta'lim muassasasi bolalari:**

- ta'lim muassasasi miqyosida tadbirlar tashabbuskori bo'lishlari, yangi to'garak va seksiyalar tashkil etishlari mumkin;

- sport va sog'lom turmush tarziga yo'naltirilgan seksiyalarda shug'ullanadilar;

- turli ko'rinishdagi ko'ngillilik (volontyorlik) faoliyatlarida ishtirok etadilar;

- maktabda inklyuziv muhitni yaratish bo'yicha loyihalarda faol ishtirok etadilar.

- ***Inklyuziv ta'lim muhitini (ITM) yaratishning muhim sharti – maktab darajasida lokal (ichki) hujjatlar to'plamini ishlab chiqish va tasdiqlash hisoblanadi, bu hujjatlarda, jumladan, inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirishga oid masalalar ham yoritilgan bo'lishi lozim.***

Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishni tartibga soluvchi lokal hujjatlar bunday muhitni tashkil etish bo'yicha talablarni belgilaydi. Bunday lokal normativ-huquqiy hujjatlar Respublika va hududiy darajadagi normativ-huquqiy baza asosida ishlab chiqilishi kerak.

- o Maktabning lokal huquqiy bazasi quyidagi inklyuziv jarayonlarni tartibga soluvchi hujjatlarni o'z ichiga olishi zarur:

- o maktabni rivojlantirish dasturi (unda inklyuziv ta'lim yo'nalishi alohida ko'rsatilgan);

- o psixologik xizmat va psixologik tibbiy-pedagogik qo'llab-quvvatlash (PTPK) to'g'risidagi nizom;

- o maxsus pedagogik qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi nizom;

- o ko'ngillilar yordami to'g'risidagi nizom;

- o nogironligi bo'lgan shaxslar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish to'g'risidagi nizom;

- o inklyuziv ta'lim uchun mas'ul bo'lgan tarkibiy bo'lim to'g'risidagi nizom;

o nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun o'quv dasturlarini tarmoq shaklida amalga oshirish to'g'risidagi nizom;

o xodimlar, o'quvchilar va ularning ota-onalari (yoki qonuniy vakillari)dan tushgan shikoyat va takliflarni ko'rib chiqish tartibi;

o nogironligi bo'lgan o'quvchilarning bitiruvdan keyingi faoliyatiga ko'maklashish tartibi;

o nogiron o'quvchilarni o'qitish jarayonini kompleks qo'llab-quvvatlash tartibi;

o nogiron o'quvchilar uchun kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish tartibi;

o binolar va o'quv dasturlarining mavjudligini ta'minlash bo'yicha harakatlar rejasi (yo'l xaritasi).

Yuqorida sanab o'tilgan hujjatlarning mavjudligi maktab rahbariyatiga o'quvchilar va ularning ota-onalari (qonuniy vakillari)ning ta'lim olish huquqi va kafolatlarini amalda ta'minlashga yordam beradi. Bu hujjatlar o'qituvchilar va yordamchi xodimlarga kasbga yo'naltirish, ta'lim jarayoni va bitiruvdan keyingi bandlikni tashkil etishda asos bo'lib xizmat qiladi.

6. Ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarning jalb etilish darajasini oshirishga xizmat qiluvchi turli pedagogik texnologiyalar qo'llanilishi zarur, jumladan, loyihaviy faoliyat texnologiyalari, jamoaviy ish texnologiyalari, raqamli ta'lim metodlari, "teskari" ta'lim, keys uslubi.

O'qituvchilar an'anaviy passiv uslublardan voz kechib, faol va interaktiv metodlarga o'tmoqda. Mutaxassislar tayyorlashda esa "dumaloq stol", seminar, muayyan holatlarni tahlil qilish, ishbilarmonlik o'yini, guruhli muhokama kabi shakllardan foydalanish majburiy hisoblanadi. Hamkorlik texnologiyalari pedagogik faoliyatda gumanistik yondashuvni amalga oshiradi, bu esa o'quv mashg'ulotlari davomida bolalarni kichik guruhlarda ishlashga yo'naltiradi. Bunday yondashuv barcha o'quvchilarning ongli ravishda ta'lim

jarayoniga jalb etilishini ta'minlaydigan inklyuziv madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

7. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda ularning arizasiga asosan kasb-hunar ta'limi bo'yicha alohida o'quv dasturlari ishlab chiqiladi, unda o'qitish shartlari, jumladan, inklyuziv ta'lim muhiti talablari aks ettiriladi.

8. Bunday o'quvchilarni psixologik, tibbiy-pedagogik (PTPK) va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash maqsadida kasb-hunar ta'lim muassasasi negizida psixologik tibbiy-pedagogik konsilium tashkil etiladi.

O'quvchilarning ehtiyojlari, imkoniyatlari va xususiyatlariga moslashtirilgan ta'lim jarayonini ta'minlash uchun zarur dasturiy-uslubiy ta'minot ishlab chiqiladi, tutorlik yordami hamda nogironligi bo'lgan o'quvchilarga ko'ngilli yordamni tashkil etish yo'lga qo'yiladi.

9. Ta'lim dasturlarini amalga oshirishda zarurat tug'ilganda tarmoq hamkorlarining resurslaridan (kadrlar, moddiy-texnik baza va boshqalar) foydalanish mumkin. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda muhim shartlardan biri bu - inklyuziv ta'limni ta'minlash uchun zarur kadrlar bilan ta'minlanganlik holatini belgilangan talab va me'yorlar asosida tahlil qilish va baholash, psixologik-pedagogik konsilium (lotincha consilium - kengash) faoliyatini o'rganish hamda ta'lim muassasasining inklyuziv muammolarni hal etish bo'yicha tegishli tashkilotlar va muassasalar bilan tarmoq asosidagi hamkorlikning mavjudligi va samaradorligini aniqlashdan iboratdir. Shu maqsadda tarmoq hamkorligi bo'yicha shartnomalar tuziladi, turli tashkilotlar bilan hamkorlik dasturi (reja va yo'l xaritasi) ishlab chiqiladi. Nazariy va amaliy tayyorgarlikni tashkil etish uchun esa tegishli sohadagi tashkilotlar bilan hamkorlik rejasi ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilishi lozim (hamkorlik shartnomalari orqali).

10. Maktabda xodimlar, ayniqsa pedagogik jamoa uchun inklyuziv ta'lim masalalari bo'yicha muntazam malaka oshirish, ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlash va uslubiy tajriba almashinuvi tizimini yo'lga qo'yish zarur. Buning uchun metodik birlashmalar, fan to'garaklari, pedagogik kengashlar va o'qituvchilar klubi faoliyatini tashkil etish mumkin. Shu bilan birga, o'qituvchilarning, xususan inklyuziv ta'lim yo'nalishidagi kasbiy rivojlanishini rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

11. Maktabda inklyuziv ta'lim muhitining muhim tarkibiy qismi sifatida raqamli ta'lim muhitini shakllantirish lozim. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi: maktabning raqamli makonini tashkil etish (veb-saytda sahifalar yaratish, onlayn muhit uchun kontent tayyorlash va boshqalar); masofaviy o'qitish bo'yicha qo'llab-quvvatlovchi ishlarni tashkil etish; axborot xavfsizligini ta'minlash; nogironligi yoki sog'ligida cheklovlar bo'lgan o'quvchilar va ularning ota-onalari (yoki qonuniy vakillari) uchun onlayn maslahat materiallarini ishlab chiqish; onlayn darslar yaratishda raqamli platforma resurslaridan foydalanish; maktab veb-saytida maxsus o'quv sharoitlari, nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun muvaffaqiyatli ta'lim tajribalari, kasbga yo'naltirish va kelajakdagi imkoniyatlar bo'yicha ma'lumotlarni joylashtirish; ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasida fikr almashish va muloqotni kuchaytirish uchun internet resurslaridan foydalanish.

12. O'quvchilarning sog'lig'ini saqlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish inklyuziv ta'lim muhitini yaratish samaradorligining ajralmas tarkibiy qismidir.

13. Inklyuziv ta'lim muhitini moliyaviy jihatdan ta'minlash quyidagi manbalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Moddiy-texnik bazani yangilash uchun davlat byudjeti mablag'lari (masalan, maxsus jihozlar xarid qilish uchun subsidiyalar); arxitektura muhitini moslashtirishga ajratilgan mablag'lar (masalan, "Qulay muhit" dasturi doirasidagi

qo'llab-quvvatlovlar), shuningdek, maktabning byudjetdan tashqari mablag'lari. Moliyalashtirish jarayonida jihozlarning eskirishi (amortizatsiya), sarf materiallari xarajatlari kabi omillarni ham hisobga olish lozim. Shu bilan birga, inklyuziv muhitni yaratish, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq xarajatlarni maktabdagi stimullashtiruvchi fondlar tarkibiga kiritish tavsiya etiladi. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash inklyuziv ta'limni loyihalash, tashkil etish va unga oid faoliyatda qatnashayotgan o'qituvchilarni rag'batlantirishga yo'naltirilishi mumkin. Bu esa ushbu yo'nalishda faoliyat yuritayotgan pedagoglarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

14. Ta'lim muassasasining axborot-ta'lim muhiti ta'lim muassasasi haqidagi ma'lumotlarning ochiqligini ta'minlashi lozim. Ta'lim muassasasida ochiq ta'lim muhitini yaratishda muhim jihatlardan biri - uning barcha a'zolarini o'quv va tarbiyaviy ichki jarayonlar haqida xabardor qilishdir. Ta'lim jarayoni ishtirokchilarini xabardor qilish uchun internet resurslari, axborot stendlari (vizual axborot), maktab radiotugmasi orqali audio ma'lumot berish, axborot paneli (matnli yozuvlar), o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar (yoki ularning qonuniy vakillari)ga elektron pochta orqali xabar yuborish va boshqa vositalardan foydalanish lozim. Shuningdek, ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha tomonlar uchun turli fikr-mulohaza va aloqalar shakllari ham nazarda tutilishi kerak.

15. Inklyuziv ta'lim muhitining ichki baholanishi ta'lim muassasasida sifatli va mavjud ta'lim sharoitlarini monitoring qilishning ajralmas qismi hisoblanadi. Inklyuziv muhitni baholash asosida uning holati va barcha o'quvchilar, shu jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lganlar, ularning ota-onalari (yoki qonuniy vakillari), hamda muassasa xodimlari ehtiyojlaridan kelib chiqib, o'zgarishlarini nazorat qilish mumkin bo'ladi. Bu masalalar ta'lim sifatini ichki baholash tizimi vakolat doirasiga kiradi. Bu tizim ITMning

moddiy-texnik jihatdan yangilanishini, o'quvchilarning alohida ta'lim ehtiyojlariga mos kelishini va ITMga kiruvchi har bir komponentning belgilangan talablarga muvofiqligini doimiy ravishda nazorat qilish imkonini beradi.

Qulay infratuzilma nafaqat **nogironligi bo'lgan shaxslar** uchun, balki barcha jamiyat a'zolari uchun foydalidir. Bu barcha fuqarolarning, ayniqsa keksalar, homilador ayollar, bolalar va vaqtinchalik jismoniy muammolarga duch kelgan kishilarning hayot sifati va farovonligini oshiradi. Shuningdek, bu infratuzilma tashkilotlar va bizneslar uchun yangi imkoniyatlar va bozorlarni ochib, ularning raqobatbardoshligini oshiradi. Bundan tashqari, bu BMTning 2030-yilgacha barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDGs) erishishga hissa qo'shadi.

Qulay infratuzilma shunchaki jismoniy moslashuv emas - bu **inklyuziv tafakkur** va to'siqlarni olib tashlashga bo'lgan sadoqatdir. Bu har qanday jismoniy holatdagi odamlar foydalanishi mumkin bo'lgan muhitlarni yaratishni anglatadi. Bunga qulay jamoat transporti, binolar, yo'laklar, bog'lar va dam olish maskanlari kiradi.

Qulay infratuzilmaning asosiy tarkibiy qismlari:

1. **Jismoniy qulaylik:** Bu zinapoyalar, tor eshiklar, **nogironligi bo'lgan shaxslar** uchun mos kelmaydigan hojatxonalar kabi jismoniy to'siqlarni bartaraf etishni anglatadi. Panduslar, liftlar, keng eshiklar harakatlanishda qiynalayotgan shaxslar uchun juda muhim.

2. **Sensory (sezgi) qulaylik:** Ko'rish yoki eshitish qobiliyatida cheklov bo'lgan shaxslar uchun maxsus belgilar, audio signallar, **autizm spektridagi nogironligi bo'lgan shaxslar** uchun tinch xonalar kabi moslashuvlar zarur.

3. **Texnologik qulaylik:** Raqamli dunyoda, saytlar, ilovalar va interfeyslar ekranni o'quvchi vositalar bilan mos keladigan, ya'ni texnologik jihatdan qulay bo'lishi kerak.

Qulay infratuzilmadagi muammolar

- Xabardorlik yetishmasligi
- Moliyaviy muammolar
- Ma'lumot yetishmasligi
- Standartlarning yo'qligi
- Ishtirok etmaslik

Qulay infratuzilmaga erishish yo'lida takliflar

- Xabardorlikni oshirish
- Moliyalashtirishni kuchaytirish
- Ma'lumot sifatini yaxshilash
- Umumiy standartlar yaratish
- Faol ishtirokni rag'batlantirish

3.2.-jadval.

Fizik to'siqlarni yengish bo'yicha boshqaruv mexanizmlari.

Qulay infratuzilmadagi muammolar	Qulay infratuzilmaga erishish yo'lida takliflar
Xabardorlik yetishmasligi: Siyosatchilar, rejalashtiruvchilar va arxitektorlar nogironligi bo'lgan shaxslar ehtiyojlarini to'liq anglatmasliklari, stereotiplarga berilishlari mumkin.	Xabardorlikni oshirish: Jamiyat va soha mutaxassislarini nogironligi bo'lgan shaxslar ehtiyojlari haqida ma'lumotlantirish, ommaviy axborot vositalari, treninglar, aksiyalar orqali inklyuziv fikrni shakllantirish.
Moliyaviy muammolar: Loyihalarning moliyalashtirilmasligi yoki mavjud mablag'larni olishdagi byurokratik to'siqlar infratuzilma rivojiga salbiy ta'sir qiladi.	Moliyalashtirishni kuchaytirish: Ijtimoiy ta'sir obligatsiyalari, kraudfanding kabi innovatsion moliyaviy mexanizmlardan foydalanish.

Ma'lumot yetishmasligi: Qulaylik darajasi, nogironligi bo'lgan shaxslar soni, ularning ehtiyojlari haqida yetarli statistik ma'lumot yo'q.	Ma'lumot sifatini yaxshilash: Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyasidan foydalangan holda aniq va keng qamrovli ma'lumotlar yig'ish.
Standartlarning yo'qligi: Turli tizimlar o'zaro mos emas, umumiy standart va mezonlar yo'qligi sifatsiz natijalarga olib keladi.	Umumiy standartlar yaratish: Nogironligi bo'lgan shaxslar, mutaxassislar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikda yagona mezonlar ishlab chiqish, doimiy monitoring olib borish.
Ishtirok etmaslik: Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha o'zlariga taalluqli infratuzilmalarni loyihalashda ishtirok etmaydi.	Faol ishtirokni rag'batlantirish: So'rovlar, muhokama guruhlar, onlayn platformalar orqali nogironligi bo'lgan shaxslar fikrini yig'ish, hamkorlikda yechimlar ishlab chiqish. Tanlovlar, grantlar va stipendiyalar orqali ularni rag'batlantirish.

Jismoniy to'siqlarni bartaraf etish texnologiyalari "Qulay muhit" dasturi. Ushbu dastur nogironligi bo'lgan bolalar uchun qulayliklar yaratadi, buning natijasida o'quvchilar jamoasi o'rtasidagi barcha farqlar yo'qoladi. Endilikda, inklyuziya tufayli, nogironligi bo'lgan bolalarni cheklaydigan ko'plab noqulayliklar minimallashtirildi yoki butunlay bartaraf etildi. Inklyuziyadagi jismoniy to'siqlarni muvaffaqiyatli yengib o'tish uchun binolar, umumiy foydalanishdagi joylar, yo'llar va o'tish joylarini nogironligi bo'lgan bolalar ehtiyojlariga moslab qayta jihozlash zarur.

Bu maqsadga erishishda quyidagi choralar yordam beradi: maktabga kirish uchun pandus o'rnatish, binoda perimetr bo'ylab tutqichlar o'rnatish, zinapoyalarda (ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan bolalar uchun) kontrastli ranglardan foydalanish. Sinfxonalarda esa inklyuziv ta'lim uchun mo'ljallangan mebel va yetarlicha katta maydon bo'lishi kerak. Masalan, tayanch-harakat tizimi buzilgan insonlar qo'shimcha vositalar (tayanchlar, nogironlar aravachasi) tufayli ko'proq joy egallaydi.

Kommunikatsion to'siqlarni bartaraf etish texnologiyalari

Bu turdagi to'siqlarni yengib o'tish jismoniy to'siqlarni yengishdan ham murakkabroq hisoblanadi va, albatta, sof jismoniy noqulayliklar mavjud bo'lgan taqdirda deyarli amalga oshmaydi. Demak, bir to'siqni yengmasdan turib boshqasini yo'qotish mumkin emas.

Asosiy vazifa – farqlarni minimallashtirishdan iborat: bu esa, barcha o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida o'zaro muloqot qilganlarida amalga oshadi, bunda interaktiv doska yoki simsiz plashetdan foydalaniladi. Shu tarzda nogironligi bo'lgan bolalar auditoriyadan qo'rqmaslikka o'rganadilar va o'z salohiyatlarini to'la namoyon eta boshlaydilar.

Kommunikatsion to'siqlarni yengib o'tish uchun ko'p funksiyali modullardan foydalanish kerak. Ular yordamida o'qituvchi rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, jamoani birlashtiradigan o'yinlar tashkil qilishi mumkin.

Axborot to'siqlarini bartaraf etish texnologiyalari

Axborot va kommunikatsion turdagi to'siqlar bir-biri bilan juda chambarchas bog'liq. Kommunikatsion to'siq yengilgach, o'quvchilarning axborot imkoniyatlari deyarli tenglashadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va nogironligi bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan o'quv mebellari bu ikki to'siqni ham yengishga yordam beradi.

Avval aytib o'tilgan maxsus kompyuter komplekslari, interaktiv doskalar va planshetlar, shuningdek, interaktiv ovoz berish va test tizimlarini joriy etish inklyuziv ta'lim tamoyillarini hayotga to'liq tatbiq etishga imkon beradi.

b) Tashkiliy-huquqiy mexanizmlar

- Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) bilan aloqalarni kuchaytirish, bolaning ehtiyojlarini tahlil qilish asosida individual rejalashtirish.

- "Tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari" va "inklyuziv ta'lim koordinatori"ning faoliyatini muvofiqlashtirish.

Har bir inson munosib ta'lim olishga haqli. Atigi bir necha yil oldin nogironligi bo'lgan bolalar jamiyat tomonidan e'tirof etilmasligi va ularga e'tibor berilmasligi tufayli aziyat chekardilar. Endilikda esa, axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan bu holat biroz o'zgardi.

Inklyuziv ta'lim yangi bosqichga chiqdi. Shuni anglash kerakki, sog'lom bolalar uchun ishlatiladigan odatiy jihozlar har doim ham mos kelavermaydi. Shu sababli, maxsus rivojlantiruvchi komplekslar va metodikalarni jalb etish ayni muddao bo'ladi.

Ta'lim jarayonini to'liq xavfsiz qiladigan uskunalarni tanlash juda muhimdir. Axir, jarohatlanish xavfi har doim mavjud. Inklyuziv ta'lim qo'llanilayotgan maktablar panduslar (nogironlar uchun yo'lakchalar) o'rnatishga alohida e'tibor berishlari kerak. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan emas, nogironligi bo'lgan bolalarga alohida yondashuv zarur ekanini tushunish lozim. Shu bois, maktab ma'muriyati ota-onalar bilan hamkorlikda ta'lim jarayonini ijodiy, qiziqarli va rang-barang qiladigan maxsus modullarga e'tibor qaratishlari kerak. Eng muhimi, o'qituvchi bu modullardan faol foydalanishga harakat qilishi, barcha bolalarni jonli muloqotga jalb qilishi lozim, shunda hech kim o'zini yolg'iz his qilmaydi.

Barcha **nogironligi bo'lgan bolalar** jismoniy imkoniyatlaridan qat'i nazar, barobar rivojlanishi muhimdir.

Mashg'ulotlar davomida maxsus modullardan foydalanib, turli hayotiy vaziyatlarni yaratish va ularni jamoa bilan birgalikda hal qilish mumkin bo'ladi. Bu bolalarni yaqinlashtiradi, ular umumiy til topishga o'rganadilar va hech kimni ajratmagan holda, do'stlashishga odatlanadilar.

Modullarni xarid qilayotganda, ular bilan birga quyidagilar to'plamda bo'lishiga e'tibor berish kerak: interaktiv rivojlantiruvchi markazlar, valeologiya (salomatlik) markazlari va **psixologik tibbiy pedagogik korreksiya (PTPK)** markazlari.

Ularning har biri o'ziga xos vazifani bajaradi:

- Interaktiv rivojlantiruvchi markaz – xotirani yaxshilash, e'tiborni jamlash va kommunikativ funksiyalarni shakllantirishga yordam beradi, bu esa zamonaviy jamiyatda juda muhimdir.

- Valeologiya markazi – bolaning jismoniy holatini yaxshilaydi, mushak tizimini faollashtiradi hamda kasalliklarning rivojlanishining oldini oladi.

- Psixofiziologik rivojlanish markazi – bolaning hissiy holatini tuzatishga yordam beradi.

Inklyuziv ta'lim uchun uskunalar tanlayotganda, ularning doimiy qo'llanilishi va haqiqatda **nogironligi bo'lgan bolalar** uchun zarur bo'lishi hamda foyda keltirishi muhimligini unutmaslik kerak.

4.1. Maktab rahbariyatning inklyuzivlikni rivojlantirishdagi liderlik roli va qaror qabul qilish jarayonlari

1. Kompetensiya va kompetensiyaviy yondashuv tushunchasi

Kompetensiyaviy yondashuv pedagogikada 1960-yillarning oxirida G'arbiy Yevropada paydo bo'lib, ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirishga kuchli turtki bo'ldi. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish zarurati bir qator omillar bilan bog'liq bo'lib, ularning orasida eng muhimlari quyidagilardir:

1. globalizatsiya, iqtisodiy bozorlar tuzilmasining o'zgarishi, texnologiyalar rivoji va buning natijasida o'zgaruvchan sharoit va nostandart vaziyatlarda ishlashga qodir va tayyor bo'lgan mutaxassislarga ehtiyojning ortishi;

2. ta'lim oluvchilar va pedagoglarga qo'yilayotgan yangi talablar: moslashuvchanlik, kasbiy faoliyatni kariyeraning boshidayoq samarali bajarishga tayyorlik, umrbod o'rganishga tayyorlik;

3. yevropa ta'lim tizimlarining integratsiyasi va internatsionalizatsiyasi;

4. ta'lim xizmatlari bozorining institutsional bo'lmagan segmentlarining rivojlanishi;

5. ta'lim tizimidagi institutsional va strukturaviy o'zgarishlar, ya'ni natijaga yo'naltirilgan, predmetga asoslangan o'qitishdan voz kechishga olib kelgan jarayonlar, norasmiy ta'limning ahamiyati ortib borayotgani, an'anaviy ta'lim, kasbiy va amaliy tayyorgarlik integratsiyasining imkoniyati;

6. ta'limning ommaviylashuvi, ijtimoiy va yosh chegaralarining kengayishi;

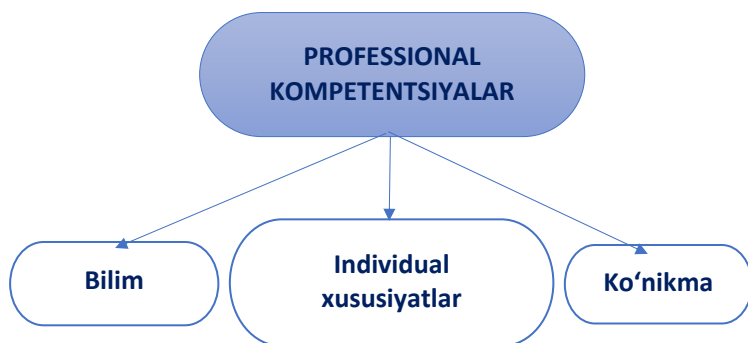
7. ta'lim sifatidan, ayniqsa oliy ta'lim muassasalari va pedagoglar tomonidan mutaxassislarni tayyorlash sifatiga nisbatan ish beruvchilar va jamiyatning noroziligi.

Kompetensiyaviy yondashuv doirasida ikkita asosiy tushuncha ajratiladi: kompetensiya va kompetentlik.

A.V.Xutorskoy fikricha, **kompetensiya** – bu “ma’lum darajada begonalashtirilgan, avvaldan belgilangan talablar asosida shakllangan tayyorgarlik sohasi”;

kompetentlik esa – “ko’proq shaxsiy sifat (xarakteristika)”.

E.I.Zachesova esa shunday deydi: “**Kompetensiya – bu ko’proq qanday qilib qilish mumkinligini bildiruvchi protsessual ko’nikma, emaski e’lon qilingan bilim (nima?)**”.

4.1-sxema.

Yuqori darajadagi kompetentlikka **kalit kompetensiya** mos keladi – bu shaxsiy ong bilan anglangan, subyektiv tajribada (ya’ni, “kechinmada”) mujassam topgan, shaxsiy mazmunga ega bo’lgan bilimlar, ko’nikmalar va universal xususiyatlar tizimidir. Bu kompetensiya turli xil pedagogik faoliyatlarda hayot uchun muhim bo’lgan vazifalarni hal qilishda qo’llanilishi mumkin.

Kalit kompetensiya quyidagi **metaxususiyatlarga** ega:

1. ko’p funksiyalilik;
2. oldindan ko’rilganlik va fanlararo yo’nalganlik;

3. sezilarli darajada intellektual rivojlanishni talab qiladi (abstrakt fikrlash, refleksiya, o'z pozitsiyasini belgilash, tanqidiy tafakkur va h.k.);

4. ko'p komponentlilik, ya'ni turli aqliy jarayonlar va intellektual ko'nikmalarni (tahliliy, tanqidiy, kommunikativ va boshqalar) o'z ichiga oladi;

5. "know-how" – qanday qilishni bilish.

**Xutorskoy
Andrey V.**

A.V. Xutorskoy kalit kompetensiyaning **metafanlararo ta'lim sohasi** bilan bog'laydi, bu sohaga u pedagogning integral tavsifini kiritadi, ya'ni pedagogning "o'quvchini pedagogik faoliyatga jalb etish, pedagogik obyektlar (tushunchalar, hodisalar va jarayonlar) ustida intellektual operatsiyalarni amalga oshirish qobiliyati" sifatida ko'radi.

Yevropada umumiy tan olingan kompetensiyalar minimal majmuasi mavjud bo'lib, unga **o'quvchi subyekti uchun besh kalit kompetensiya guruhi** kiradi:

1. siyosiy va ijtimoiy;
2. ko'p madaniyatli jamiyatda yashashga oid;
3. og'zaki va yozma muloqot qobiliyati;
4. axborotlashtirilgan jamiyatdagi hayot bilan bog'liq;
5. kasbiy va ijtimoiy faoliyat kontekstida umrbod ta'lim olish zarurati bilan bog'liq.

V.N. Vvedenskiy kalit kompetensiyalarni barcha pedagoglar uchun dolzarb bo'lgan umumiy daraja sifatida ko'radi va uni asosiy kasbiy kompetensiyalar uchun asos deb belgilaydi. Muallif kompetentlikning uch darajali ierarxiyasini taklif etadi (umumiy, xususiy va aniq darajalar) va B.F. Lomovning

**Vvedenskiy
Nikolay E**

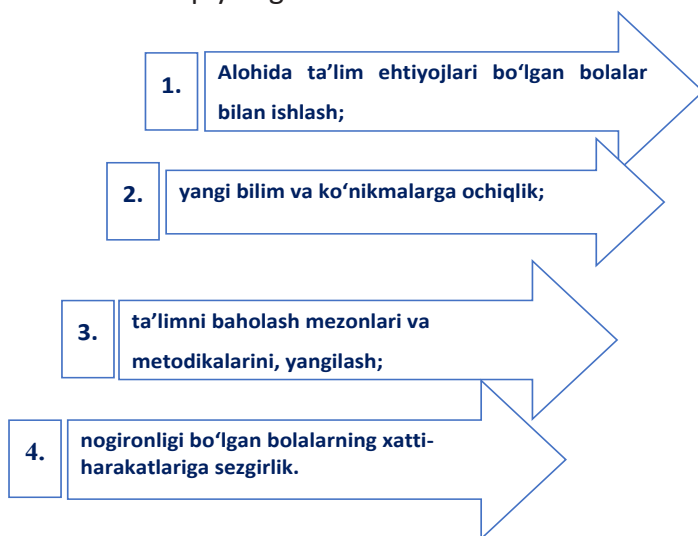
umumiy qobiliyatlar tasnifiga (pedagog faoliyatida psixik faoliyatning asosiy funksiyalari bilan bog'liq intellektual-ta'limiy mexanizmlar) asoslanadi. V.N. Vvedenskiy asosiy kompetensiyalar qatoriga **kommunikativlik, tizimlilik, axborot kompetensiyasi**ni kiritadi.

Shubhasiz, kalit kompetensiyalarni shakllantirishda professionallikning qarama-qarshi (lekin ko'pincha muqarrar) qutbi mavjud – bu pedagogik tayyorgarlikning pastligi, uslubiy noaniqlik, kasbiy qiziqishning yo'qligi, past darajadagi motivatsiya va pedagogik moyillik.

Mualliflar fikricha, aynan **umumiy (kalit, universal, ko'chiriladigan)** kompetensiyalar ta'lim mazmunini belgilovchi eng muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

2. Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogning kasbiy faoliyati mazmuni

A.M. Zmyukov fikriga ko'ra, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda **pedagoglarga nisbatan maxsus talablar** shakllanadi. Ular quyidagilardan iborat:

4.2-sxema

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogning kasbiy faoliyatiga xos jihatlari:

1. O'quv materialini tanlash va tuzishda har bir bolaning individual ta'lim ehtiyojlari va imkoniyatlarini aniqlashga asoslangan diagnostikadan foydalaniladi.

2. Ta'lim jarayoni nogironligi bo'lgan bolalar (NBB) guruhining Psixologik tibbiy pedagogik komissiya (PTPK) tavsiyalariga asoslangan holda rejalashtiriladi. Bu tavsiyalar bolaning imkoniyatlari, ta'lim ehtiyojlari va rivojlanish dinamikasiga mos bo'lishi, shuningdek, turli xil pedagogik metodlarni hisobga olgan holda tuziladi.

3. Pedagogik harakatlarning ko'p bosqichlilik va ko'p yo'nalganligi, o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlari va NBB tiplarini hisobga olgan holda faoliyatni turli formatlarda (dars, konsultatsiya, ijodiy loyiha va h.k.) tashkil etish.

4. Ta'lim jarayonining o'quv-moddiy bazasini loyihalash keng ko'lamdagi maxsus vositalarni jalb etishni nazarda tutadi: maxsus didaktik vositalar, o'quv adabiyotlari, texnik vositalar, nogironligi bo'lgan bolalarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan o'quv muhitlari.

5. Ta'lim faoliyatining turli shakllarida (guruh, jamoaviy, individual) nogironligi bo'lgan bolalarni qatnashishga jalb etish, hamkorlik va muloqotni shakllantirish.

6. Inklyuziv jamoani shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil qilish, barcha bolalar va o'qituvchilar uchun "qabul qilinganlik" va "mavjudlik" hissini yaratishga asoslanadi.

7. Nogironligi bo'lgan bolalarning imkoniyatlari va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim natijalarini farqlash va shakllantirish, ta'limiy maydonni farqlashtirish.

8. Inklyuziv muhitda o'qituvchining roli o'zgaradi – u ta'lim muhitini tashkil qiluvchi va vositachi, nogironligi bo'lgan bolalarga ko'mak beruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Pedagog inklyuzivlikni ta'minlovchi sharoitlar, vositalar va metodlarni bilishi zarur.

9. Nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiylashtirishiga va o'zgaruvchan jamiyatga moslashishiga qaratilgan faoliyat turlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

10. Keng jamoatchilikni, ota-onalarni faol jalb etgan holda nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'limiy vazifalarni birgalikda hal qilish va ijtimoiy sheriklikni yo'lga qo'yish.

4.2. Psixologik muhitni boshqarish va o'qituvchilar jamoasini inklyuzivlikka tayyorlash

Inklyuziv ta'lim uchun kadrlar tayyorlash texnologiyalari

Pedagoglarni uzluksiz inklyuziv ta'lim tizimida ishlashga tayyorlashning yetakchi jihati bu – ta'lim rejalar, ish dasturlari va metodik yondashuvlarni farqlash (differensiashtirish) ko'nikmalarini shakllantirishdir. Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi pedagog **nogironligi bo'lgan bolalar** bilan ishlash bo'yicha asosiy bilimlarga ega bo'lishi lozim (masalan, eshitishida, ko'rishida muammolari bo'lgan, giperraktiv, **psixofiziologik rivojlanishida chetlanishlar mavjud bo'lgan** bolalar bilan).

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogning kasbiy faoliyatida asosiy pedagogik faoliyat turlari – o'qitish va tarbiyaviy ishlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular har qanday yo'nalishdagi va har qanday ta'lim darajasidagi pedagog faoliyatining dialektik birligini tashkil qiladi.

Inklyuziv ta'lim tizimida ishlashga tayyorlaydigan pedagogik ta'limda muhim bilimlar bloklaridan biri – bu **psixofiziologik rivojlanishidagi chetlanishlar** va **korreksion (tuzatuvchi)** ishlarning asoslari haqidagi bilimlardir. Ushbu bilimlar asosida **nogironligi bo'lgan bolalarni** o'qitish va tarbiyalashni tashkil etishda dolzarb pedagogik kompetensiyalar shakllanadi.

Shu munosabat bilan, pedagoglarning psixologik bilimlari va pedagogik kompetensiyalarini oshirishga yo'naltirilgan maxsus treninglar muhim rol o'ynashi mumkin. Bunday

treninglarning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- pedagogik kompetentlikni ongli ravishda rivojlantirish;
- inklyuziya falsafasini qabul qilish;
- bolani kuzatish, uning xatti-harakati va o'quv jarayonidagi o'zgarishlarni qayd etish ko'nikmalarini takomillashtirish;
- kasbiy bilimlardagi bo'shliqlarni bartaraf etishga bo'lgan ichki motivatsiyani shakllantirish;
- bolaning ota-onasi bilan pedagogik vazifalarni hal qilishda yaqin hamkorlik o'rnatish va bu hamkorlikni bola rivoji uchun eng samarali tarzda tashkil etish ko'nikmasini rivojlantirish.

Inklyuziv ta'limda ishlovchi pedagoglarning kasbiy kompetentligiga kiruvchi tarkibiy qismlar quyidagilardan iborat:

– rivojlanishda og'ishlar va korreksion (tuzatuvchi) ishlar asoslari bo'yicha klassik (minimal yoki chuqurlashtirilgan) bilimlar bloki: pedagog nuqsonli rivojlanish nosologiyasi (kasalliklar tasnifi)ning asosiy jihatlarini bilishi va korreksion pedagogika imkoniyatlaridan xabardor bo'lishi lozim;

– o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interaktiv ta'lim metodlariga ega bo'lish;

– bilim olishga yo'naltirilgan mustaqil faoliyatni rag'batlantira olish ko'nikmasi;

– jamoada ishlash, mutaxassislar bilan hamkorlikda bolalarni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish ko'nikmasi;

– bolalar jamoasida maxsus muhit va madaniyat yaratish maqsadida zamonaviy tarbiyaviy texnologiyalarga ega bo'lish.

Nogironligi bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash – bu pedagogning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda, turli rivojlanishida chetlanishlar yoki nogironligi mavjud bo'lgan bolalarning umumiy va individual faoliyatini tashkil qila olish qobiliyatini anglatadi.

Shu boisdan, pedagog:

- bolalarning yoshi, sezgi organlari rivoji, intellektual xususiyatlari haqidagi bilimlarga ega bo'lishi;
- har bir bola haqida dastlabki ma'lumotlarni to'plashni bilishi zarur.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik faoliyat uchun yana bir muhim talab – bu bolalarning emotsional barqarorligini nazorat qilish qobiliyatidir.

- Muhim kompetensiyalardan yana biri – **konfliktologiya sohasidagi bilimlar**, ya'ni har qanday mojaroni oldini olish va uni hal eta olish san'ati. Bu esa pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishning kafolatidir.

Inklyuziv ta'lim pedagogining shaxsiy fazilatlarini ko'rib chiqishda alohida e'tibor berilishi kerak bo'lgan jihat – bu **mentalitet**, ya'ni shaxsning ijtimoiy-psixologik qarashlari, qadriyat yo'nalishlari, atrofdagi haqiqatni idrok etish va tushunish xususiyatlari bo'lib, u insonning dunyoga munosabatini va kundalik hayotdagi xatti-harakatlar tanlovini belgilaydi.

Inklyuziv ta'lim pedagogining mentaliteti tarkibida quyidagi qarashlar muhim o'rin egallaydi:

- bola o'zining qobiliyatlari va yutuqlaridan qat'i nazar, qadrli shaxs hisoblanadi;
- har bir bola muloqotga, yordamga va tengdoshlari bilan do'stlikka haqli;
- jamiyatda **“turfa xil bo'lish” (farqlilik)** falsafasi ijtimoiy norma sifatida qabul qilinadi va inson hayotining barcha jihatlarini boyitishga xizmat qiladi – bu inklyuziv ta'limni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilishga asos bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli hal eta oladigan pedagogning shaxsiy fazilatlarini quyidagilardan iborat:

Yaxshi o'zini o'zi boshqara olish (samoregulyatsiya) va o'zini intizomga sola olish (samodistsiplina), qat'iyatlilik,

murakkab vaziyatlarni hal eta olish qobiliyati. Odamlar bilan ishlash bilan bog'liq bo'lgan kasb egasi sifatida pedagogda quyidagi sifatlar bo'lishi kerak: insonparvarlik, axloqlilik, mas'uliyatlilik, ma'naviylik, boshqalarga yo'naltirilganlik va ularni tushunish, noziklik, optimistik ruh, emotsional iliqlik, quvnoqlik, do'stona munosabat.

Ushbu sifatning shakllanganligi pedagogik vazifalarni hal qilish uchun asos bo'la oladi, bunda ta'lim muassasasining o'quv muhiti nogironligi bo'lgan bola uchun ochiq va to'siqsiz muhitga aylanadi.

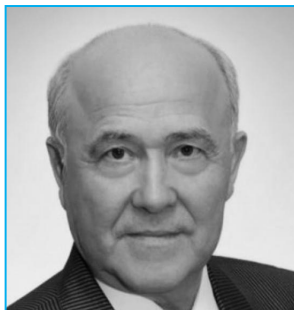
Mazkur muammoning kontekstida quyidagicha aniqlashtirish mumkin: inklyuziv guruhlarda ishlay oladigan zamonaviy pedagog qanday bo'lishi kerak?

Bugungi bolalar ijodkor, tushunadigan, xavfga boradigan, donishmand, bosiq, mehribon pedagoglarga ishonch bildiradi! Pedagog, albatta, malakali, muvaffaqiyatli bo'lishi zarur; va eng muhimi – u baxtli bo'lishi kerak! Baxtli pedagog – har doim mehribon bo'ladi. Agar shunday bo'lsa, bola butun umr davomida maktabga, bilimga va o'quv muassasasiga nisbatan ijobiy munosabat bilan yashaydi.

Ta'limning gumanistik yo'nalishiga mos bo'lishi uchun, inklyuziv sohasida ishlayotgan zamonaviy pedagog quyidagi sifatlar ega bo'lishi zarur:

- **Pedagogik kuzatuvchanlik** – bolaning ehtiyojlarini va ularni amalga oshirishga xalaqit berayotgan cheklavlarni aniqlash qobiliyati;
- **Pedagogik optimizm** – bolaning kuchli tomonlarini ko'rishga va ularga tayanishga bo'lgan intilish;
- **Pedagogik mas'uliyat** – bolaning xatti-harakatlaridagi individual xususiyatlarni tushunish va u rivojlanishi uchun sharoit yaratish qobiliyati;
- **Pedagogik qat'iyat** – bolaning manfaatlarini turli hayotiy holatlarda aniqlash va himoya qilish ehtiyoji.

Inklyuziv guruhlarda ishlovchi o'qituvchi shunday **kompetensiyalarga ega bo'lishi kerakki**, ular har doim va har davrda talab etilgan bo'lsa-da, bugun ayniqsa zarur bo'lib qolgan. Z.G. Nigmatovning fikricha: "Gap mazmuniy-dunyoviy, ma'naviy-axloqiy tayyorgarlikdan iborat bo'lib, u gumanitar sohaga oid mutaxassisni tayyorlashda zarur. Bunday mutaxassis mustaqil, ijodkor, maqsadli ravishda o'z faoliyati uchun mos texnologiyalarni tanlay olishi va qo'llay olishi kerak – bu texnologiyalar jismoniy va intellektual imkoniyatlari nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashga, shuningdek, shahardagi yoki qishloqdagi bolalar bilan ishlashga mos bo'lishi lozim. Buning uchun barqaror qadriyat yo'nalishlarini ta'minlaydigan professional asosiy dunyoqarashga ega bo'lish talab etiladi. Aynan mana shunday ma'naviy-axloqiy va intellektual poydevor shaxsni ongiga ta'sir o'tkazuvchi manipulyatsiyalardan himoya qiladi hamda zamonaviy dunyoda to'g'ri yo'naltirilish uchun zamin yaratadi. Faqat shunday o'qituvchi inklyuziv maktab o'quvchisining shaxsini shakllantirishga hissa qo'sha oladi, ta'lim va tarbiyani yagona jarayon sifatida tashkil eta oladi va bu jarayon fanlararo integratsiya asosida olib borilib, bolalarning dunyoni va o'zini unda anglashga bo'lgan ichki ehtiyojlarini qondirishga qaratiladi".

Nigmatov Zyamil G.

Pedagogik faoliyatning gumanistik funksiyasi – bu ta'lim muhitida o'quvchining shaxsiy rivojlanishi, huquq va erkinliklarini ustuvor yo'nalish sifatida ko'zda tutishdir. Bu esa o'quvchilarning bilish, ijtimoiy-ijodiy, umummadaniy qobiliyatlari va qiziqishlarini aniqlash hamda rivojlantirishda namoyon bo'ladi.

O'qituvchining psixologik-pedagogik kompetentligi umumiy kasbiy kompetentlikning asosi sifatida monitoring va tuzatishga (korreksiya) muhtojdir. Kasbiy kompetentlikni aniqlash algoritmi quyidagicha tuzilishi mumkin:

- o'qituvchining (yoki tyutorning) psixologik-pedagogik fan va amaliyot sohasida o'zini rivojlantirish va o'z ustida ishlashga bo'lgan motivatsiyasini aniqlash;
- pedagogik faoliyat va muloqotning individual uslubini o'rganish;
- sog'liq holati va mehnat qobiliyati darajasini tahlil qilish;
- ijodiy salohiyatni amalga oshirish qobiliyatini kuzatish;
- kommunikatsiya vositalarini egallaganlikni tekshirish (masalan, axborot modullarini yaratish qobiliyati, ochiq ta'lim muhitida ishlash ko'nikmalari mavjudligi);
- o'qituvchining o'rganishga layoqati va intellektual yetukligini tahlil qilish.

3. “Nogironligi bo'lgan bolaning” inklyuziv ta'lim sharoitida hamrohligini tashkil etish va uning mazmuni

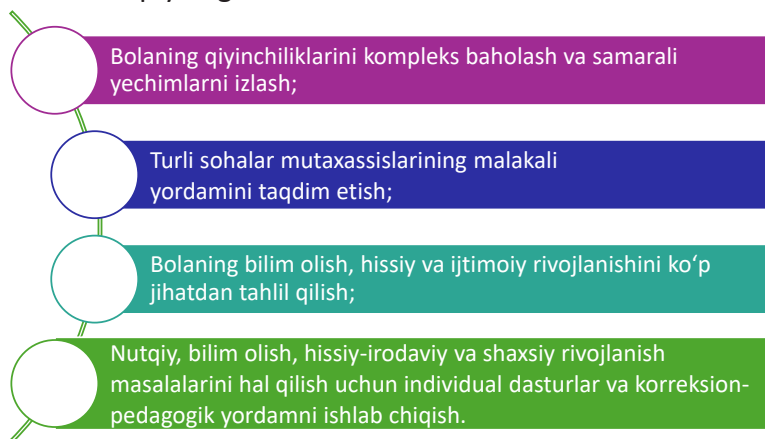
Hamrohlik jarayoni va ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida tadqiqotchilar tomonidan quyidagilar sifatida ko'rib chiqiladi:

- **Faoliyat** (tizimli tashkil etilgan yaxlit faoliyat bo'lib, unda har bir bolaning muvaffaqiyatli o'qishi va rivojlanishi uchun ijtimoiy-psixologik va pedagogik sharoitlar yaratiladi);
- **Usul** («inson hayotiy tanlov turli vaziyatlarida optimal qarorlar qabul qilishi uchun sharoitlar yaratadi»);
- **Texnologiya** (aniq belgilangan amallarni ketma-ket bajarish).

Psixologik-pedagogik hamrohlik deb quyidagilar nazarda tutiladi:

- Muayyan, kompleks va uyg'unlashtirilgan tizim bo'lib, unda bir guruh mutaxassislar (o'qituvchilar, defektologlar, psixologlar, ijtimoiy pedagoglar, jismoniy tarbiya instruktorlari, ergoterapevtlar va boshqalar) bolaning psixologik va jismoniy

holatiga mos sharoitlarni yaratish uchun ishlaydi. Bu sharoitlar bolaning ijtimoiy-shaxsiy va o'quv salohiyatini ta'lim muhitida muvaffaqiyatli amalga oshirishiga yordam beradi. Hamrohlik guruhida bolalarning ota-onalari va ta'lim muassasasi ma'muriyati ham ishtirok etadi. Hamrohlik guruhining o'zaro hamkorligi "komanda" modeli asosida tashkil etiladi. Bu hamkorlik quyidagilarni nazarda tutadi:

4.3-sxema.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hamrohlik guruhi quyidagi **ish shakllaridan** foydalanishi mumkin:

1. **Kichik yig'ilishlar** – hamrohlikni tashkil qilish bosqichida yoki individual ta'lim dasturini amalga oshirishda 2-3 mutaxassisning kelishilgan harakatlarini talab qiladigan hollarda o'tkaziladi (kollegial qararsiz).

2. **O'zaro maslahatlashish** (bilim va tajriba almashish) – individual ta'lim dasturini rejalashtirish va amalga oshirishda bolaning qiyinchiliklarini chuqurroq tushunishga qaratilgan.

3. **Superviziya** – hamrohlik guruhidagi biror mutaxassisga qiyin holatlarda ish strategiyasini aniqlashda professional yordam ko'rsatish; superviziya tavsiyalar bilan yakunlanadi.

4. **Tashqi hamkorlik** – qo‘shimcha resurslarni topish va ulardan foydalanish.

Hamrohlik obyektlari sifatida quyidagilar bo‘lishi mumkin:

Alohida bolalar, ota-onalar, bolalar guruhlar.

Hamrohlik guruhining asosiy faoliyat yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

1. **Hamrohlik obyektni kompleks diagnostika qilish** – bolaning rivojlanishi, qobiliyatlari va ehtiyojlarini har tomonlama o‘rganish.

2. **Individual ta‘lim dasturlarini ishlab chiqish va ularni umumiy ta‘lim dasturi bilan uyg‘unlashtirish** – ta‘lim dasturlarini bolaning maxsus ehtiyojlariga mos ravishda o‘zgartirish.

3. **O‘quv yili boshida OPFRga ega bolalarni bolalar jamoasiga jalb qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni rejalashtirish** – ularning sinfdoshlari bilan ijtimoiylashuvini osonlashtirish.

4. **Butun sinf (guruh) bolalarining ota-onalari bilan hamkorlik va o‘zaro munosabatlarni tashkil etish ishlari mazmuni va yo‘nalishlarini muhokama qilish** – oila va maktab o‘rtasidagi uzviy bog‘lanishni mustahkamlash.

5. **Bolalarning rivojlanishi, o‘qishi, tarbiyasi, o‘zaro munosabati va muloqotidagi murakkab, nostandart vaziyatlarni tahlil qilish** – muammolarni vaqtida aniqlash va ularga yechim topish.

6. **OPFRga ega bolaga ko‘rsatiladigan yordamning optimal miqdorini belgilash** – bolaning mustaqilligini saqlab, unga zarur qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlash.

Bu faoliyatlar o‘quvchi, ota-ona va pedagog o‘rtasida samarali hamkorlik muhitini yaratadi. Natijada, OPFRga ega bolalarning individual ehtiyojlari to‘liq hisobga olinib, ularning rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi ta‘minlanadi.

5.1. Inklyuziv ta'lim bo'yicha metodik hujjatlar, dasturlar va rejalarni ishlab chiqish va joriy etish bosqichlari

Inklyuziv ta'lim rivojlanish sur'atlarini rag'batlantirish va bu jarayonning rasmiyatchilikka aylanishi xavfini oldini olish maqsadida, ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik sxemalarini ta'lim standarti sharoitida ilmiy asoslash nihoyatda muhimdir. O'zbekistondagi ta'lim standartlarini yaratish harakati yagona ta'lim makonini shakllantirish intilishi bilan bog'liq. Davlat standartlari – bu amal qilinishi lozim bo'lgan talablar majmuasidir. Davlat standartlarining bir avlodi o'zini hali to'laqonli namoyon qila olmay turib, ularning yangilari bilan almashtirilishi – davlatning ta'lim siyosatidagi qadriyat yo'nalishlarini o'zgartirish zaruratini ilmiy asoslangan dalillar bilan isbotlashni talab etadi.

Ta'limni standartlashtirishning metodologik ta'minoti – bu pedagogika didaktikaning tizimli-strukturaviy metodologiyasiga mos keluvchi yondashuvlar, nazariyalar, qoidalar, prinsiplar ko'rinishidagi **ilmiy asoslangan vositalar majmuasidir**.

O'zbekistonda umumiy (shu jumladan maxsus), kasbiy va qo'shimcha ta'limni standartlashtirish sharoitida inklyuziv ta'limni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni shundagina muvaffaqiyatli kechadiki, agar uni tashkil etish uchun ilmiy asoslangan vositalar tizimi ishlab chiqilgan bo'lsa. Inklyuziv ta'limning izchil tizimiga yo'naltirilgan holda, yangi avlod davlat ta'lim standartlari (FQTS) sharoitida o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan yondashuvlar, prinsiplar va nazariy qoidalar tayyorlanishi kerak.

Nogironligi bo'lgan bolalarni sog'lom tengdoshlari bilan

birga o'qitish imkoniyatini nazarda tutadigan inklyuziv ta'limning o'ziga xosligi, standartlashtirish jarayoni rivojlanish sharoitida ta'limning metodologik asoslarini izlash maydonini shakllantiradi. Ta'lim va tarbiya jarayonining yangi modelida nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlashda umumiy metodologik prinsiplar sifatida inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari amal qiladi.

Inklyuziv ta'limning sakkiz tamoyili:

- Insonning qadri uning imkoniyatlari va yutuqlariga bog'liq emas.

- Har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega.
- Har bir inson muloqot qilish va eshitilish huquqiga ega.
- Barcha odamlar bir-birlariga muhtojdirlar.
- Chinakam ta'lim faqat haqiqiy munosabatlar kontekstida amalga oshirilishi mumkin.

- Har bir inson o'z tengdoshlari tomonidan qo'llab-quvvatlanishga va do'stlikka muhtoj.

- O'quvchilar uchun yutuq ularning nima qila olishlarida, nima qila olmasliklarida emas, balki aynan qila oladigan ishlarida namoyon bo'ladi.

- Har xil (turli)lik inson hayotining barcha jabhalarini boyitadi.

Ushbu tamoyillarning dastlabki ikkitasi shuni anglatadiki: insonning qadri uning imkoniyatlari va erishgan yutuqlariga bog'liq emas, har bir inson his qilish va o'ylashga qodirdir.

O'zbek psixologik-pedagogik ilmiy maktabida faoliyatga asoslangan yondashuv ta'limning asosiy maqsadi sifatida o'quvchining shaxsini rivojlantirishni belgilaydi, bu rivojlanish o'quvchining universal faoliyat uslublarini egallash orqali amalga oshadi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim olishdagi teng huquqlarini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu yondashuvni inklyuziv ta'limda amalga oshirish quyidagi yo'llar orqali mumkin:

- moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish;
- individual ta'lim dasturlarini tuzish;
- nogironligi bo'lgan bolalar uchun reabilitatsiya bo'yicha individual dasturlarni ishlab chiqish;
- assistiv texnologiyalarni qo'llash.

Moslashtirilgan ta'lim dasturi o'quv jarayonini moslashtirish, o'quv materialini o'zgartirish, ta'lim olish sharoitlarini shunday tarzda modifikatsiya qilishni nazarda tutadiki, bu har bir bolaning o'z imkoniyatiga mos ta'lim faoliyatida faol ishtirokchiga aylanishini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim tizimida bolalarni o'qitishda faoliyatga asoslangan yondashuvni amalga oshirish metodik usullari quyidagilar bilan bog'liq:

- o'quvchilarning yosh xususiyatlari,
- o'qitilayotgan fan (maktabgacha ta'limda – ta'lim sohasi) o'ziga xosligi,
- sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'quv jarayoniga jalb etilgan nogironligi bo'lgan bolalarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari.

Moslashtirilgan ta'lim dasturi, nogironligi bo'lgan bolalarning (ovozli yordamsiz o'zlashtira olmaydigan) holatlariga qarab, bir nechta modullardan iborat bo'lishi mumkin. Har bir modul tarkibida o'quvchining o'quv faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinishi shart.

Buning uchun quyidagilar zarur:

- ikki darajali darsliklar (ishchi dasturlar),
- bolaning yetarlicha hayotiy tajribasining yo'qligini qoplay oladigan yordamchi o'quv resurslari,
- amaliy yo'riqnomalar va boshqa shu kabi vositalar.

Nogironligi bo'lgan bola umumiy ta'lim muassasasida ta'lim olayotgan taqdirda, u tomonidan universal o'quv harakatlarini egallash jarayoni mazmuni va unga qo'yiladigan

maqsadli yo'nalishlar bolaning rivojlanishidagi buzilishlar xususiyatiga bog'liq bo'ladi.

Masalan, ko'rish qobiliyati buzilgan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun faoliyatga asoslangan rivojlanish mazmuniga qo'yiladigan turli talablarni ko'rsatish maqsadida, amaldagi boshlang'ich ta'lim bo'yicha davlat ta'lim standarti talablari va bu toifadagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan maxsus ta'lim standarti (MTS) loyihasi talablarini solishtirish taklif qilinadi.

Boshlang'ich maktab bitiruvchisi egallashi lozim bo'lgan bilish faoliyatiga oid universal o'quv harakatlari:

- og'zaki va yozma shaklda fikrni bayon qilish ko'nikmasi;
- badiiy va ilmiy-ma'rifiy matnlarni ma'noli o'qish asoslarini bilish, har xil matnlardan asosiy ma'lumotlarni ajratib olish ko'nikmasi;
- obyektlarni tahlil qilish va bunda muhim hamda ikkinchi darajali belgilarni ajratib ko'rsatish qobiliyati;
- sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash va boshqalar.

Ko'rish qobiliyati buzilgan bola uchun bilish faoliyatiga oid universal o'quv harakatlarini o'zlashtirish uning individual ta'lim ehtiyojlarini qondirish orqali amalga oshiriladi. Ushbu bolaning og'zaki va yozma shaklda nutqiy fikrlarni tuzish ko'nikmasini egallashi quyidagi pedagogik faoliyatni nazarda tutadi:

“Ko'rish qobiliyati nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun nutqni o'quv-bilish jarayonida ko'rish yetishmovchiligining o'rnini to'ldiruvchi asosiy vosita sifatida faol qo'llash; ularning bilish faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqiy rivojlanishni ta'minlash; nutq rivojlanishining turli jihatlariga chuqur ko'rish nuqsonlari to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sirini inobatga olgan holda nutqni korreksiya qilish.” (Ko'zi ojiz bolalar uchun boshlang'ich ta'lim MTS (maxsus ta'lim standarti) matnidan)

Ko'rish buzilishlari bolaning “tushunchalarni shakllantirish

va ulardan foydalanishdagi fikrlash operatsiyalarini egallashini” qiyinlashtiradi.

Ko‘rish qobiliyatidagi cheklovlar sababli yuzaga kelgan oqibatlarni qoplash va bolaga bilish faoliyatiga oid universal o‘quv harakatlarini o‘rgatish uchun faqat dars mashg‘ulotlarining o‘zi yetarli emas – unga nisbatan maxsus korreksion ishlarni tashkil qilish zarur.

Bu kabi ehtiyojlar nogironligi bo‘lgan bolalarning aksariyatida mavjud. Shuning uchun umumiy ta‘lim dasturiga o‘quvchining salomatligiga oid xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus talablar kiritilgan.

Masalan, eshitishida muammo bo‘lgan o‘quvchilar uchun metapredmet (ya’ni, bir nechta fanlararo) natijalarga qo‘yiladigan maxsus talab shunday ifodalanadi:

“Eshituvchi o‘qituvchilar va tengdoshlar bilan og‘zaki va yozma so‘z orqali muloqot qilish asosida mustaqil tarzda o‘quv faoliyatini rejalashtira olish va uni amalga oshirish, hamkorlikka kirishish qobiliyati.”

(Zaif eshituvchi va keyinroq eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar uchun MTS matnidan)

Faoliyatga asoslangan yondashuvning mohiyatini ochib bergan holda A.A. Leontyev bu yondashuvni quyidagicha ta’riflaydi: “Ta‘lim jarayonini motivatsiyalangan holga keltirish, bolani o‘z oldiga mustaqil maqsad qo‘yishga va unga erishish yo‘llarini, shu jumladan vositalarini topishga o‘rgatish (ya’ni, o‘z faoliyatini optimal tarzda tashkil etish), bolaning o‘zini nazorat qilish va baholash, o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam berish.”

Bu fikrni eshitishida muammo bo‘lgan bolalar uchun DTS (Davlat ta‘lim standarti) matnida keltirilgan iqtibos bilan solishtiradigan bo‘lsak, u holda **faoliyatga asoslangan yondashuv inklyuziv ta‘lim mafkurasining asosiy metodologik tamoyili** ekanini yaqqol ko‘rish mumkin.

Umumiy ta‘lim standartlarida ta‘lim dasturini o‘zlashtirish

natijalariga qo'yilgan talablarda o'quvchining **kommunikativ universal o'quv harakatlarini (UO'H)** egallashi ham nazarda tutiladi. Kommunikativ UO'H o'quvchining ijtimoiy kompetentligini ta'minlaydi – ularning egallanishi asosida o'quvchi boshqa insonlar bilan o'zaro aloqaga kirishishni, tengdoshlar va kattalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishni o'rganadi.

Maxsus federal ta'lim standartlari **MTS** (maxsus ta'lim standarti) mualliflarining fikricha, **nogironligi bo'lgan bola** uchun kommunikativ universal o'quv harakatlarini egallash faqat ushbu maqsadlarda **maxsus shart-sharoitlar yaratilgan taqdirda**gina amalga oshishi mumkin.

Nutq buzilishi bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan DTS (Davlat ta'lim standarti) (loyiha) talablarida "Kommunikatsiya ko'nikmalarini egallash" yo'nalishi bo'yicha hayotiy kompetensiyalar kiritilgan.

Ushbu talablarni bajarishda boshlang'ich ta'lim dasturini o'zlashtirayotgan o'quvchi bilan korreksion ishlarni tashkil etish nazarda tutiladi.

Korreksion ish quyidagi faoliyat yo'nalishlarini o'z ichiga oladi:

➤ Nogironligi bo'lgan bolaning muloqot qilish qoidalari bo'yicha bilimga ega bo'lishi va ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish;

➤ Yaqin va uzoq ijtimoiy muhitda muloqot tajribasini kengaytirish va boyitish;

➤ Og'zaki va yozma nutqdagi buzilishlarni korreksiya qilish.

➤ Kommunikativ universal o'quv harakatlari (UO'H) – bu metapredmet (ya'ni, fanlararo) ta'lim natijalariga kiradi. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar tomonidan ushbu ko'nikmalarning egallanishi ta'lim sharoitlariga maxsus talablar qo'yilishini taqozo etadi. O'ziga xos rivojlanishdagi cheklovlari bor bolalar uchun mo'ljallangan DTS (Davlat ta'lim standarti)da belgilab berilgan.

➤ Shu bilan birga, amaldagi boshlang'ich va asosiy umumiy ta'lim standartlari doirasida inklyuziv ta'lim allaqachon joriy etila boshlagan. Salamanka deklaratsiyasida mustahkamlangan inklyuziv ta'limning umumiy metodologik prinsiplari hamda faoliyatga asoslangan yondashuv ta'lim tashkilotlarida nogironligi bo'lgan barcha toifadagi o'quvchilar uchun kommunikativ universal o'quv harakatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi maxsus shart-sharoitlar yaratilishini talab etadi.

➤ Shuningdek, "alohida ehtiyojga ega o'quvchi"ning o'quv natijalari bahosida uning universal o'quv harakatlarini egallashdagi individualligi va imkoniyatlari salohiyati hisobga olinishi lozim. Bu natijalar sog'lom tengdoshlarining natijalaridan farq qilishi mumkin va bu farq DTS (Davlat ta'lim standarti) matnida aniq ko'rsatib o'tilgan. DTSda bolalar nafaqat tibbiy tashxis guruhlari bo'yicha, balki ta'lim dasturini o'zlashtirishdagi imkoniyatlar darajasiga ko'ra ham tasniflanadi.

➤ Boshlang'ich ta'lim bosqichida universal o'quv harakatlarini muvaffaqiyatli egallanishi va keyingi bosqichlarda ularning dinamik rivojlanishi bolaning maktabgacha ta'lim bosqichini qanday o'tgani bilan bevosita bog'liqdir.

➤ Inklyuziv maktabgacha ta'lim sharoitida, sog'lom bola nogironligi bo'lgan bolalar bilan erta tanishadi. Sog'lom bola va nogironligi bo'lgan bola o'rtasidagi ta'limiy o'zaro ta'sirga asoslangan faoliyatga asoslangan yondashuv, har ikki bolaning ijtimoiy va shaxsiy shakllanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

➤ Inklyuziv ta'limni izchil tashkil etishda izchillik prinsipiga amal qilish, ta'lim jarayonidagi qadriyatlar va maqsadlar, mazmun, shakl va usullar, pedagogik faoliyat sharoitlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi.

➤ Inklyuziv ta'limning izchil modelini metodologik jihatdan ta'minlashda nafaqat faoliyatga asoslangan, balki kompetensiyaviy yondashuv ham asosiy rol o'ynaydi.

➤ Kompetensiyaviy yondashuvga oid ilmiy-tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yondashuvning asosiy jihati – bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonining o'zi emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilganidir.

➤ Inklyuziv ta'lim subyektlarining tarkibi xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim dasturida boshqacha tengdoshiga bag'rikeng munosabatda bo'lish kompetensiyasini shakllantirish – muhim ijtimoiy kompetensiya sifatida ajratib ko'rsatilishi zarur.

Kompetensiyaviy yondashuv mafkurasiga ko'ra, ta'lim shaxsni jamiyatda hayotga tayyorlashi kerak. Inklyuziv ta'limning izchil tizimidagi asosiy mafkuraviy yo'nalish – bu jamiyatda hayot kechirishga teng imkoniyatlar asosida tayyorlashdan iborat.

Zamonaviy ta'lim standartlari ushbu yo'nalishni o'quvchilar bilan ishlashda qo'llab-quvvatlaydi. Yangi avlod DTS (Davlat ta'lim standarti) kontekstida kompetensiyaviy yo'naltirilgan darslar (yoki maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'limiy faoliyat)ga qo'yilgan talablar mavjud.

Ushbu talablar quyidagilarni nazarda tutadi:

➤ bolalarning maqsad qo'yish jarayonida ishtirokini baholash;

➤ maqsadlarning diagnostikasi (o'lchanishi);
➤ darsda yoki faoliyatda motivatsion maydon mavjudligi;
➤ mazmunning hayot va amaliy faoliyat bilan bog'liqligi;
➤ har bir bolaning o'ziga xos xususiyatlaridan qat'i nazar, ta'lim jarayonida subyekt sifatida ishtirok etishi.

Umumiy ta'limning barcha bosqichlari uchun faoliyatga asoslangan va kompetensiyaviy yondashuvlarga yo'naltirilgan standartlarning mavjudligi – ta'lim tizimining butunligining belgisi hisoblanadi. Bu esa, psixofiziologik xususiyatlar va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda inklyuziv ta'limning izchil tizimini barpo etish imkonini beradi.

Ta'limni standartlashtirish jarayoni o'quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyiliga asoslanadi. Shu tariqa, standartlashtirishning metodologik asosi sifatida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv dolzarb bo'ladi.

Bolani shaxs sifatida shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayoni g'oyasi umumiy va professional ta'limning barcha standartlarida kuzatiladi.

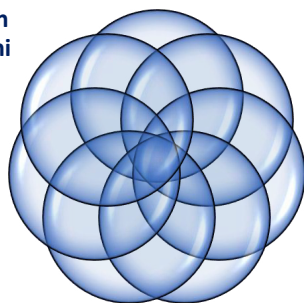
**Pedagogik vazifalar
doirasiga quyidagilar
kiritiladi:**

o'zini anglash va
o'z-o'zini baholash
kompetensiyalarini
rivojlantirish.

bolalarda va
yoshlar orasida
kompetensiya;

erkin va xavfsiz
xatti-harakat;

tashabbuskorlik;

mas'uliyat;

mustaqillik;

5.1-sxema.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim vazifalarining samaradorligi – *maktabgacha yoshdagi bolalar, boshlang'ich, asosiy, yuqori sinf o'quvchilari hamda kasb-hunar ta'limi bolalari bilan olib borilayotgan pedagogik faoliyatning izchilligi bilan* belgilanadi.

Ushbu faoliyatning mohiyatan asosiy xususiyati – ta'lim mazmunini:

- insonning tabiiy xususiyatlarini,
- uning ijtimoiy fazilatlarini,
- madaniyat subyekti sifatidagi inson sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirishdir.

Ta'limni tashkil etishda mazkur yo'nalishlarga amal qilish ayniqsa inklyuziv ta'lim sharoitida alohida dolzarb ahamiyatga ega.

5.2. Individual rivojlanish xaritalari va taklif-shikoyatlarni hisobga olish orqali o'quvchilar ehtiyojlarini aniqlash mexanizmlari

Individual ta'lim dasturi – bu bolaning individual ta'lim yo'nalishini moddiy ifodalovchi hujjat bo'lib, u ta'lim kurslari, dastur bo'limlari, ularni o'zlashtirish shakllari va usullarining majmuasini o'z ichiga oladi. Bu hujjat nogironligi bo'lgan bolalarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini maksimal darajada amalga oshirish uchun ta'lim-tarbiya jarayonida zarur sharoitlar yaratishga xizmat qiladi. Dastur ta'limning muayyan bosqichida qo'llanadi.

Individual ta'lim dasturi bolaning psixofizik buzilishlari tufayli ta'lim jarayonida yuzaga keladigan nomutanosibliklarni bartaraf etishga yo'naltirilgan bo'lib, bu nomutanosibliklar bolaning rivojlanishidagi buzilishlar tuzilmasi, uning kognitiv ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda yuzaga keladi. Ayniqsa, bu turdagi dasturlar og'ir va murakkab rivojlanish buzilishlariga ega bolalarga koreksion-pedagogik yordam ko'rsatish jarayonida alohida dolzarblik kasb etadi.

Individual ta'lim dasturi

Bu o'quvchining yoshi, rivojlanish darajasi, sog'ligi, o'zlashtirish sur'ati, qiziqishlari va alohida ehtiyojlarini hisobga olgan holda tuziladigan moslashtirilgan o'quv rejasidir. Dastur har bir bolaning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, shaxsiy rivojlanishini ta'minlash va bilim, ko'nikma hamda kompetensiyalarni egallashiga individual yondashuv asosida yordam berishga xizmat qiladi. Unda ta'lim mazmuni, usullari, baholash mezonlari va o'quv muhiti o'quvchining ehtiyojlariga moslashtiriladi. Bu yondashuv ayniqsa nogironligi bo'lgan, iqtidorli yoki o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelgan bolalar uchun samaralidir.

Har qanday boshqa ta'lim dasturi singari, **individual ta'lim dasturi** ham ta'lim muassasasi mutaxassislari tomonidan ishlab chiqiladi va muassasa rahbari tomonidan tasdiqlanishi kerak. Dastur aynan unga muhtoj bola uchun ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Bunda bolaning ota-onasi (yoki qonuniy vakillari) roziligi olinadi. Bu jarayon ta'lim sohasidagi normativ hujjatlarda ham mustahkamlab qo'yilgan.

Individual ta'lim yo'nalishi tushunchasi. Marshrutli o'qitish tizimi iste'dodli shaxslarni o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Bu yondashuv bolalarning intellektual salohiyatini maksimal darajada hisobga olgan holda ularning shaxsiy rivojlanish va ta'lim yo'lini aniqlaydi.

Marshrutli ta'lim tizimini joriy etish natijasida bunday shaxslar uchun shunday psixologik-pedagogik sharoitlar yaratiladiki, bu sharoitlar ularning o'z bilimini mustaqil tarzda egallashi, o'zini rivojlantirishi va ifodalashi orqali qadrlil ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishini faol rag'batlantiradi.

Individual ta'lim yo'nalishi olimlar tomonidan quyidagicha ta'riflanadi: bu shaxsning o'zini anglashi va o'zini ro'yobga chiqarishida o'qituvchilar tomonidan pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim jarayonida o'quvchining ta'lim dasturini tanlash, ishlab chiqish va amalga oshirishda faol ishtirokini ta'minlovchi, maqsadli tarzda loyihalashtirilgan differensial ta'lim dasturidir (S.V. Vorobyova, N.A. Labunskaya, A.P. Tryapitsyna, Yu.F. Timofeeva va boshqalar).

Individual ta'lim yo'nalishi o'quvchining ta'lim ehtiyojlari, individual qobiliyatlari va imkoniyatlari (ya'ni dasturni o'zlashtirishga tayyorgarlik darajasi) hamda mavjud ta'lim mazmuni standartlari asosida aniqlanadi.

"Individual ta'lim yo'nalishi" tushunchasi bilan bir qatorda ilmiy adabiyotlarda "individual ta'lim trayektoriyasi" (G.A. Bordovskiy, S.A. Vdovina, E.A. Klimov, V.S. Merlin, N.N. Surtaeva, I.S. Yakimanskaya va boshqalar) tushunchasi ham

mavjud. Bu ikkinchi tushuncha kengroq ma'noga ega bo'lib, quyidagi bir necha yo'nalishdagi amalga oshirishni o'z ichiga oladi:

- Mazmuniy yo'nalish – individual ta'lim yo'nalishini belgilovchi variativ o'quv rejalari va ta'lim dasturlari;
- Faoliyat yo'nalishi – maxsus pedagogik texnologiyalar;
- Jarayon yo'nalishi – tashkiliy jihatlar.

Shunday qilib, individual ta'lim trayektoriyasi deganda nafaqat individual ta'lim yo'nalishi (ya'ni mazmuniy komponent), balki uni amalga oshirishning maxsus pedagogik texnologiyalari va tashkiliy jarayonlari ham nazarda tutiladi.

Individual ta'lim dasturining majburiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: bolaning qisqacha psixologik-pedagogik tavsifi, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning maqsadi va vazifalari, dastur mazmuni, shuningdek bolaning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar. Bu talablar, bolaning psixofizik rivojlanishining turli jihatlarini dinamikasiga qarab, ITP (individual ta'lim dasturi) mazmuni qay darajada amalga oshirilganini baholash imkonini beradi.

5.1-jadval.

Individual ta'lim rejasini moslashtirish mezoni bo'yicha jadval

T/r	Yo'nalish	Mazmuni (o'quvchiga moslashtirish yondashuvi)
1.	Rivojlanish darajasini hisobga olish	Shokinring funksional rivojlanishi (nutqiy, emotsional, aqliy) 1-sinf me'yorida orqada. Darslar sodda, qisqa bosqichlarga bo'linadi. Yangi mavzularni kichik qadamlar bilan berish, ko'p takrorlash orqali o'zlashtirishga yordam beriladi.

2.	Ta'lim olish imkoniyatlarini hisobga olish	E'tibor va eslab qolish qobiliyatlari zaif. Vizual va eshituv vositalari yordamida ta'lim beriladi. Har bir topshiriq soddalashtiriladi, ayrim topshiriqlar og'zaki yoki jismoniy harakat bilan mustahkamlanadi.
3.	Sog'lig'ini hisobga olish	Ruhiiy rivojlanishda orqada qolganligi sababli psixologik bosimni kamaytirish zarur. Darslar davomida stressni keltirib chiqarmaydigan, tinch va ishonchli muhit yaratiladi. Ortiqcha yuklamalardan saqlaniladi.
4.	Qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish	Bolaning qiziqishi rasm chizish va qurish o'yinlariga yo'naltirilgan. Shu sababli, matematik va savod o'rganish topshiriqlari rasmi, konstruktorli materiallar bilan uyg'unlashtiriladi. Ko'rgazmalilik va o'yin orqali ta'lim yo'lga qo'yiladi.
5.	O'quv muhitining moslashtirilishi	Maxsus joylashuv (old qator, o'qituvchiga yaqin), kam shovqinli muhit, doimiy nazoratda bo'lishi uchun yordamchi pedagog/psixolog ishtirokida dars o'tkaziladi. Harorat, yoritish va tanaffuslar soniga alohida e'tibor beriladi.
6.	Baholash mezonlarining moslashtirilishi	O'quvchi faolligi, harakatdagi ijobiy o'zgarishlar, topshiriqni bajardagi sa'y-harakatlari bo'yicha rag'batlantiriladi. Og'zaki savollar, rasmi javoblar, qo'llab-quvvatlovchi izohlar asosida ijobiy natija qayd etiladi. Standart testlardan foydalanilmaydi.

Individual ta'lim rejasini tuzishda quyidagi ishlar amalga oshiriladi.

1. O'quvchining rivojlanish darajasini hisobga olish. O'quvchining jismoniy, aqliy, ijtimoiy-psixologik va emotsional rivojlanish darajasini chuqur o'rganishni nazarda tutadi. Rivojlanish darajasi – bolaning yoshi bilan bog'liq bo'lgan emas, balki uning real funksional imkoniyatlari asosida aniqlanadi. Bu orqali dars mazmuni va topshiriqlar bolaning hozirgi holatiga moslashtiriladi, o'quvchida ortiqcha bosim yoki tushkunlik holatining oldi olinadi.

2. O'quvchining ta'lim olish imkoniyatlarini hisobga olish. O'quvchining o'quv materialini qabul qilish, eslab qolish, qayta ishlash va amalda qo'llash imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Bunda bolaning kognitiv salohiyati (e'tibor, tafakkur, xotira, nutq) inobatga olinadi. Ta'lim mazmuni, metodlari va topshiriqlari o'quvchining bu imkoniyatlariga moslashtiriladi, shuningdek, zarur yordamchi vositalar (audio kitoblar, vizual materiallar, texnologik qurilmalar) bilan ta'minlanadi.

3. O'quvchining sog'lig'ini hisobga olish. O'quvchining tibbiy holati, mavjud nogironlik turi va sog'lig'idagi cheklovlarni hisobga olib, unga zarar yetkazmaslik, balki sog'ligini saqlovchi, reabilitatsion va rivojlantiruvchi yondashuvlarni qo'llashni anglatadi. Masalan, eshitish qobiliyati past o'quvchilarga subtitrlı videolar, ko'rish muammosi bo'lgan bolalarga yirik shriftli materiallar berilishi mumkin.

4. O'quvchining qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish. Bolaning individual qiziqishlari (masalan, san'at, texnika, tabiat, sport) va ehtiyojlari (ta'limni vizual, audial yoki kinestetik usulda olishga ehtiyoj) tahlil qilinadi. O'quv dasturi shu asosda shaxsga yo'naltirilgan, motivatsiyani oshiruvchi va faol ishtirokni ta'minlovchi tarzda ishlab chiqiladi. Bu yondashuv o'quvchining o'zini qadrlashini kuchaytiradi hamda ijtimoiy integratsiyani osonlashtiradi.

5. O'quv muhitining shaxsiy xususiyatlarga moslashtirilishi. O'quv muhitining fiziki, emotsional va kommunikativ jihatdan o'quvchiga qulaylashtirilishini anglatadi. Bu, masalan, sinfda maxsus mebellar, yoritish, shovqin darajasi, sensor qulayliklar, aloqa vositalarining mavjudligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuningdek, ijobiy emotsional muhit yaratish, tengdoshlari bilan do'stona munosabatlar o'rnatishga ko'maklashish ham shu band doirasida qaraladi.

6. Baholash mezonlarining individual xususiyatlarga moslashtirilishi. O'quvchining yutuqlari va rivojlanishini baholashda standart yondashuvlar o'rniga shaxsiy imkoniyatlar va harakatlar asosida ijobiy natijalarni aniqlashni nazarda tutadi. Masalan, bolaning faqat bilim darajasi emas, balki harakatdagi o'sishi, motivatsiyasi, mustaqilligi va sa'y-harakatlari ham hisobga olinadi. Baholash rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi lozim.

5.2-jadval.

Individual ta'lim rejasi 1.

Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchi (F.I.SH):	Bekov Muhammad X.... o'g'li
Tibbiy xulosa (tashxis):	<i>Ruhiy rivojlanishda orqada qolgan</i>
Yoshi:	<i>9 yosh</i>
Sinfi:	<i>1-sinf</i>
Boshlanish vaqti:	<i>09.09.2024-yil</i>
Yakuniy vaqti:	<i>23.05.2025-yil</i>
Sinf rahbari:	<i>Umarova Nilufar X</i>
Maxsus pedagog:	<i>Yunusova Xolida T</i>

5.3-jadval

Individual ta'lim rejasi 2.

Yo'nalish	Qisqa muddatli maqsadlar	Kutilayotgan Natija
1. Ijtimoiy moslashuv	Yangi do'stlar bilan aloqa o'rnatadi Tanaffusda o'yinlarga qo'shiladi	Jamoaga moslashadi, o'zini erkin tutadi
2. O'z-o'ziga xizmat	Poyabzalni kiya oladi Narsalarini yig'ishtiradi	Mustaqil harakatlana oladi
3. Nutq rivoji	Oddiy gaplar tuzadi Sifatli so'zlarni ishlatadi	O'z fikrini to'g'ri va ravon ifodalay oladi
4. O'qish-yozuv	Harflarni tanishadi Rasmga qarab so'z tuzadi	O'qish va yozishga asosiy qadam qo'yadi
5. Eshitish diqqat	Ustozning topshirig'ini eslab qoladi 3-4 bosqichli topshiriqni bajara oladi	Diqqatini jamlaydi, eslab qolish qobiliyati oshadi
6. Emotsional holat	Qiyin vaziyatda yordam so'raydi Salbiy holatlarni ifoda eta oladi	O'z his-tuyg'ularini anglaydi va boshqara oladi

5.4-jadval

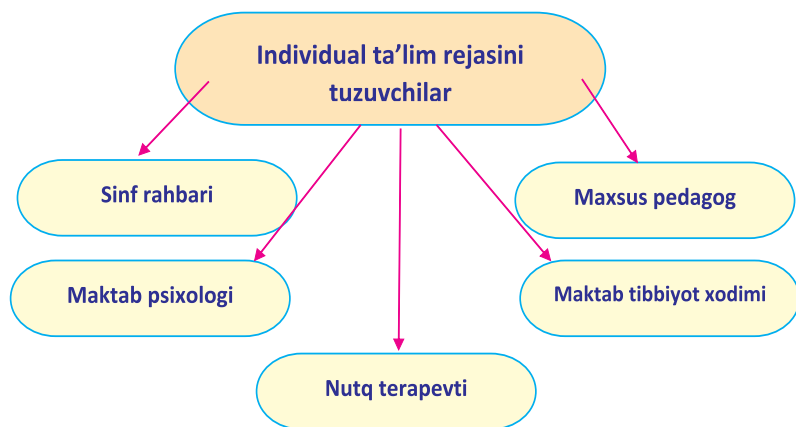
O'quv sohalari bo'yicha maqsadlar va moslashtirilgan yondashuvlar

Ta'lim sohasi	Maqsadlar	Yondashuv va metodlar	Baholash shakli
Nutq va savod o'rgatish	O'quvchida tovushlarni to'g'ri talafuz qilish, so'z boyligini oshirish, harflarni tanish va yozishni o'rgatish	Piktogramma va rasmi kar-tochkalar, to-vushli mate-riallar, nutqiy o'yinlar	O g ' z a -ki savollar, ko'rgazmali topshiriqlar, daftarda ish
Matematika	1 dan 10 ga-cha sanay olish, raqa-mnlarni tan-ish, oddiy misollarni ye-chish	Raqamli ku-biklar, sen-sorli ma-teriallar, jonli tasvirlar orqali misol-lar ishlash	Amaliy top-shiriqlar, og'zaki baho-lash
Atrof-muhit-ni o'rganish	Hayvonlar, o'simliklar va mavsumlar haqida bosh-lang'ich tus-hunchalarni shakllantirish	Rasm va vid-e o l a r d a n f o y d a l a n -ish, sayrlar, sezgirlikni rag'batlantiruvchi top-shiriqlar	Rasm chizish, og'zaki hi-koya qilish

Tasviriy san'at	Oddiy geometrik shakllar, ranglarni ajrata olish, ijodiy ifoda qilish ko'nikmasini rivojlantirish	Bo'yoqlar, plastilin, kollaj ishlari, namunaliko'rsatmalar orqali ishlar	Tayyor ishlar ko'rgazmasi, muhokama
Jismoniy tarbiya	Harakatlarini muvofiqlashtirish, mayda va yirik motorikani rivojlantirish	Oddiy mashqlar, musiqali harakatli o'yinlar, jamoaviy faoliyat	Amaliy ishtirok, kuzatuv asosida baholash
Ijtimoiy moshlashuv	Jamoada o'zini tutish, qoidalar asosida harakat qilish, muloqot ko'nikmasini rivojlantirish	Rolli o'yinlar, ijtimoiy vaziyatlarni modellash, ijobiy rag'batlantirish	Kuzatuv, davriy psixologik xulosa

Nogironligi bo'lgan bolalar uchun tuziladigan Individual ta'lim reja (ITR) tarkibi, maktabda inklyuziv amaliyotni amalga oshirayotgan pedagogik jamoa (yoki bir guruh o'qituvchi va mutaxassislar) faoliyat yo'nalishlariga maksimal darajada mos keladi. Bu tarkib nogironligi bo'lgan bolalar uchun individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish va uni pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash jarayonida muqarrar yuzaga keladigan masalalarni hisobga oladi.

5.2-sxema

1. Sinf rahbari:

- O'quvchining sinfdagi holatini kuzatadi;
- Darslarda ishtirokini baholaydi;
- Yillik ta'lim mazmuniga individual yondashuvni uyg'unlashtiradi;
- ITRdagi qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni kundalik darslar bilan muvofiqlashtiradi;
- Ota-onalar bilan aloqa qiladi.

2. Maxsus pedagog (defektolog):

- O'quvchining rivojlanish xususiyatlarini baholaydi;
- Ta'lim mazmunini bolaning ehtiyojiga moslashtiradi;
- ITRdagi ta'lim va tarbiya metodikasini ishlab chiqadi;
- O'qituvchilarni metodik qo'llab-quvvatlaydi.

3. Maktab psixologi:

- Bola psixologik holatini aniqlaydi;
- Emotsional, ijtimoiy moslashuv darajasini baholaydi;
- Zarur hollarda moslashtirilgan psixologik mashqlarni ITRga kiritadi;
- Ota-onalar va pedagoglar bilan maslahatlashadi.

4. Maktab tibbiyot xodimi

- Bola salomatligi holatini nazorat qiladi;

➤ Dori vositalari, parhez, jismoniy faollik bo'yicha tavsiyalar beradi;

➤ Ta'lim jarayonida sog'liqqa oid cheklovlarni aniqlaydi (masalan: yuklama, tanaffuslar);

➤ Sog'lom muhitni yaratishda ishtirok etadi.

5. Nutq terapevti (logoped)

➤ Bola nutqidagi buzilishlarni aniqlaydi;

➤ Nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar rejasini tuzadi;

➤ Ta'lim jarayonida fonetik, leksik va grammatik jihatdan moslashtirish ishlarini olib boradi;

➤ Nutqga oid maqsadlar ITRga kiritiladi.

6.1. Inklyuziv madaniyatni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarda o'zini anglash va muloqot madaniyatini shakllantirish usullari

Maktablarning ta'limda inklyuziv yondashuvlardan foydalanishga o'tishi anchayin og'riqli jarayon bo'lishi mumkin, chunki maktablar ayrim ijtimoiy ozchilik guruhlariga nisbatan o'zlarining kamsituvchi harakatlarini tan olishi va qayta ko'rib chiqishi talab etiladi.

Ta'limdagi inklyuziv va eksklyuziv (chetlashtiruvchi) yondashuvlar uchta o'zaro bog'liq jihat yoki yo'nalish doirasida ko'rib chiqilishi mumkin. Ular maktablarda vaziyatni yaxshilash bo'yicha eng muhim yo'nalishlarni aks ettiradi: **inklyuziv madaniyatni shakllantirish**, **inklyuziv siyosatni rivojlantirish** va **inklyuziv amaliyotni joriy etish**.

Bu uch jihatning barchasi maktabda **inklyuziv ta'limni** rivojlantirish uchun juda muhim hisoblanadi. Maktabda amalga oshiriladigan har qanday islohot va o'zgarish rejasida ushbu uch yo'nalishga e'tibor qaratilishi zarur. Shunga qaramay, "inklyuziv madaniyatni shakllantirish" jihati ataylab ushbu uchlikning asosi – poydevori sifatida belgilanadi.

Maktab madaniyati – amalga oshirilayotgan islohotlar va o'zgarishlarning asosi hisoblanadi. Aynan maktabda shakllanadigan **inklyuziv madaniyat** ta'lim va o'qitish siyosati hamda amaliyotini o'zgartiradi va bu jarayon yangi xodimlar va o'quvchilar tomonidan faol qo'llab-quvvatlanishi mumkin. Maktabda inklyuziv madaniyatni shakllantirish xavfsiz, bag'rikeng hamjamiyat yaratishga xizmat qiladi. Bu hamjamiyat hamkorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlaydi,

barcha ishtirokchilarning rivojlanishini rag'batlantiradi va har bir insonning hissasi umumiy yutuqlarning asosi sifatida qadrlanadigan muhitni yuzaga keltiradi.

Bunday maktab madaniyati umumiy **inklyuziv qadriyatlarni** yaratadi va bu qadriyatlar barcha yangi xodimlar, o'quvchilar, ma'muriyat hamda ota-onalar/vasiylar tomonidan qabul qilinadi va qo'llab-quvvatlanadi.

Inklyuziv madaniyatda bu tamoyillar va qadriyatlar nafaqat maktab siyosati bo'yicha qarorlarga, balki har bir sinfda olib boriladigan ta'lim jarayonining har lahzasiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Inklyuziv madaniyat

***Inklyuziv madaniyat** - bu har bir insonning farqliligini qadrlaydigan, hurmat qiladigan va barcha a'zolari teng ishtirokchi sifatida qamrab oladigan ijtimoiy muhitdir.*

Natijada, inklyuziv maktabni rivojlantirish doimiy va uzluksiz jarayonga aylanadi.

Inklyuziv madaniyat tamoyillarini o'zida mujassam etgan inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirishning asosini quyidagi tamoyillar tashkil etadi:

Inklyuziv muhitga erta jalb etish tamoyili: Bu tamoyil **nogironligi bo'lgan bolada** ijtimoiy munosabatga kirishish qobiliyatlarini dastlabki bosqichdayoq shakllantirish – ya'ni **abilitatsiya** imkoniyatini ta'minlaydi.

Korreksion yordam ko'rsatish tamoyili: **Nogironligi bo'lgan bola** kompensator imkoniyatlarga ega bo'ladi.

Muhimi – shu imkoniyatlarni “faollashtirish” va ular asosida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishdir. Qo’llab-quvvatlovchi muhit va maxsus pedagogik yordam tashkil etilganda bola, odatda, ijtimoiy muhitga tezda moslasha oladi.

Ta’limning individual yo’naltirilganligi tamoyili: **Nogironligi bo’lgan bola** o’zining individual ta’lim imkoniyatlari inobatga olingan holda umumiy o’quv dasturini o’zlashtirishi mumkin. Zarurat tug’ilganda, bolaning imkoniyatlari va xususiyatlaridan kelib chiqib, alohida ta’lim yo’nalishi (individual ta’lim yo’li) ishlab chiqiladi.

Jamoaviy ish usuli tamoyili: Pedagoglar, maxsus mutaxassislar va ota-onalar har bir bola uchun **Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK)** tavsiyalaridan kelib chiqqan holda psixologik-pedagogik faoliyatning maqsad, vazifa va metodlarini birgalikda belgilashlari lozim.

Ota-onalarning faolligi va bolaning rivojlanish natijalari uchun javobgarligi tamoyili: Ota-onalar jamoaning teng huquqli a’zolari hisoblanadi, shuning uchun ularga ta’lim jarayoni, uning dinamikasi va kerakli o’zgartishlar bo’yicha fikr almashish hamda faol ishtirok etish imkoniyati berilishi zarur.

Ijtimoiylashuvni ustuvor yo’nalish sifatida tan olish tamoyili:

Inklyuziv ta’limda asosiy maqsad – bolaning ijtimoiy ko’nikmalarini shakllantirish va uni ijtimoiy munosabatlar tajribasiga ega qilishdan iborat. Bola boshqa tengdoshlari ishtirok etadigan barcha faoliyat turlariga faol qatnashishni o’rganishi, o’zini erkin namoyon eta olishga jur’at topishi, do’stlar orttirishi, shuningdek, shaxslararo munosabatlar orqali boshqa bolalarni o’zini qanday bo’lsa shunday qabul qilishga o’rgatishi lozim.

Ta’lim muhitining xavfsizligi tamoyili (jismoniy va psixologik):

Mazkur tamoyilni amalga oshirish psixologik xavfsizlikning quyidagi mezonlariga yo’naltirilgan bo’lishini nazarda tutadi:

- ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarini psixologik zo’ravonlik va tajovuzdan himoya qilish;

• ta'lim muhitining ishtirokchilar uchun ma'naviy jihatdan qadrlil va muhim bo'lishi, ya'ni unga nisbatan ijobii munosabat shakllanishi;

• o'zaro munosabatlar jarayonining asosii jihatlaril bilan qoniqish (emotsional qulaylik, yordam so'rash imkoniyati, hurmat bilan muomala va h.k.).

Inklyuziya o'zgarishni nazarda tutadi. Bu barcha o'quvchilarning maktab hayotida o'qish va to'liq ishtirok etishini ta'minlaydigan uzluksiz o'rganish jarayonidir. Bu – intilishga arzigulik ideal.

Haqiqii inklyuziya aynan barcha o'quvchilarni maktab hayotiga to'laqonli jalb qilish jarayoni boshlanganda yuzaga keladi. "To'laqonli ishtirok" tushunchasi inklyuziv ta'lim konsepsiyasida quyidagilarni anglatadi: boshqa o'quvchilar bilan birga o'qish, ular bilan hamkorlik qilish, umumii tajriba orttirish. Bu har bir bolani o'qitish jarayoniga faol jalb etishni va har bir ishtirokchiga bu jarayon haqidagi fikrini ochiq ifoda etish imkonini berishni nazarda tutadi.

Bundan tashqari, bu tamoyil o'quvchini qanday bo'lsa shunday holatda qabul qilish va qadrlashni ham o'z ichiga oladi.

Inklyuziv madaniyatni shakllantirish uchun lider – rahbar quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

• Inklyuziv maktab haqidagi tasavvurni ishlab chiqish, unga inklyuziya falsafasi va maqsadlarini kiritish, ularni har qanday imkoniyatda targ'ib qilish (masalan, maktab nashrlarida, ota-onalar va jamoat vakillari bilan suhbatlarda, shuningdek, keng doirada bo'lib o'tadigan norasmiy suhbatlarda);

• Rag'batlantirish va tan olish tizimini amalga oshirish (rasmiy yoki norasmiy, ommavii yoki shaxsii bo'lsin, lekin har doim inklyuziyani targ'ib qilayotganlarning hissasini e'tirof etish);

• Resurslarni jalb qilish va ularni teng taqsimlashni ta'minlash;

- Standart tashkiliy protseduralarni bajarish (maktabda qo'llaniladigan qoidalar, talablar va tartiblar barcha bolalarning ehtiyojlari, shu jumladan **nogironligi bo'lgan bolalarning** alohida ta'limga ehtiyojlari inobatga olingan holda ishlab chiqilishi kerakligini tan olish);

- Yaxshilanishlarni kuzatib borish (liderning harakatlari o'quvchilarning o'quv ko'rsatkichlari va ijtimoiy xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatishini namoyish etish);

- Inklyuziv jarayonlarga qarshi qarshiliklar va to'siqlarni yengib o'tish.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, maktabda inklyuziv madaniyatni yaratish va amalga oshirish quyidagilar orqali ta'minlanadi:

a) demokratik yondashuvni qo'llaydigan va aniq qadriyatlarga ega inklyuziv lider;

b) maktabning jamiyatdagi o'rniga keng qarash, oilalar va yaqin atrofdagi jamoat vakillarini birgalikdagi faoliyatga jalb qilish;

v) "maktab barchaga" degan umumiy til va qadriyatlar.

"Maktab barchaga"

"Mehr darslari"

Inklyuziv madaniyatni shakllantirish jarayonida quyidagi xavf-xatarlar yuzaga kelishi mumkin:

1. Inklyuziv jarayonlar sifat va samaradorligi uchun mas'uliyatning bir shaxsga yuklanishi (ko'pincha maktab

direktori o'zini (va boshqalar uni) maktab madaniyatini shakllantirish va ifodalash uchun yagona mas'ul shaxs deb hisoblaydi, aslida esa bu umumiy mas'uliyat hisoblanadi);

2. Erishilgan yutuqlarning statikligi (inklyuziv madaniyat shakllangach, uni doimiy deb hisoblash noto'g'ri, u o'zgarib boruvchi ehtiyojlarga moslashadi);

3. Yashirin qarshilik (ba'zi odamlar inklyuziv qarashlarga yashirin yoki ochiq qarshi bo'lishi mumkin; ularning fikrini bilish va hisobga olish zarur, chunki bu fikr maktab madaniyatiga tahdid solishi mumkin).

6.2. Stigma va stereotiplarni yengish va do'stona muhitni shakllantirishga qaratilgan amaliy tadbirlar va targ'ibot usullari

“Mehr darslari” yoki nogironlikni anglashga qaratilgan mashg'ulotlar maktablarda “inklyuziv ta'lim” tushunchasi paydo bo'lishidan avvalroq joriy etilgan.

O'quvchilar, pedagoglar va ta'lim muassasalari rahbarlari uchun bunday darslarni tashkil etish g'oyasi Rossiyada ilk bor 1990-yillarda paydo bo'lgan. Eng birinchi mashg'ulotlar “Mehr darslari” deb nomlangan bo'lib, ular Rossiyaning “Perspektiva” nomli hududiy nogironlar jamoat tashkiloti tomonidan taklif etilgan va keyinchalik mamlakatning ayrim hududlarida sinovdan o'tkazilgan.

Ushbu darslar maktab o'quvchilarini nogironligi bo'lgan odamlar bilan tanishtirish, ularga nisbatan mavjud bo'lgan noto'g'ri tushunchalar va stereotiplarni yengishga yordam berish maqsadida tashkil etilgan.

“Mehr darslari” atamasi shundan kelib chiqqan: nogironligi bo'lgan inson oddiy inson sifatida qabul qilinishi kerak, u ham boshqalar kabi teng huquqlarga ega bo'lishi va bu huquqlarni amalga oshirish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishi lozim. Nogironligi bo'lgan insonlar uchun eng

avvalo achinish emas, balki ularni tushunish va ular bilan teng huquqli munosabatlarni tan olish muhimdir.

Bu mashg'ulotlar o'quvchilarni nogironlar huquqlari borasida xabardor qilish, ularga nisbatan bag'rikeng munosabatni rivojlantirish, umuman olganda esa har qanday insonga nisbatan hurmat va tushunishni shakllantirishga qaratilgan edi.

“Mehr darslari”ning asosiy maqsadi – bolalarda nogironligi bo'lgan odamlarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, nogironlik insonni rad etish uchun asos bo'la olmaydi, u ham boshqa insonlar kabi teng huquqli ekanini ko'rsatishdir. Nogironligi bo'lgan shaxs jamiyatda boshqalar bilan teng huquq va imkoniyatlarga ega.

“Mehr darslari”ning vazifalari quyidagilardan iborat:

- Nogironligi bo'lgan insonlarning xususiyatlari, ularning mustaqil va mustahkam hayot kechirishi uchun qanday moslama va sharoitlar zarurligi haqida bolalarga tushuntirish;
- Bolalar bilan nogironligi bo'lgan insonlarning hayot tarzini muhokama qilish: ularning huquqlari va imkoniyatlari, qayerda va qanday o'qishi mumkinligi, qayerda va kim sifatida ishlashi mumkinligi, qanday sport va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishlari mumkinligi;
- Maktab o'quvchilarini nogironligi bo'lgan va bo'lmagan bolalarning umumiy maktabda birga o'qishi mumkin bo'lgan sharoitlar bilan tanishtirish, ya'ni barchaga ochiq va qulay maktab tushunchasini tushuntirish;
- O'quvchilarda nogironligi bo'lgan odamlarga nisbatan shunday munosabatni shakllantirishki, bunda nogironligi bo'lgan inson oddiy inson sifatida, oddiy ehtiyoj va orzulari bo'lgan shaxs sifatida qabul qilinsin.
- Nogironlikni anglash va bag'rikenglikni shakllantirishga qaratilgan “Mehr darslari” o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va tenglik munosabatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Bunday yondashuvni eng yaxshi tarzda Normanning “Nogironlarning mustaqillik deklaratsiyasi”dagi quyidagi tamoyillar aks ettiradi:

- Mening **nogironligimni muammo** deb qaramang.
- Menga achinmang, men siz o‘ylaganchalik zaif emasman.
- Meni **bemor sifatida** ko‘rmang, men oddiy fuqaroyingizman.
- Meni o‘zgartirishga urinmang. Sizda bunga haqqingiz yo‘q.
- Menga itoatkor, kamtar va muloyim bo‘lishni o‘rgatmang. Menga yaxshilik qilayotganingizni o‘ylamang.

Tan oling: nogironligi bo‘lgan shaxslar duch kelayotgan haqiqiy muammo – bu ularning jamiyatda qadrsizlanishi, kamsitilishi va ularga nisbatan mavjud bo‘lgan stereotipik munosabatdir.

- Meni qo‘llab-quvvatlangki, imkonim yetgancha jamiyatga o‘z hissamni qo‘sha olay.
- Menga aynan nimani o‘rganishni xohlayotganimni bilishga yordam bering.
- Vaqtingizni ayamaydigan, yaxshilik qilish uchun kurashmaydigan, balki chin yurakdan g‘amxo‘rlik qiladigan inson bo‘ling.
- Hattoki biz bir-birimiz bilan bahslashayotgan paytda ham yonimda bo‘ling.
- Menga yordam kerak bo‘lmagan holatlarda yordam bermang, hatto bu sizga zavq bag‘ishlasa ham.
- Menga qoyil qolmang. To‘laqonli hayot kechirish istagi qoyil qolishga arzigulik emas.
- Meni yaxshiroq tanib oling. Balki biz do‘st bo‘lib qolarmiz.
- O‘z manfaatini ko‘zlab mendan foydalanayotganlarga qarshi kurashda men bilan bir safda bo‘ling.
- Keling, bir-birimizni hurmat qilaylik. **Hurmat – bu tenglikdir.** Eshitish, qo‘llab-quvvatlash va harakat qilishni o‘z ichiga oladi.

Ushbu deklaratsiya qoidalari “Mehr darslari” o‘tkazilishining asosiy maqsadini belgilab beruvchi munosabatlar tizimini ifodalaydi.

Maqsad va vazifalari jihatidan “Mehr darslari” odatda maktab o‘quvchilari, ularning ota-onalari va o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan kirish kursi hisoblanadi. Bu darslar, odatda, umumta’lim maktabiga **nogironligi bo‘lgan bolalar** kelishi arafasida tashkil etiladi.

Mashg‘ulotlar turkumi maktabning tarbiyaviy ishlari doirasida (sinf dan tashqari mashg‘ulotlar, sinf soatlari va boshqa tadbirlar) o‘tkazilishi mumkin. U o‘qituvchilar kengashi, metodik birlashmalar, ota-onalar yig‘ilishlari dasturlariga ham kiritilishi mumkin. Bu darslar tarbiyaviy ishning alohida yo‘nalishiga aylanishi ham mumkin.

“Mehr darslari” – bu **modulli prinsip** asosida tuzilgan qo‘shimcha ta’lim dasturi bo‘lib, **nogironlikning ijtimoiy modeliga** yagona va to‘liq yondashuvni shakllantirishni ta’minlaydi.

Mashg‘ulotlarning mavzusi maktab jamoasi **inklyuziv islohotlarga tayyorgarlik** ko‘rayotgan bosqichda, ya’ni inklyuziv ta’limga “kirib kelish” jarayonida dolzarb bo‘lgan masalalar doirasidan kelib chiqib belgilanadi.

“Mehr darsi”ning har bir mashg‘uloti uch bosqichdan iborat:

1. Kirish (boshlang‘ich) bosqichi
2. Asosiy bosqich
3. Yakuniy bosqich

“Mehr darslari”ni samarali o‘tkazishning zaruriy sharti – bu puxta tayyorgarlik ishidir. Tayyorgarlik jarayonida quyidagilar amalga oshiriladi:

- mavzuni, muhokama uchun mo‘ljallangan vaziyatni tanlash;
- mazkur mavzu va guruh uchun eng samarali deb topilgan interaktiv mashg‘ulot shaklini aniqlash;

• darsning aniq maqsadini belgilash;

• bolalarning yangi tushuncha va atamalarni, shuningdek, **nogironligi bo'lgan shaxslar** hayotida qo'llaniladigan texnik vositalar nomlarini yaxshi eslab qolishlari va o'zlashtirishlari uchun ko'rgazmali materiallar va tarqatma vositalarni tayyorlash;

• texnik jihozlarni ta'minlash;

• ishtirokchilarni, asosiy savollarni va ularning ketma-ketligini aniqlash;

• hayotdan olingan aniq misollarni tanlash.

“Mehr darslari”ning birinchi bosqichi – **kirish bosqichi** bo'lib, u o'quvchilarni mashg'ulot mavzusi va maqsadi bilan tanishtirishni nazarda tutadi.

Kirish bosqichida o'quvchilar tanlangan mavzu yoki vaziyat bilan, hamda ular muhokama qiladigan va echim topishga harakat qiladigan muammo bilan tanishadilar. Mashg'ulotni olib boruvchi shaxs ishtirokchilarga dars vaqti, guruhda ishlash qoidalari haqida ma'lumot beradi, ishtirokchilarning dars davomida qanday chegaralar doirasida harakat qilishlari mumkinligini aniq tushuntiradi.

Agar mashg'ulotda mehmonlar taklif etilgan bo'lsa, bu bosqichda ular bilan tanishuv amalga oshiriladi. Agar mashg'ulot bir nechta sinflar bilan birga o'tkazilayotgan bo'lsa, o'quvchilar o'zaro tanishib olishlari uchun o'yinlar va trening mashqlari orqali jamoaga singdiriladi.

Bu bosqich, shuningdek, “Mehr darsi”da ishlatiladigan tushunchalar va atamalarni mazmunan to'g'ri anglash va bir xil talqin etish uchun ham zarur. Buning uchun savol-javob shaklida tushunchalar va asosiy atamalar aniqlashtirib olinadi.

Nogironlikni anglash va bag'rikenglikni shakllantirishga qaratilgan “Mehr darslari”da o'quvchilar ilgari bilmagan ko'plab yangi tushunchalar bilan tanishadilar.

“To'sqinliksiz muhit”, “integratsiya”, “inklyuziv ta'lim”, “ijtimoiy moslashuv”, “bag'rikenglik”, “universal dizayn”,

“Daun sindromi”, “nuqtali-relyefli Brayl yozuvi”, “imo-ishora tili”, “daktilologiya”, “ko’zi va qulog’i ojizlar alifbosi” kabi atamalar bilan tanishtirish – o’quvchilarning tushunchaviy bilimlarini aniqlashtirishga, ularning xabardorligini oshirishga hamda “Mehr darslari”da faol va ongli ishtirok etishiga xizmat qiladi.

“Mehr darsi”ning kirish bosqichida o’quvchilar bilan quyidagi ishlash qoidalari belgilanadi:

- faol bo’lish;
- har bir ishtirokchining fikrini hurmat qilish;
- mehribon va xushmuomala bo’lish;
- gapirayotgan kishini bo’lmaslik;
- o’zaro hamkorlikka ochiq bo’lish;
- haqiqatni topishga intilish;
- dars shakliga qarab (agar belgilangan bo’lsa) reglamentga rioya qilish.

Ikkinchi bosqich – asosiy bosqichda ishlash xususiyatlari tanlangan interaktiv mashg’ulot shakliga bog’liq bo’ladi va quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- dars mavzusini mazmunli yoritish (videorolik ko’rsatish, hikoya yoki hayotiy voqeani o’qib eshittirish va h.k.);
- ishtirokchilarning pozitsiyasini aniqlash va muhokama savollari asosida ishlash;
- amaliy mashqlar bajarish;
- umumiy xulosa chiqarish.

Asosiy bosqich davomida o’quvchilar “Mehr darsi” mavzusini anglab yetadilar. Yetakchining aniq va tuzilgan savollari yordamida ular o’rganilayotgan material mazmunini tahlil qiladilar, uni shaxsiy tajribalari bilan solishtiradilar, muammoli jihatlarni aniqlab, ularning echimini taklif etadilar.

“Mehr darsi” mavzusini tahlil qilishda yetakchi muhokama qilinadigan muammoning mantiqiy ketma-ketligini belgilab oladi, bu esa o’quvchilarga nafaqat muayyan holatni

tushunishga, balki unga o'xshash boshqa holatlarni ham tahlil qilishga va ular haqida fikr yuritishga imkon beradi.

Asosiy bosqichdagi majburiy ish shakllaridan biri – bu amaliy mashqlar.

Bunday mashg'ulotlar nogironligi bo'lgan shaxslar duch keladigan qiyinchiliklarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan:

- nogironlar aravachasi, qo'ltiqtayog, hasa yordamida harakatlanish,

- biror qo'l yoki oyoq tayanch funksiyasining yo'qligi holatlarini simulyatsiya qilish,

- eshitish yoki ko'rish qobiliyati pasaytirilgan holatni imitatsiya qilish.

Bunday mashqlarni o'tkazishda o'quvchilarga qiyinchiliklarni o'z tanasida his qilish imkonini beradigan maxsus moslamalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Amaliy mashg'ulotlarning boshqa turlari esa darsda qo'yilgan savollarga yechim topish yo'llarini aniqlashga yo'naltirilgan bo'ladi. Har qanday amaliy mashg'ulotning ajralmas qismi – bu o'rgangan material yuzasidan xulosa chiqarish va fikr almashishdir.

Uchinchi – yakuniy bosqichda o'quvchilarning refleksiyasi (ichki kechinmalarini anglash) amalga oshiriladi va agar mavzu shuni taqozo etsa, uyga vazifa beriladi.

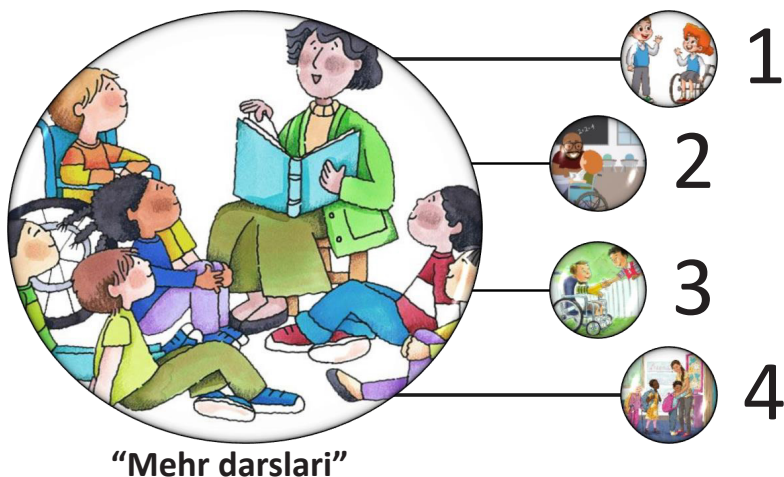
Refleksiya dars davomida o'quvchilarning mavzuni muhokama qilish jarayonida kechirgan hissiyotlariga e'tibor qaratishdan boshlanadi. So'ngra ularga dars davomida olingan tajriba, mavzuning dolzarbligi va shaxsiy munosabatlari haqida fikr bildirish taklif etiladi.

Refleksiya vaqtida quyidagi savollar qo'llanishi mumkin:

- Sizda eng katta taassurot qoldirgan narsa nima bo'ldi?

- Darsda sizni hayratlantirgan yoki ta'sir qilgan jihatlar bo'ldimi?

– Ushbu dars siz uchun qanday xulosalarga olib keldi?
Mashgʻulot pedagog yoki yetakchi tomonidan yakunlanadi, asosiy natijalar umumlashtiriladi va uyga vazifa beriladi. Uyga topshiriq darsda oʻrganilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish va chuqur anglash maqsadida belgilanadi.

“Mehr darslari”

Uyga vazifa sifatida quyidagilar taklif etilishi mumkin:

- kuzatuv olib borish,
- plakat chizish,
- ogʻzaki chiqish tayyorlash,
- eslatma (pamyatka) yozish,
- ijtimoiy loyiha taqdimoti tayyorlash va hokazo.

“Mehr darslari”ni nogironligi boʻlgan insonlar oʻtkazishi yoki ular ishtirokida tashkil etilishi, darsga alohida qadr bagʻishlaydi. Oʻquvchilar nogironligi boʻlgan insonning jamiyat hayotiga qoʻshilish, munosabatdagi, meʼmoriy muhitdagi toʻsiqlarni yengish tajribasini bevosita eshitadilar, his qiladilar.

Bunday mashgʻulotlar orqali sinf oʻquvchilari ham aloqa oʻrnatishni oʻrganadilar, koʻproq bilishga intiladilar, toʻgʻri atamalarni ishlatishga harakat qiladilar, odob-axloq

qoidalariga rioya qilishga e'tibor beradilar. Bu esa ta'lim muassasasida inklyuziv muhitni rivojlantirish yo'lidagi ilk qadamlar hisoblanadi.

Nogironlikni anglashga qaratilgan mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda bilvosita ravishda inklyuziv qadriyatlar va tamoyillar shakllanadi, bu esa butun maktab siyosatiga va har bir sinfdagi kundalik o'quv amaliyotiga ta'sir qiladi.

7.1. Ota-onalarni inklyuziv ta'limga jalb etishning samarali strategiyalari

Bola shaxsining har tomonlama barkamol rivojlanishi, avvalo, oiladagi psixologik iqlim va tarbiya uslubiga chambarchas bog'liqdir. Tarbiya jarayonida ota-onalarning bolaga bo'lgan munosabati, qo'yiladigan talablar va kutilmalar bolaning ruhiy holati, o'z-o'zini anglash darajasi, ijtimoiy moslashuvi hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ba'zan, yaxshi niyat bilan amalga oshirilayotgan tarbiya uslublari ham bola shaxsining izchil rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Quyida oilada bolaga nisbatan qo'llaniladigan ba'zi noto'g'ri tarbiya uslublari va ularning oqibatlarini bayon etilgan.

8.1-sxema

Ontogenezning psixofizik rivojlanishidagi buzilishlar bo'lgan bolani tarbiyalayotgan oilalarda eng ko'p uchraydigan bola-ota-ona munosabatlari modellari:

1. **Gipergamxo'rlik:** ota-onalar bolaning o'rniga barcha ishlarni bajarishga intiladilar, buning natijasida bola o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantira olmaydi.

2. **Ziddiyatli tarbiya:** bolaning yaqin atrofidagi (ota-onasi, buvisi, bobosi va boshqalar) a'zolari tomonidan unga nisbatan qo'yiladigan talablar o'rtasidagi nomuvofiqlik kuzatiladi. Natijada bolaning adekvat o'z-o'zini baholashi shakllanmaydi, u kattalar orasida "manoevr" qilishga majbur bo'ladi.

3. **Ortiqcha axloqiy mas'uliyat yuklash:** bolaga uning yoshi yoki imkoniyatlaridan ortiq mas'uliyat va majburiyatlar yuklanadi. Bu esa charchoq, o'zini past baholash va aybdorlik hissing shakllanishiga olib keladi.

4. **Avtoritar gipersotsializatsiya:** bolaning imkoniyatlari haddan tashqari yuqori baholanadi va unga ijtimoiy ko'nikmalarni avtoritar tarzda singdirishga harakat qilinadi. Natijada bolaning o'zini past baholashi shakllanadi.

5. **Kasallik "kulti"da tarbiya:** bolaga doimiy ravishda bemor sifatida munosabatda bo'linadi. Natijada bolada haddan tashqari shubhalanish, har qanday xastalikdan qo'rqish, o'zini ojiz inson deb bilish kabi hislar shakllanadi.

6. **"Simbioz" modeli:** ota-ona bola muammolarida to'liq "eriydi" (ya'ni butun e'tiborni faqat bolaga qaratadi), bu esa bolaning shaxs sifatida rivojlanish imkonini buzadi va uni o'zini sevishga qodir bo'lmagan, egoistik shaxsga aylantiradi.

7. **"Kichkina omadsiz" modeli:** bola ijtimoiy jihatdan yaroqsiz deb baholanadi, uning muvaffaqiyatsizligi va notavonligi ota-onada xafalik yoki uyalish hissini uyg'otadi. Natijada bola o'z kuchiga ishonmaydigan va "mag'lubiyat kompleksi"ga ega shaxsga aylanadi.

8. **Emotsional e'tiborsizlik (гипоопека):** bola rivojlani-

shidagi buzilishlar tufayli ota-onasi nazarida qadrsiz bo'lib qoladi, unga yetarlicha e'tibor qaratilmaydi.

9. **Bolani rad etish:** ota-onalar bolaning buzilgan rivojlanishini o'zlari bilan identifikatsiya qilishadi va bolani ruhan rad etishadi.

Shuni yodda tutish kerakki, O'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlar bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan ko'plab ota-onalar o'ta ta'sirchan va o'zlarini jamiyatdan chetda qolgan kabi his qiladilar. Afsuski, atrofdagilar hamisha ham o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlar bo'lgan bolalarga, ham ularning yaqinlariga nisbatan to'g'ri va bag'rikeng munosabatda bo'la olmaydi.

Shu sababli, ota-onalar bilan ishlash – pedagog, psixolog va ijtimoiy pedagogning eng muhim va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biridir.

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogning ota-onalar bilan ishlashi qanday tashkil etiladi?

Ota-onalar va ota-onalarning tashabbusi inklyuziv ta'lim samaradorligiga, shuningdek, ta'lim muhitining barcha ishtirokchilari uchun psixologik qulaylikka ta'sir ko'rsata oladigan kuchli omil hisoblanadi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli ish, asosan, oddiy va "alohida" bolalarning ota-onalari bilan o'qituvchining professionallik asosidagi muvofiqlashtirilgan hamkorligiga, ularning o'rtasida ta'lim, tarbiya va ijtimoiylashtirish vazifalarini hal qilishda birlashishga qodirligiga bog'liq.

Bunday hamkorlikning xarakteri, bir tomondan, har bir ishtirokchining ijtimoiy, kasbiy va shaxsiy pozitsiyalariga, boshqa tomondan esa o'qituvchining ota-onalarga pedagogik yordam ko'rsatish tizimini puxta tashkil eta olganiga bog'liq.

Bu faoliyat doirasida o'qituvchi va har bir ota-onaning (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxsning) rolini, pozitsiyasini, funksiyalarini va faoliyat mazmunini belgilash lozim bo'ladi. Shuningdek, ularning ijtimoiy-kasbiy hamkorligining

“maydonlari”ni, har birining professional va ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalarini, o‘zaro ta’sir usullarini va mas’uliyat sohalari aniqlash zarur bo‘ladi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim muhitida ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorgarligi ularning bilim va kompetensiyalariga nisbatan o‘zlarida ishonchsizlik mavjudligini ko‘rsatmoqda.

O‘qituvchilar inklyuziv ta’lim sharoitida ota-onalar bilan ishlashga tayyorgarlik darajalari yetarli emasligini qayd etar ekanlar, o‘zlarida sarosima va ishonchsizlikni his qilmoqdalar.

Inklyuziv ta’lim muhitida ota-onalar bilan ishlashni o‘qituvchi, pedagog-psixolog, defektolog-o‘qituvchi va ijtimoiy pedagog tomonidan diqqat markazida bo‘lishi va pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlanadigan faoliyat sifatida qarash zarur.

Shuni yodda tutish lozimki, inklyuziv ta’lim muhitida ota-onalar toifasi bir xil emas va ularning sinf ichidagi o‘zaro munosabatlari har doim ham uyg‘unlikda bo‘lmaydi. Bu nomuvofiqlik odatda oddiy bolalarni tarbiyalayotgan ota-onalar bilan rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan bolalarni o‘ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalayotgan ota-onalarning ta’lim natijalariga bo‘lgan yondashuvlari, talab va istaklaridagi farqlarda namoyon bo‘ladi.

Mazkur holat o‘qituvchidan “alohida” bolalar ota-onalari bilan, oddiy bolalar ota-onalari bilan va barcha ota-onalar bilan alohida-alohida hamda umumiy tarzda ishlash mazmunini aniqlashtirish va ish rejasini puxta tuzishni talab qiladi.

Alohida e’tiborga loyiq bo‘lgan yo‘nalish bu – o‘qituvchining o‘ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlar ega bolalarning ota-onalari yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar bilan ishlashi. Shubhasiz, oilada bunday bolaning paydo bo‘lishi butun oilaning hayot tarzini keskin o‘zgartiradi hamda oddiy hayotdagi qiyinchiliklardan farq qiladigan bir qator muammo va vazifalarni hal qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bunday ota-onalar ruhiy-psixologik va jismoniy yuklama, charchoq, zo'riqish, xavotir va farzandining kelajagiga nisbatan ishonchsizlik (ya'ni, vaqt perspektivasi buzilishi)ni boshdan kechiradilar. O'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bolaning o'quv jarayonida duch keladigan qiyinchiliklari ularning ko'nglida ko'pincha tushkunlik, g'azab, og'riq va norozilikni uyg'otadi. Bunday oilalarda o'zaro munosabatlar ko'pincha izdan chiqqan yoki buzilgan holatda bo'ladi, bolaning muammosi esa oilaviy hayotning markaziy mavzusiga aylanadi.

Bolaning rivojlanishidagi nuqsonning tabiati va uning chuqurligi ota-onalarning pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatishini ham unutmash kerak. Tadqiqotchilar shuni ta'kidlaydilar, o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bola va uning oilasida atrofdagi dunyo va o'ziga nisbatan bo'lgan tasavvurlarda subyektiv buzilishlar kuzatiladi – bu esa ular uchun atrof-muhitga va o'zlariga nisbatan noto'g'ri tasavvurlarning shakllanishiga olib keladi.

Ko'pincha bunday holatda psixologik himoya mexanizmi sifatida begonalashuv yuzaga keladi va moslashuv (adaptatsiya) jarayonlari buziladi. Bu o'z navbatida "qurbon kompleksi"ni shakllantiradi, ya'ni apatiya, o'ziga va boshqalarga nisbatan mas'uliyatdan voz kechish, o'jizlik, past baholash kabi belgilar bilan ifodalanadi. Yoki buning o'rniga "rad etilganlik kompleksi" shakllanadi – bu esa ijtimoiy befarqlik, ajralib turish, faqat o'z kuchiga suyanishga odatlanish kabi xususiyatlarga ega bo'ladi.

Ko'pincha o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bolalarning ota-onalari tarbiyada noto'g'ri yondashuvlardan birini tanlaydi: yoki farzandiga yetarlicha e'tibor bermay, uni o'zi holiga tashlab qo'yadi, yoki aksincha, haddan tashqari mehr va g'amxo'rlik ko'rsatib, uni muammolardan asrab-avaylab, erkalatadi – bu esa bolaning mustaqil va faol bo'lishiga to'sqinlik qiladi, uni o'jiz qilib qo'yadi.

Oddiy bolalarning ota-onalari esa ko'pincha "boshqacha" bolalarni qabul qilishga tayyor emasliklarini namoyon etadilar, o'z farzandlarining o'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bolalar bilan birga o'qishini istamasliklarini bildiradilar, birgalikdagi ta'limda ta'lim sifati saqlanib qolishiga shubha bilan qaraydilar.

Shuning uchun ham ota-onalarni ma'rifiy jihatdan tayyorlash va ularni ongli ravishda inklyuziv jarayonlarga jalb etish o'qituvchining faoliyatida muhim o'rin egallaydi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida ota-onalar bilan ishlashda quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni ajratish mumkin:

- O'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bolalarning ota-onalariga ko'mak berish,
- oddiy bolalarning ota-onalarini ma'rifiy jihatdan tayyorlash,
- barcha bolalarning birgalikda o'qishiga ularni tayyorlash,
- sinfdagi barcha ota-onalar bilan hamkorlik munosabatlari asosida ish olib borish.

Shuni unutmaslik kerakki, hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish – ketma-ketlikni talab qiladigan va uzoq muddatli jarayondir, bu jarayon o'zining shakllanishida bir nechta bosqichlardan iborat:

1. **Boshlang'ich bosqich** – bu bosqichda ma'lumot almashish maqsadida sodda aloqa shakllari yuzaga keladi (bu yerda muhim jihat – o'zaro kutishlarni tasdiqlashdir: masalan, har ikkala guruh ota-onalari va o'qituvchi sinfdagi bolalar o'rtasida muloqot va o'zaro ta'sir qilish sharoitlarini yaratishni muhim deb hisoblaydi; birinchi qadam esa – o'zaro tanishuv bo'ladi).

2. **Hamkorlik bosqichi** – bu bosqichda muayyan ta'limiy muammolarni birgalikda hal etish ko'zda tutiladi (masalan, o'qituvchiga o'quv vositalarini, didaktik materiallarni tayyorlashda yoki tanlashda, barcha sinf o'quvchilarining ta'limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda, yordam berish).

3. **Samarali hamkorlik faoliyati bosqichi** – bu bosqichda umumiy maqsadga erishishda barcha tomonlar o'rtasida o'zaro tushunish va hamkorlik yuzaga keladi (masalan, butun sinf o'quvchilari va ota-onalari ishtirokida sayohat uyushtirish).

Ota-onalar bilan ishlashni tashkil etishda o'qituvchi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- ota-onalar bilan hamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yish;

- barcha sinf o'quvchilarining ota-onalarining sa'y-harakatlarini birlashtirish va ularni bolalarning rivojlanishi, o'qishi, tarbiyasi hamda ijtimoiylashuviga yo'naltirish;

- umumiy manfaatlar muhitini yaratish;

- ota-onalarning tarbiyaviy ko'nikmalarini faollashtirish va boyitish;

- ularning o'z pedagogik imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini qo'llab-quvvatlash;

- ota-onalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy faollik va konstruktiv (ijobiy) xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish.

O'qituvchining ota-onalar bilan ishlashidagi asosiy tamoyillar qanday?

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchining ota-onalar bilan ishlashi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Multidisciplinarlik (kompleks yondashuv) tamoyili

– bu tamoyil ota-onalarni qo'llab-quvvatlash ishiga bir nechta mutaxassislarni (defektolog-o'qituvchi, pedagog-psixolog, ijtimoiy pedagog) jalb etishni nazarda tutadi. Ushbu mutaxassislar guruhining faoliyati ta'limiy (ma'rifiy) hamda psixologik vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: advokativ kompetensiyalarni shakllantirish, assertiv (ishonchli va ijobiy) xulq-atvor modellari, o'z kuchiga va bolasining salohiyatiga bo'lgan ishonchni rivojlantirish. Ushbu tamoyilni amalga oshirish

quyidagilarni talab qiladi: bolaning ta'limiy faoliyati, tuzilgan individual ta'lim yo'nalishi bo'yicha erishayotgan yutuqlari, yuzaga kelayotgan qiyinchiliklar va ularning sabablarini, bolalar jamoasidagi o'zaro munosabatlarni tahlil qilish; shuningdek, didaktik materiallar va o'quv vositalarini tanlash yoki ishlab chiqish. Ota-onalarning zarur axborotni olish, uni tahlil qilish va ta'limiy muammolarning yechim variantlarini muhokama qilishda ishtiroki muhim shart sifatida qaraladi.

Oilaviy subyektivlik tamoyili – har bir bolaning ta'limi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi jarayonida oila subyektiv pozitsiyaga ega ekanini inobatga olish. Hozirda oila quyidagi huquqlarga ega: farzandining ta'lim shaklini tanlash, qaysi ta'lim muassasasida tahsil olishini belgilash, bolaga ta'lim dasturlarini o'zlashtirishda yordam berish, shuningdek, individual ta'lim yo'nalishini shakllantirish va ta'limiy natijalarga bo'lgan talablarni belgilash. Bularning barchasi ta'lim jarayonida oilaning rolini kuchaytirishni taqozo etadi. Oila jamoaviy subyekt sifatida «mustaqillik, mas'uliyat va faollik» kabi xususiyatlarga ega bo'lgan ta'limiy makonning subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu tamoyilni amalga oshirish quyidagilarni nazarda tutadi:

a) oilani jamoaviy subyekt sifatida tan olgan holda ta'limiy makonga faol jalb qilish. Bu holda bola shu guruhning bir qismi sifatida qaraladi, va oila ta'lim borasida yagona maqsadlarga ega bo'ladi. Shu bilan birga, bolaning individual ta'limiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur sharoitlar yaratiladi;

b) oila a'zolarining faolligini rag'batlantirish va uni bola ta'limi, tarbiyasi va ijtimoiylashuviga yo'naltirish; oila ta'limiy ehtiyojlarni ta'limiy natijalar bilan taqqoslay olishiga va ta'lim jarayonidagi ishtirokining samaradorligini to'g'ri baholashga o'rgatiladi.

3) Tizimlilik, muntazamlilik, uzluksizlik va izchillik tamoyili – bu tamoyil oilalar bilan ishlash murakkab tuzilgan, dinamik

va uyg'unlashtirilgan jarayon ekanligini anglatadi. Unda ota-onalar bilan ishlashning barcha shakllari va ta'limiy faoliyat yo'nalishlari aniq, mantiqan asoslangan ketma-ketlikda olib boriladi. Mazkur tamoyilni amalga oshirish ota-onalar bilan guruhli va individual ishlash tizimini yaratishni nazarda tutadi. Bunday ishlar rejalashtirilganda uzoq muddatli (o'quv yili uchun) hamda qisqa muddatli (choraklarga bo'lingan) istiqbol ko'zda tutiladi. Rejalashtirishda ota-onalarning ehtiyoj va so'rovlarini inobatga olish, shuningdek, defektolog-o'qituvchi, pedagog-psixolog, ijtimoiy pedagog va maktab ma'muriyati bilan uyg'unlikda olib borilishi kerak.

4) Oilaga yo'naltirilgan yondashuv tamoyili va bolaning shaxsiga e'tibor – bu tamoyil oilaning yaxlit tizim sifatida tan olinishi, ota-onalarning shartli huquqlari va bolaning huquqlarining mutlaq ustuvorligi e'tirof etilishini anglatadi. Bu shuningdek, oilaning o'zini o'zi belgilash huquqini – ya'ni har bir oila o'z qadriyatlari, madaniy merosi va tushunchalariga muvofiq yashash huquqiga egaligini tan olishni bildiradi. Har bir shaxsning o'ziga xosligini hurmat qilish zarur. Ushbu tamoyilni amalga oshirish oiladagi munosabatlarni diagnostika qilish, ota-onalar bilan ma'rifiy ishlar olib borish va ularning pozitsiyasiga hurmat va bag'rikenglik asosida yondashishni taqozo etadi. Defektolog-o'qituvchi, pedagog-psixolog yoki ijtimoiy pedagog tomonidan berilayotgan maslahatlar faqat tavsiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak, bunda bolaga yo'naltirilgan yondashuv – ya'ni uning manfaatlari va alohida ehtiyojlari ustuvor deb qaralishi lozim.

5) O'qituvchining ota-onalar bilan ishlashida individual yondashuv tamoyili – bu tamoyil ota-onalarning so'rovlari, bolaning ular tomonidan qanday qabul qilinishi, shuningdek, bola hayoti istiqboliga bo'lgan qarashlarni inobatga olib, individual yondashuvni talab etadi. Bu oldindan o'tkazilgan pedagogik diagnostika ma'lumotlariga asoslanadi va ota-onalar bilan ishlashning mos shakl hamda uslublarini tanlash orqali amalga oshiriladi.

6) “Ota-onaning pedagogik salohiyatiga avvalo ishonish”

tamoyili (ya’ni ota-onaning kompetentligini tan olish) va ularning ta’limiy salohiyatini oshirish bilan uyg’unlikda olib boriladi. Bu, bir tomondan, ota-onaning o’z farzandini tarbiyalashdagi shaxsiy tajribasini tan olishni anglatadi, ikkinchi tomondan esa – oilaning farzandni o’qitish, tarbiyalash va ijtimoiylashtirishdagi imkoniyatlarini kengaytirishga qaratiladi. Ushbu tamoyil o’qituvchi va ota-onalar o’rtasida pedagogik tajriba almashinuvi va bir-birini boyitishga asoslangan hamkorlik munosabatlarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Tadqiqotchilar fikriga ko’ra, inklyuziv ta’lim sharoitida ota-onalar va pedagoglar hamkorligi quyidagi prinsiplarga asoslanishi lozim: o’zaro hurmat va hamkor sifatida bir-birini tan olish, axborot va ko’nikmalar almashinuvi, qarorlar qabul qilishda ishtirok etish, psixofizik rivojlanishida o’ziga xos xususiyatlarga ega bolalarning individualligini tan olish.

Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlar diagnostik asosda tashkil etilishi kerak. Bu esa oiladagi a’zolar o’rtasidagi munosabatlar xarakteri, bolalar va ota-onalar o’rtasidagi munosabatlarning o’ziga xosligi, oilada asosiy qadriyatlar sifatida tan olingan me’yorlar, an’analar, birgalikdagi yoki individual qiziqishlar, farzandlarning birgalikda o’qishiga bo’lgan munosabat, bolaning hayotiy istiqboli qanday tasavvur qilinayotgani, ota-onalarning farzandlarini tarbiyalash va o’qitishdagi asosiy qiyinchiliklari, bolaning sinfdoshlari bilan munosabatlari qanday baholanayotgani, ota-onalarning maktab oldiga qo’yayotgan asosiy vazifalari va istaklari haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

Bunday diagnostika uchun material sifatida o’qituvchi (defektolog-o’qituvchi, pedagog-psixolog, ijtimoiy pedagog) tomonidan tuzilgan maxsus so’rovnomalarni ota-onalar to’ldirgan ma’lumotlar, shuningdek, ularning ishtirokida o’tkazilgan individual maslahatlar, suhbatlar yoki pedagog

(yoki psixolog) tomonidan oldindan ishlab chiqilgan reja asosida ota-onalar yozgan esse xizmat qilishi mumkin. Diagnostik ma'lumotlarni yig'ish jarayoniga ijtimoiy pedagog va pedagog-psixolog ham jalb qilinadi.

Ushbu diagnostika natijalari ota-onalar mustaqil ravishda hal qilishda qiynalayotgan yoki yetarli muvaffaqiyatga erisha olmayotgan masalalar doirasini aniqlash imkonini beradi.

Inson huquqlari va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslangan inklyuziv ta'lim tizimi jahon miqyosida dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bu tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirishda ota-onalarning faol ishtiroki muhim omil sifatida tan olinadi. Chunki bola uchun maktabda oladigan bilimdan tashqari, oilaviy muhit ham uning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. 2023-yil UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, jahon bo'yicha nogironligi bo'lgan bolalarning 60% dan ortig'i maktab ta'limiga to'liq jalb etilmagan. Shuningdek, bu bolalarning 70% dan ortig'i ota-onalarining inklyuziv ta'limga bo'lgan salbiy qarashlari sababli doimiy maktabga qatnashmaydi. Bu holat strategik yondashuvlar zarurligini ko'rsatadi. Ota-onalarni inklyuziv ta'limga jalb qilishda ularning ongini o'zgartirish, ta'lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish va ularni faol hamkor sifatida qabul qilish muhim. Buning uchun ijtimoiy-huquqiy asoslar, psixologik yordam, treninglar, ko'rgazmalar, seminarlar tashkil etilishi zarur.

Masalan, O'zbekistonda 2024-yilda amalga oshirilgan "Inson qadri uchun" dasturi doirasida 12 000 nafardan ortiq ota-onalarga psixologik-pedagogik maslahatlar berilgan. Bu dastur inklyuziv ta'lim sohasidagi eng yirik loyihalardan biri bo'lib, respublikaning barcha hududlarida faoliyat yuritmoqda. Strategiyalarni ishlab chiqishda avvalo ota-onalarning farzandi haqida yetarli bilimga ega bo'lishi ta'minlanadi. Buning uchun psixologik testlar, farzandning individual rivojlanish kartasi, shifokor va logoped tavsiyalari asos bo'lib xizmat qiladi. Ota-onalarning bu ma'lumotlar asosida qaror qabul qilishi inklyuziv

muhitga ishonchni kuchaytiradi. Inkluziv maktablarda maxsus ota-onalar klublari tashkil etish ham samarali strategiya sifatida qaraladi. Ushbu klublar orqali ota-onalar o'zaro tajriba almashishadi, bolalari duch kelayotgan muammolarni birgalikda hal etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu yondashuv jamoaviy ruhni mustahkamlashga xizmat qiladi. 2022-yilda BMTning nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mitasi tomonidan o'tkazilgan xalqaro tadqiqotda aniqlanishicha, ota-onasi inklyuziv ta'lim jarayonida faol qatnashgan bolalar 35% ga ko'proq ijtimoiylashuv ko'rsatkichlarini namoyon etgan. Bu strategiya ijobiy natijasini ochiq ko'rsatadi.

Mahalliy hokimiyat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) bilan hamkorlikda ota-onalar uchun ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, motivatsion suhbatlar va ijtimoiy ko'mak dasturlarini joriy etish kerak. Ota-onaning iqtisodiy holati, psixologik holati va ijtimoiy faolligi to'g'ridan-to'g'ri bola ta'limida aks etadi. Ota-onalarni strategik yondashuv bilan tayyorlashda mediamahsulotlar – qisqa filmlar, ijtimoiy roliklar, video-darsliklar, interaktiv o'yinlar orqali ham faoliyat olib borish mumkin. Masalan, 2025-yil avgust oyida O'zbekistonda "Men hammaning farzandiman" nomli hujjatli film premyerasi bo'lib o'tdi va unda inklyuziv ta'lim muhimligi yoritildi. Inklyuziv ta'limda ota-onalarning rolini yoritishda pedagoglar va mutaxassislar bilan yaqin hamkorlik zarur. Har bir bolaning ehtiyojini tushungan o'qituvchi, bu ehtiyojni ota-onasiga to'g'ri yetkazib bera olgan mutaxassis orqali samarali ta'lim muhiti yaratiladi.

Strategik jihatdan qaraganda, ota-onani inklyuziv tizimga jalb qilish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqich - xabardorlikni oshirish; ikkinchi bosqich - ishonchni mustahkamlash; uchinchi bosqich - faollikka undash va to'rtinchi bosqich - doimiy hamkorlikni ta'minlash. Ota-onalarning inklyuziv ta'limga nisbatan stereotipik qarashlarini yo'qotish uchun ijtimoiy stigma va diskriminatsiyaga qarshi

kurashish zarur. Oila muhitida bolaga “odamlar ichida yashash” ko’nikmasini singdirish, ularning jamiyatda o’z o’rnini topishiga yordam beradi. 2024-yil mart oyida Toshkent viloyatida o’tkazilgan “Oila va jamiyatda nogironligi bo’lgan bolalarning inklyuziyasi” konferensiyasida 500 nafardan ortiq ota-onalar ishtirok etdi. Ular 3 kunlik treninglarda qatnashib, maxsus metodikalar bilan tanishdilar va sertifikatga ega bo’ldilar. Inkluziv ta’lim bo’yicha xorijiy tajribalar ham ota-onalarni jalb etishda asos bo’la oladi. Misol uchun, Finlandiyada har bir sinfda 1 ta ota-onalar koordinatori faoliyat yuritadi. U sinf rahbari, ijtimoiy pedagog va ota-onalar o’rtasida aloqani ta’minlaydi. Shuningdek, ota-onalar uchun ijtimoiy tarmoqlarda yopiq guruhlar tashkil etish ularning bir-biriga axborot ulashish, maslahatlashish va ruhiy ko’mak olish imkoniyatini beradi. Ushbu guruhlar maktab psixologi tomonidan moderatsiya qilinadi va muntazam ravishda mavzular yoritiladi. Pedagogik universitetlar va o’quv markazlarida “inklyuziv ota-onalar bilan ishlash” moduli joriy qilinishi orqali kelajakdagi pedagoglar ota-onalar bilan samarali ishlash ko’nikmalariga ega bo’ladi. Bu esa strategiyaning uzoq muddatli natijasini ta’minlaydi. Ota-onani jalb etishdagi muhim vositalardan biri – ularning fikrini eshitish va qaror qabul qilish jarayonida ishtirokini ta’minlashdir. Masalan, IXT (individual xatti-harakatlar tarixi) dasturini tuzishda ota-onaning fikri hisobga olinmasa, reja muvaffaqiyatsiz bo’lishi mumkin. Ota-onalarning inklyuzivlik haqidagi tushunchasi ayrim hollarda noto’g’ri yoki yetarli darajada shakllanmagan bo’ladi. Shu sababli, har oyda “Ochilgan eshiklar kuni”ni tashkil etish orqali ular ta’lim jarayonini bevosita kuzatishlari va ishtirok etishlari kerak. Statistik jihatdan qaralganda, O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi 2024-yil dekabr holatiga ko’ra 280 mingdan ortiq maxsus ehtiyojli bola mavjudligini qayd etgan. Shulardan faqat 65% ga yaqini umumiy o’rta ta’lim muassasalariga jalb etilgan. Bu raqamlar hali katta ishlar kutayotganini ko’rsatadi.

Yana bir samarali strategiya bu – ota-onalarni bolalarning yutuqlari bilan tanishtirish. Har bir kichik natijani bayramga aylantirish orqali ular farzandining rivojlanishidan ilhom olishadi, bu esa ularning motivatsiyasini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, ota-onalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning samarali strategiyalari tizimli, uzluksiz, ijtimoiy va psixologik yondashuv asosida tashkil etilishi kerak. Bu strategiyalar oilani nafaqat ta’limning bir qismi, balki asosiy hamkori sifatida shakllantiradi.

7.2. Maktab va oilaning hamkorlik modeli: inklyuziv ta’limda muvofiqlashtirilgan yondashuv

Inklyuziv ta’lim bu – barcha bolalarning, jumladan, nogironligi bo’lgan yoki maxsus ehtiyojli o’quvchilarning bir xil muhitda, teng imkoniyatlar asosida ta’lim olishini ta’minlovchi tizimdir. Bu tizimda maktab va oilaning uzviy hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki inklyuziv ta’limda nafaqat pedagog, balki ota-ona ham asosiy rolni bajaradi. 2024-yilgi UNICEF hisobotiga ko’ra, inklyuziv ta’limda muvaffaqiyatga erishgan davlatlar maktab va oilaning hamkorligini strategik model sifatida tanlagan. Misol uchun, Daniyada bolalarning 94 foizi oilaviy va maktab tizimi o’rtasidagi muvofiqlashtirilgan yondashuv orqali inklyuziv muhitda o’qitiladi. Bu yondashuv bola atrofidagi barcha muhitlarning uyg’unligini ta’minlaydi. O’zbekiston ta’lim tizimida 2023-yilning oxirlariga kelib 35 ming nafardan ortiq maxsus ehtiyojli bola inklyuziv ta’limga jalb qilingan. Lekin ularning aksariyati hali ham to’laqonli oilaviy qo’llab-quvvatlashga ega emas. Bu esa maktab bilan oilaning o’zaro muvofiqlashgan hamkorlik modelini zarur qiladi. Hamkorlik modeli quyidagilarga asoslanadi: o’zaro ishonch, ochiq muloqot, muntazam axborot almashinuvi, pedagogik yondashuvning uyg’unligi va bir xil maqsadlarga intilish. Agar maktab pedagogi bolaning ehtiyojini o’rgansa-yu, ota-ona uni

inobatga olmasa, bu jarayon barqaror natija bermaydi. 2025-yil boshida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Oilaviy pedagogika" konsepsiyasi aynan shu hamkorlik modelini asosiy yo'nalish sifatida belgilab berdi. Ushbu konsepsiya asosida 18 ta tajriba maktablarida amaliyot yo'lga qo'yildi. Oila bolani 24 soat davomida kuzatadigan yagona muhit bo'lsa, maktab esa uni rasmiy ta'lim tizimiga jalb qiluvchi muhim muassasa hisoblanadi. Shu bois bu ikki muhitning bolaga nisbatan qarashlari uyg'un bo'lishi zarur. Bu uyg'unlikni yaratish esa muvofiqlashtirilgan model orqali mumkin. Bunday modelda sinf rahbari har oyda ota-onalar bilan maslahatlashuv uchrashuvlarini o'tkazadi. Psixolog, defektolog va logopedlar ishtirokida bolaning rivojlanish strategiyasi ishlab chiqiladi. Ota-onalar bu strategiyani uy sharoitida davom ettirish uchun metodik yo'riqnomalar bilan ta'minlanadi. Misol uchun, Toshkent shahridagi 52-maktabda 2024-yildan beri "Oila-maktab-psixolog" uchtomonlama tizimi ishlayapti. Natijada, 9 nafar nogironligi bo'lgan o'quvchi o'zlashtirish ko'rsatkichini 30 foizga oshirgan. Bu tajriba nafaqat ijobiy, balki amaliy samaradorligini ham ko'rsatdi. Muvofiqlashtirilgan hamkorlik modelida barcha tomonlar – ota-ona, pedagog, psixolog va boshqa mutaxassislar – birgalikda harakat qiladi. Har bir bolaning IPR (individual rivojlanish rejasi) tuzilar ekan, bu reja oila bilan muhokama qilinadi va unga ota-onaning fikri kiritiladi. Ayrim hollarda ota-onalar inklyuziv ta'limni to'g'ri tushunmaydi. Shuning uchun bu modelning bir bo'lami sifatida ota-onalarni ma'rifiy suhbatlar, treninglar, motivatsion mashg'ulotlarga jalb qilish zarur. Shu orqali ular farzandining ijtimoiy rivojlanishida ishtirok etishga tayyorlanadi. Bolaning uyda va maktabdagi xatti-harakatlari, o'rganishga bo'lgan munosabati, hissiy holati doimiy tahlil qilinadi. Maktab bu haqda ota-onaga muntazam axborot yetkazadi. Masalan, bolaning logopedik mashg'ulotdagi yutuqlari haqida ota-

ona xabardor bo'lsa, uyda u mashqlarni davom ettiradi. Yevropaning bir qator davlatlarida, jumladan Germaniyada, oilalar inklyuziv ta'limning ajralmas bo'lagi sifatida qaraladi. U yerda har bir o'quvchining IEP (Individual Education Plan) ota-onasiz tuzilmaydi. Bu tajriba O'zbekistonda ham bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda. Samarali model qurishda axborot texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Maktablar "Oilaviy monitoring" platformalari orqali ota-onaga bolaning kundalik holatini ko'rsatadigan elektron hisobotlar taqdim etishmoqda. Bu raqamli yondashuv muvofiqlikni kuchaytiradi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit bolaning maktabdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Oilada mehr, sabr, e'tibor bor joyda bola o'zini erkin va himoyalangan his qiladi. Bu esa maktabdagi o'zlashtirish darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu fakt ko'plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. 2023-yilda o'tkazilgan milliy so'rovnoma natijalariga ko'ra, ota-onasi maktab bilan faol hamkorlik qilgan bolalarning 68 foizi ijtimoiy moslashuvda yuqori natija ko'rsatgan. Bu ko'rsatkich, hamkorlik modelining amaliy asosga ega ekanini tasdiqlaydi. Muvofiqlashtirilgan yondashuvda pedagoglar uchun ham malaka oshirish kurslari tashkil qilinishi zarur. Chunki faqat o'qituvchi ota-ona bilan samarali muloqot qilsa, bolaning ta'lim olishi barqaror yo'lga qo'yiladi. Pedagog – vositachi, oila – kuch manbai Nogironligi bo'lgan bola uchun eng muhim ko'makchisi bu – ota-ona. Shu sababli har bir inklyuziv maktabda "Ota-onalar maslahat markazi" bo'lishi lozim. Bu markazda savol-javoblar, amaliy maslahatlar, muammolarga yechim topish mexanizmlari ishlab chiqiladi. Bolaning mustaqil yashash ko'nikmasini shakllantirish uchun oila bilan maktabning harakatlari bir-birini to'ldirishi kerak. Masalan, maktabda o'rgatilgan o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari uyda ham mustahkamlanmasa, bola uni tezda unutadi. Model asosida ishlab chiqilgan eng muhim prinsip – bu "Yagona ta'lim muhiti"dir. Ya'ni bola uchun maktab va

uy o'rtasida muvofiqlik bo'lishi shart. Qarorlar, yondashuvlar, metodikalar, intizomiy talablar bitta yo'nalishda shakllanishi kerak.

Ota-onalar bilan ishlashda pedagog qanday shakl va usullardan foydalanishi kerak?

Ota-onalar bilan ishlash jarayonida o'qituvchi defektolog-o'qituvchi bilan hamkorlikda an'anaviy shakllardan (sinf bo'yicha umumiy ota-onalar yig'inlari va konferensiyalar, guruhiy va individual maslahatlar, uyga tashriflar, ochiq darslar va sinfdan tashqari tadbirlar o'tkazish, stend materiallarini tayyorlash va boshqalar) hamda turli formatlarda amalga oshiriladigan noan'anaviy shakllardan foydalanishi mumkin.

Noan'anaviy shakllar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- davra suhbatlari,
- seminarlar,
- treninglar,
- vaziyatlar tahlili,
- bukletlar tayyorlash va tarqatish,
- “Ota-onalar maktabi” faoliyatini tashkil etish,
- “Ota-onalar klubi” faoliyati,
- ota-onalarning ijodiy laboratoriyalari,
- pedagogik ustaxona,
- imitatsion shakllar (masalan, tashkiliy-faoliyatli o'yinlar, rolli o'yinlar),
- ijtimoiy interaktiv teatr (IIT),
- tanlovlar,
- bolalar, pedagog va ota-onalar (yoki ularning qonuniy vakillari) ishtirokida birgalikda mashg'ulotlar tashkil etish va boshqalar.

Ota-onalar bilan ishlashning barcha shakllari quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- ishning tizimlilik va muntazamligi;
- aniq belgilangan maqsadga yo'naltirilganlik;

- ota-onalarning ijtimoiy-psixologik va pedagogik qarashlarini inobatga olish va boshqa omillar.

Nogironligi bo'lgan farzandi bor ota-onalar bilan ishlashda muhim jihatlardan biri – ota-onalarda farzandining atrof-muhitni boshqalarnikidan farqli tarzda idrok etadigan, ammo har bir bola kabi mehr, e'tibor, ishtirok va iliqlikka muhtoj bo'lgan, o'ziga xos va qadrli shaxs ekanligi haqidagi tasavvurni shakllantirishdir.

Ish shaklini tanlash bir qator omillar bilan belgilanadi, ularning eng muhimlari quyidagilardir:

1. **Maqsad** – nimaga erishmoqchisiz: ota-onalarni ma'lum masalalar bo'yicha xabardor qilishmi? Munosabatni o'zgartirishmi? Xatti-harakatni o'zgartirishmi? Yoki muayyan kompetensiyalarni egallashmi?

2. **Mazmun** – bu vazifaning mohiyati nimadan iborat?

Shuni unutmash kerakki, har qanday ish shakli yoki ota-onalarni kuzatib borish faqat muammo va bolaning muvaffaqiyatsizligini qayd etishga emas, balki, birinchi navbatda, ota-onalarni ma'rifatlantirish vazifasini hal qilishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Pedagogning ota-onalar bilan ishlash usullari guruhli hamda individual bo'lishi mumkin.

Pedagog ota-onalar bilan ishlashda quyidagi **turli usullardan** foydalanishi lozim:

- Suhbatlar;
- Turli mavzulardagi ma'ruzalar tashkil etish (masalan, “Bolalar do'stligi: qanday qilib do'stona munosabatlarni yaratish va saqlab qolish mumkin?”, “Har kim boshqacha bo'lish huquqiga ega”, “Inklyuziya – bu nima?” va boshqalar);
- Darslar, bayram tadbirlari, bo'sh vaqtni o'tkazish jarayonlaridan olingan foto yoki video lavhalardan foydalanish – bolalarni tarbiyalash va o'qitishning ayrim shakllari va usullarini batafsil tahlil qilish maqsadida;
- Muvaffaqiyatli oilaviy tarbiya tajribasi bilan o'zaro almashish;

- Ota-onalarning savollariga javob berish;
- Ota-onalar so'roviga ko'ra adabiyotlar va boshqa materiallar (kino, video)ni tanlab berish;
- Nogironligi bo'lgan insonlarning muvaffaqiyat hikoyalarini tahlil qilish;
- Jamiyatdagi turli ijtimoiy tashkilotlar va birlashmalar vakillarini jalb qilish (masalan, "Otkroveniye", "Belorussiya nogiron bolalar va nogiron yigit-qizlarga yordam berish assotsiatsiyasi – BelAPDiIMI", "Maxsus dunyo", "Bolalar. Autizm. Ota-onalar" va boshqalar);
- Nogironligi bo'lgan shaxslarni ekspert sifatida jalb qilish – ma'rifiy va axborot ishlari doirasida;
- Ota-onalarni sinfdan tashqari tadbirlarni o'tkazishda ishtirok ettirish;
- Bolani o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va ijtimoiylashtirishga oid eslatmalar, tavsiyalar tayyorlash;
- O'yin-ko'riklar, sayohatlar, ekskursiyalar va boshqa faol shakllar.

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogning ota-onalar bilan ishlashi qanday vazifalarni hal qilishga yo'naltirilgan? O'qituvchining ota-onalar bilan ishlash mazmuni ham shaxsga yo'naltirilgan, ham umumiy xarakterga ega bo'lib, bir qator muhim vazifalarni hal etishga qaratilgan.

1. Ota-onalarni ta'lim jarayonining teng huquqli ishtirokchilari sifatida shakllantirish, ularning ta'lim muassasasi bilan o'zaro hamkorlikka tayyorgarlik darajasini oshirish, bolani o'qitish va rivojlantirish jarayoni va natijalari uchun mas'uliyat hissini kuchaytirish.

Ushbu vazifani hal qilish quyidagilarni nazarda tutadi:

- ota-onalarni sinf va maktabdagi ta'lim jarayonini tahlil qilish, baholash, ekspertiza, rejalashtirish va loyihalashtirishda ishtirok ettirish;
- tuzatish (korreksion) ishlarida qatnashish;
- bolalarning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi,

oiladagi hamjihatlik darajasini oshirishga qaratilgan umumiy sinf va maktab tadbirlarini tayyorlash va o'tkazishga ota-onalarni jalb qilish.

Samarali usullar quyidagilardan iborat:

- ota-onalarning darslar va tuzatish mashg'ulotlarida ishtirok etishi hamda ularning maqsadlari, vazifalari va vositalarini birgalikda tahlil qilish;
- ota-onalarning individual ta'lim so'rovlarini muhokama qilish;
- ota-onalar uchun ma'rifiy ma'ruzalar va trening mashg'ulotlari o'tkazish;
- ota-onalarni sinfdan tashqari tadbirlarni tayyorlash va o'tkazishda ishtirok ettirish.

2. Ota-onalarda o'z bolasini to'g'ri qabul qilishni rivojlantirish (bolaning alohida ta'limga ehtiyojlari va individual imkoniyatlari nuqtai nazaridan), hamda uning mumkin bo'lgan akademik natijalariga nisbatan real munosabatni shakllantirish. Ushbu vazifaning bajarilishi ota-onalarda quyidagilarni tushunishiga yordam beradi:

- bola ta'lim mazmunini o'zlashtirishdagi real imkoniyatlarini anglash;
- bola uchun qulay bo'lgan ta'lim muhitini yaratish zarurligini tushunish (ya'ni, o'qitish mazmuni, metodlari va vositalarini bolaning individual ta'lim ehtiyojlariga mos ravishda moslashtirish).

Eng mos usullar:

- ota-onalar bilan individual suhbatlar o'tkazish (bu jarayonga defektolog o'qituvchi, psixolog va ijtimoiy pedagogni ham jalb qilish lozim);
- ota-onalarning savollariga javob berish;
- ota-onalar so'roviga binoan kerakli adabiyotlarni tanlab berish.

3. Zarur tuzatish (korreksion) ishlarining mazmuni va uni tashkil etish shakllarini muvofiqlashtirish defektolog

o'qituvchi va pedagog-psixolog bilan maslahatlashuvlar, birgalikdagi mashg'ulotlar (bola–pedagog–ota–ona) tashkil etishni, shuningdek, ota-onalarning berilgan tavsiyalarni faol bajarishda ishtirok etishini talab qiladi.

4. O'quv yutuqlarini baholashda differensial va shaxsga yo'naltirilgan tizimning mohiyati va ahamiyatini tushunish, ya'ni har bir bolaning individual imkoniyatlari va alohida ta'limga ehtiyojlarini hisobga oluvchi yondashuvni anglash – bu ota-onalarning darslar va korreksion mashg'ulotlarda ishtirok etishi,

bola yutuqlarini baholash uslublari, metodlari va texnikalari bilan tanishtiruvchi eslatmalar (pamyatka) ishlab chiqilishi, bolaning hayotiy hamda ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni haqida xabardor qilinishi orqali ta'minlanadi.

5. Ota-onalarning e'tiborini ta'lim jarayonining ijtimoiylashtiruvchi funksiyalarini amalga oshirish imkoniyatlari va zarurligiga qaratish

– bu masala “holatlarni tahlil qilish va yechish” usuli, ssenariy tuzish, ijtimoiy interaktiv teatrni sahnalashtirish va muhokama qilish orqali hal etiladi.

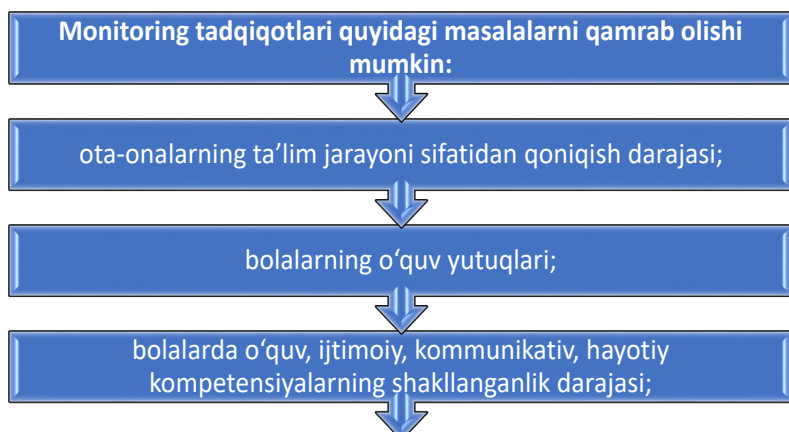
6. Bolaning kuchli tomonlarini, qiziqishlarini, unga ma'qul shart-sharoitlarni hamda samarali muloqot texnikalarini aniqlash, ya'ni har bir bolaning individual imkoniyatlari va ta'lim ehtiyojlariga mos o'qitish va tarbiyalash shartlarini yaratish uchun muhim hisoblanadi. Bu vazifani bajarishda pedagog “ota-onalarga mo'ljallangan so'rovnomalar (anketalar)”dan foydalanishi, shuningdek ular bilan individual suhbatlar o'tkazishi mumkin. Mazkur ishlarga defektolog o'qituvchi va pedagog-psixolog ham jalb qilinishi zarur.

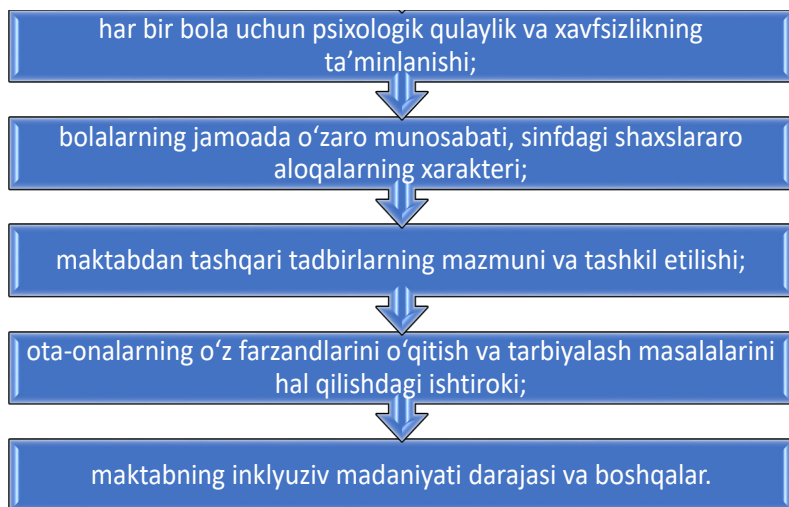
7. Bolalar va nogironligi bo'lgan shaxslarning imkoniyatlari va yutuqlarini baholashda mavjud ijtimoiy stereotiplarning mohiyatini tushunish va ularni bartaraf etish, jamiyat hamda ta'lim tizimidagi diskriminatsiya ko'rinishlarini bilish, ularga

qarshi turish ko'nikmalarini rivojlantirish. Bu vazifani bajarish uchun maxsus kino va video materiallardan keng foydalanish, nogironligi bo'lgan insonlarning muvaffaqiyat hikoyalarini tanlab olish va tahlil qilish, jamoat tashkilotlari va nogironligi bo'lgan shaxslar birlashmalari vakillarini taklif qilish, trening mashg'ulotlarini tashkil etish tavsiya etiladi.

8. Bolalar jamoasida do'stona va hamkorlikka asoslangan munosabatlar shakllanishi uchun optimal shart-sharoitlarni aniqlash, ya'ni bolalar o'rtasida o'zaro ko'mak, tushunish va hamjihatlik muhitini yaratish – bu ota-onalar jamoasi orasida umumiy qadriyatlarni shakllantirishni talab qiladi. Shu maqsadda ota-onalarni keng miqyosda quyidagi ishlarga jalb qilish lozim: tanlovlar, kursiyalar, safarlar, bolalar o'rtasidagi muloqot va o'zaro hamkorlik holatlarini tahlil qilish.

Ota-onalar bilan ishlashdagi muhim tarkibiy qism bu – nogironligi bo'lgan bolalar uchun yaratilgan inklyuziv ta'lim sharoitida ota-onalarni pedagogik qo'llab-quvvatlash sifatini monitoring qilishdir. Bu monitoring muammolarni o'z vaqtida aniqlash, ularga tezkor javob qaytarish va hal qilish imkonini beradi.

7.2-sxema.

Inklyuziv ta'lim sharoitida ota-onalar bilan ishlash o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu – ta'limiy makon subyektlari ko'pligi bilan belgilanadi, o'qituvchining funksiyalarini kengaytiradi va defektolog o'qituvchi, pedagog-psixolog hamda ijtimoiy pedagogning muvofiqlashtirilgan faoliyatini talab etadi.

Inklyuziv ta'lim makonida psixofizik rivojlanishida o'ziga xosligi bo'lgan bolalarning ota-onalarini psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash texnologiyasining asosiy pozitsiyalari qanday?

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bo'lgan bola ta'limni boshlagan ilk davridayoq uning ota-onalari alohida e'tibor va tizimli hamrohlikni talab qiladi. Bu boradagi ish quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

1) Diagnostik bosqich

Maqsad:

- oiladagi ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlar holatini aniqlash;
- bolaning oiladagi emotsional holatini o'rganish;

- bolaning ota-onasining mehriga bo'lgan ishonchi yoki ishonchsizligi;

- bolaning o'zini ota-onasi bilan qanday identifikatsiya qilayotgani;

- bolaning ota-onaga nisbatan tutgan o'rni va xulqini aniqlash.

2) Axborot berish bosqichi

Maqsad:

- ota-onalarni inklyuziv ta'limning qadriyatlari, tamoyillari va afzalliklari haqida to'liq ma'lumot bilan ta'minlash;

- ota-onalar orasidan faollarning shakllanishiga ko'maklashish.

3) Ma'rifiy bosqich

Maqsad:

- ota-onalarda mavjud bo'lgan hissiy zo'riqish va qarshilikni kamaytirish (bu holat ko'pincha yetarli ma'lumotga ega bo'lmaslikdan kelib chiqadi).

Metodlar:

- mutaxassislarning tematik chiqishlari,

- ota-onalar uchun treninglar,

- individual va guruhli maslahatlar.

4) Ota-onalarni ishtirokka jalb qilish bosqichi

Maqsad:

- O'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bo'lgan bolalarning ota-onalarini ta'lim muassasasi hayotiga faol jalb qilish;

- ota-onalarning o'z qobiliyatlarini, tashabbuslarini, uquv va salohiyatini namoyon etishiga imkon yaratish;

- ota-onalar va pedagoglarning birgalikdagi tadbirlarda ishtirokini ta'minlash.

5) Amaliy bosqich

Maqsad:

- bola va uning ota-onasini imkon qadar turli amaliy tadbirlarga jalb qilish.

6) Tahliliy bosqich

Maqsad:

- erishilgan natijalarni tahlil qilish;
- keyingi reja va faoliyat uslublarini takomillashtirish

Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, o'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bo'lgan bolalar ota-onalarini inklyuziv ta'lim muhitida samarali qo'llab-quvvatlashning eng muhim va samarali shakli bu – ota-onalar klubi faoliyati hisoblanadi.

Ushbu klubning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

➤ ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarni optimallashtirish;

- ota-onalarning psixo-emotsional holatini yaxshilash;
- turmush o'rtog'lik munosabatlarini uyg'unlashtirish;
- O'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bo'lgan bolalar oilalari o'rtasida ijtimoiy aloqalarni shakllantirish va mustahkamlash.

Bu ishlar individual (oilalar doirasida) ham, guruh shaklida ham amalga oshirilishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim amaliyotining innovatsion xususiyati ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini turlicha modellar asosida tashkil etish imkonini beradi va bu esa psixofizik rivojlanishida o'ziga xosligi bo'lgan bolalarni kuzatib boruvchi shaxs sifatida tyutorning roli va pozitsiyasini turlicha talqin qilishga olib keladi.

Adabiyotlarni tahlil qilish va inklyuziv ta'limni joriy qilishdagi dastlabki qadamlar tyutor (yordamchi) turli xil tashkiliy vazifalarni bajarishi mumkinligini ko'rsatmoqda :

1) Tyutor – shaxsiy kuzatuvchi (bola bilan bevosita ishlaydigan va uni ta'lim muhitida ehtiyotkorlik bilan kuzatib boradigan mutaxassis).

– Bu modelda tyutor “alohida” bolani sinf (yoki guruh) muhitida ta'lim jarayoniga integratsiya qilishni puxta rejalashtiradi.

– Mutaxassislarning fikriga ko'ra, yaqin kelajakda eng real model bu – o'qituvchi alohida ta'limga ega bo'lmagan, ammo tyutor maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan modeldir.

– Tyutor bolaning rivojlanish xususiyatlari va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olib, dars dasturini moslashtiradi, o'qituvchiga bola bilan ishlashda yordam beradi va butun sinf uchun ta'lim sifati pasayishining oldini oladi.

– Tyutor o'qituvchining materialni qanday yetkazayotganini kuzatadi va uni hajm yoki metodik usullar jihatidan bolaga moslashtiradi.

– Bola esa sinfda qolgan holda o'zi bajara oladigan topshiriqlarni bajaradi.

2) Tyutor – o'qituvchining yordamchisi (bu holatda tyutor o'qituvchiga tashkiliy masalalarda yordam beradi).

– Bu modelda tyutorning vazifalari kengayadi va u faqat kuzatilayotgan bola bilan emas, balki butun sinf (yoki guruh) bilan ishlashda ham ishtirok etadi.

– Masalan, tyutor didaktik materiallarni tarqatadi, shunda o'qituvchi "alohida" bolaga ko'proq e'tibor qaratishi mumkin.

– Bu model o'qituvchi maxsus tayyorgarlikka ega bo'lsa ayniqsa samarali bo'ladi.

3) Tyutor – sinfdagi ikkinchi pedagog (sinfdagi bir vaqtning o'zida yoki navbatma-navbat ikki pedagog ishlaydi). Har ikkala pedagog ham barcha bolalarning ta'lim olishiga yordam beradi, biroq psixofizik rivojlanishida o'ziga xosligi bo'lgan bola uchun ko'proq e'tibor qaratiladi.

Tadqiqotchilar fikricha, tyutor faoliyati quyidagi ketma-ket bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. kuzatuv ostidagi bolaning to'g'ri faoliyatini boshlash (ya'ni, uni to'g'ri yo'naltirish);

2. bu faoliyatni qo'llab-quvvatlash;

3. o'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bo'lgan bolaga maksimal mustaqillikni ta'minlash;

4. bola bilan kuzatuvchi sifatidagi munosabatlarni tugatish.

Bolani kuzatib borish butun o'quv davri davomida amalga oshirilishi mumkin, ammo har doim bola mustaqil ta'lim olish imkoniyatiga erishishi kerakligi ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Tadqiqotchilar bolani kuzatib borishdan boshlab uning mustaqilligiga o'tishdagi quyidagi bosqichlarni ajratib ko'rsatadilar:

1. tyutor va bola yonma-yon o'tirishadi, tyutor bolaga hamma narsada yordam beradi;

2. bola yolg'iz yoki boshqa bir bola bilan o'tiradi, tyutor esa orqada yoki bir oz narida bo'ladi;

3. tyutor faqat bolasiz o'tkazib bo'lmaydigan darslarga keladi;

4. tyutor har kuni emas, faqat kerak bo'lgan kunlarda keladi;

5. bola mustaqil ta'lim oladi.

Tyutorning eng muhim vazifalaridan biri – **bolaning ijtimoiylashuvini ta'minlash**, ya'ni u boshqa bolalar bilan o'zaro munosabat va muloqot qurishda yordam beradi. Bu vazifani hal qilish "alohida" bolaning bolalar jamoasiga kiritilishi bilan boshlanadi.

Tadqiqotchilar quyidagilarga e'tibor qaratishni tavsiya etadilar:

1) Agar bola xatti-harakati bilan boshqa bolalardan sezilarli darajada farq qilsa, bolalarga u haqida oldindan tushuntiruvchi suhbat o'tkazish zarur bo'ladi. Suhbatning maqsadi – yangi bola bilan qanday samarali muloqot qilish, nimani qilish mumkin emasligini tushuntirish, mumkin bo'lgan salbiy holatlarning oldini olish. Agar bolaning xatti-harakati boshqalarnikidan unchalik farq qilmasa, maxsus tushuntiruvchi suhbat o'tkazishga hojat yo'q – yuzaga kelayotgan muammolar oddiy tartibda hal qilinadi.

2) Agar bola tashqi ko'rinishi bilan sezilarli farq qilsa

(masalan, nogironlar aravachasida harakatlansa), bu haqda bolalarga ortiqcha tafsilotlarsiz tushuntirish kerak. Ularning e'tiborini harakatlanish usullari har xil bo'lishi mumkinligiga qaratish tavsiya etiladi.

Tyutor oddiy bolalarni o'qituvchining o'ziga xos psixofizik rivojlanishdagi farqlarga ega bo'lgan bola bilan muloqotga jalb etishi kerak, masalan, ularni birgalikdagi o'yinlarga qo'shib, bolalarga sinfdoshiga qanday yordam berish mumkinligini ko'rsatishi, uni o'yinlarga o'rgatish mumkinligini tushuntirishi lozim.

Agar bolalar quyidagi kabi savollar bersa:

- ✓ “Bu yuqumlimi?”,
- ✓ “Nega u shunaqa?”,
- ✓ “U tentakmi?”,
- ✓ “Bu narsa undan o'tib ketadimi?”,
- ✓ “Nega u bilan kattalar o'tiradi?”,

– bu savollarga tinch, sokin ohangda, ortiqcha tafsilotlarsiz, bolaning qobiliyatlari va boshqa faoliyatdagi yutuqlariga urg'u berib javob berish zarur.

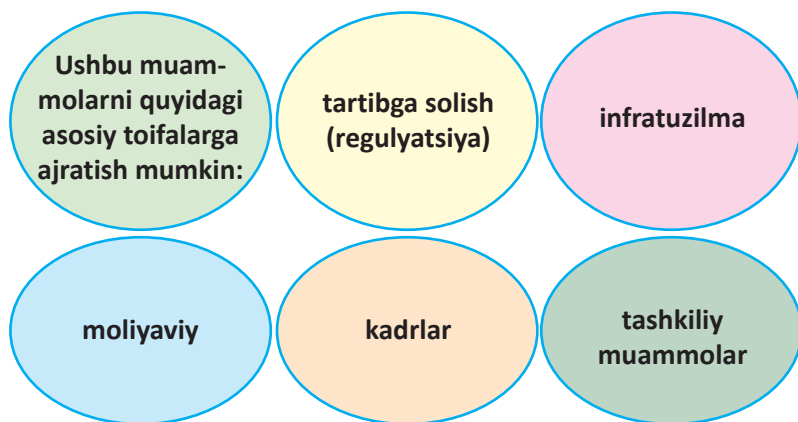
Masalan, bola og'zaki muloqotda qiyinchilikka duch kelsa, shunday deyish mumkin:

“U (yoki u) kam gapiradi, lekin juda yaxshi tinglay oladi.”

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limda maktab va oilaning muvofiqlashtirilgan hamkorlik modeli barqaror, tizimli, uzoq muddatli natijalarni kafolatlaydi. Bu modelda barcha ishtirokchilar – pedagoglar, ota-onalar va mutaxassislar – yagona maqsad sari harakat qiladilar: bolaga to'laqonli, inklyuziv va insoniy muhit yaratish.

8.1. Raqamli texnologiyalar asosida inklyuziv ta'limda
individual baholashni tashkil etish

Ta'lim tizimining raqamlashtirilishi zamonaviy maktablar oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali o'quv jarayonini samarali tashkil qilish, o'quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyasini aniqlash va ularni baholashni ancha aniq va adolatli amalga oshirish imkoniyati yaratilmoqda. Ayniqsa, **inklyuziv ta'lim** sharoitida raqamli texnologiyalar orqali **individual yondashuvni ta'minlash** va har bir bolaning ehtiyojlariga mos **baholash strategiyalarini ishlab chiqish** bugungi kunning dolzarb masalasiga aylangan. Ta'limni raqamlashtirish yo'nalishida sezilarli yutuqlarga erishilganiga qaramay, **nogironligi bo'lgan o'quvchilar** uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish va undan **individual baholashda foydalanish** qator jiddiy muammolarga duch kelmoqda.

8.1-sxema

Birinchidan, **regulyativ muammolar** – bu normativ-huquqiy hujjatlarning mavjudligi bilan bog‘liq. Raqamli texnologiyalardan ta’limda foydalanish bo‘yicha qonunlar va standartlar mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘pincha umumiy xarakterga ega bo‘lib, turli nogironlik turlariga xos ehtiyojlarni inobatga olmaydi. Masalan, ko‘rish, eshitish yoki intellektual nuqsoni bo‘lgan bolalarga mo‘ljallangan raqamli resurslarni ishlab chiqish bo‘yicha aniq talablar ishlab chiqilmagan. Bundan tashqari, amaldagi sanitariya qoidalari (masalan, SanPiN) raqamli qurilmalardan foydalanish vaqtini cheklaydi. Bu holat texnologiyalarga ko‘proq tayanishga majbur bo‘lgan bolalar uchun muayyan to‘siqlarni yuzaga keltiradi.

Ikkinchidan, infratuzilma bilan bog‘liq muammolar mavjud. Ko‘pgina umumta’lim maktablarida texnik baza raqamli baholashni samarali tashkil etish uchun yetarli emas. Jumladan, kompyuterlar, planshetlar, sensorli qurilmalar, ixtisoslashtirilgan vositalar yetishmaydi. Internet tezligi past yoki barqaror emas. Ko‘plab raqamli platformalar esa nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun moslashtirilmagan: masalan, ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalar uchun matndan nutqqa o‘tkazish (text-to-speech) funksiyasi yoki eshitish muammosi bo‘lganlar uchun subtitrlar mavjud emas.

Uchinchidan, moliyaviy cheklovlar ham bu jarayonni sekinlashtirmoqda. Maxsus uskuna va dasturiy ta’minot narxlari yuqoriligi sababli ularni har bir ta’lim muassasasida joriy etish oson emas. Ayniqsa, qishloq joylaridagi maktablar uchun bu texnologiyalarni sotib olish nogironligi bo‘lgan. Ixtisoslashtirilgan qurilmalarga (masalan, Brayl displeylari, alternativ aloqa moslamalari) mo‘ljallangan maxsus byudjet mablag‘lari yo‘qligi ularning joriy etilishini qiyinlashtiradi.

To‘rtinchidan, kadrlar bilan bog‘liq muammolar o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda. O‘qituvchilarning aksariyati raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha zarur kompetensiyalarga ega emas. Ayniqsa, bu vositalarni

nogironligi bo'lgan o'quvchilarga moslashtirish, individual baholash usullarini qo'llash bo'yicha maxsus tayyorgarlik yetarli darajada emas. Malaka oshirish kurslari, aksariyat hollarda, nazariyaga asoslanadi va amaliy yondashuvlar etarli darajada o'rgatilmaydi. Pedagogik kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarida ham raqamli inklyuziya va baholash uslublari hali keng yoritilmagan.

Beshinchidan, tashkiliy muammolar mavjud. Raqamli baholashni amalga oshirish maktab rahbariyatidan aniq rejalashtirish, resurslarni muvofiqlashtirish va tizimli yondashuvni talab qiladi. Biroq ko'plab ta'lim muassasalarida bunday reja va strategiyalar ishlab chiqilmagan. O'qituvchilar va mutasaddilarda mavjud o'quv dasturlariga raqamli baholashni qanday integratsiya qilish bo'yicha yetarli ko'nikma yo'q. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni ta'lim muassasalariga joriy qilishda ta'lim organlari, texnologik kompaniyalar, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasida zarur hamkorlik va muvofiqlashtirish yo'q. Bundan tashqari *psixologik va ijtimoiy to'siqlar* ham mavjud. Raqamli texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarning ortiqcha ish yukidan xavotirlanishiga, jonli muloqotni texnologiya bilan almashtirishdan cho'chishiga sabab bo'lmoqda. Ota-onalar esa texnologiyaning bolaga salbiy ta'siri yoki natijadorligiga shubha bilan qarashmoqda. Jamiyatda nogironligi bo'lgan o'quvchilarga nisbatan mavjud bo'lgan stereotiplar ham ularning raqamli baholash vositalaridan foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Shu sababli, raqamli texnologiyalar asosida inklyuziv ta'limda individual baholashni yo'lga qo'yishda ushbu omillar chuqur tahlil qilinishi va har tomonlama yechimlar ishlab chiqilishi muhimdir. Bu qo'llanma aynan shu maqsadga xizmat qiladi – mavjud holatni o'rganish, muammolarni aniqlash va ularni yengib o'tish bo'yicha metodik yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqish orqali nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim olishini adolatli va qulay qilishga hissa qo'shadi.

Mavjud muammolarni tahlil qilish natijasida yuqorida ko'rsatilgan to'siqlarni bartaraf etish uchun bir qator amaliy va strategik tavsiyalarni shakllantirish mumkin. Bu tavsiyalar raqamli texnologiyalar asosida individual baholashni samarali tashkil etish, uni inklyuziv ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish, shuningdek, nogironligi bo'lgan o'quvchilarga moslashgan muhit yaratish uchun zamin yaratadi:

1. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar ehtiyojlarini inobatga olgan holda raqamli ta'lim resurslari uchun maxsus standartlarni ishlab chiqish.

2. Barcha o'quvchilarning imkoniyatlari va ehtiyojlari har xil bo'lganligi sababli, universal yondashuv raqamli baholash tizimida yetarli bo'la olmaydi. Shuning uchun ta'lim resurslari dizayni, texnik imkoniyatlari va funksional xususiyatlari har bir nogironlik turi uchun alohida ishlab chiqilgan me'yor va ko'rsatmalarga asoslanishi zarur. Masalan, ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan bolalar uchun brauzerda navigatsiya ovozli boshqaruv bilan ta'minlansin, eshitish bo'yicha nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun esa video va testlarda doimiy subtitrlar bo'lishi shart.

3. Hududiy ta'lim muassasalarini uskunalar va dasturiy ta'minot bilan ta'minlash uchun moliyalashtirish hajmini oshirish.

4. Ayniqsa, qishloq va olis hududlardagi maktablar uchun maxsus mablag'lar ajratish muhim. Ular zamonaviy kompyuter texnologiyalari, planshetlar, sensorli qurilmalar, Braille shriftli printerlar va boshqa yordamchi vositalar bilan ta'minlanishi lozim. Bundan tashqari, mahalliy hokimiyat, homiylik mexanizmlari va davlat-xususiy sheriklik doirasida investitsiya jalb qilish ham muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

5. O'qituvchilarni raqamli texnologiyalardan foydalanish va individual baholashni tashkil qilish bo'yicha tizimli tayyorlash.

6. Har bir o'qituvchi nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashda mos texnologiyani tanlash, moslashtirish va natijalarni baholashga oid zarur metodik tayyorgarlikka ega bo'lishi shart. Bu esa uzluksiz kasbiy rivojlanishni, amaliy yo'naltirilgan malaka oshirish kurslarini joriy etishni talab qiladi. Jumladan, "inklyuziv raqamli baholash metodikasi", "moslashtirilgan onlayn platformalar bilan ishlash" kabi modullar asosida qisqa muddatli va intensiv treninglar yo'lga qo'yilishi kerak.

7. Raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish uchun idoralararo ishchi guruhlar tashkil etish.

8. Bunday guruhlar ta'lim sohasidagi mutasaddilar, sog'liqni saqlash tizimi vakillari, ijtimoiy xizmatlar xodimlari, texnologik kompaniyalar va ota-onalar ishtirokida faoliyat yuritishi kerak. Ushbu hamkorlik platformasi orqali mavjud ehtiyojlar o'rganiladi, texnologik echimlar sinovdan o'tkaziladi, normativ bazaga tegishli takliflar shakllantiriladi. Bundan tashqari, bu guruhlar inklyuziv baholashda foydalaniladigan ilova va platformalarni baholash va tasdiqlash vazifasini ham bajarishi mumkin.

9. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida tushuntirish-tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish.

10. Raqamli texnologiyalar bo'yicha mavjud stereotiplarni yengish, yangi tizimning afzalliklarini ko'rsatish va o'zaro ishonchli munosabatni shakllantirish orqali inklyuziv baholash jarayoni silliq tashkil etilishi mumkin. Ota-onalar uchun maxsus seminar va amaliyotlar, o'quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish bo'yicha maslahatlar, shuningdek, o'qituvchilar uchun ota-onalar bilan ishlash strategiyasi bo'yicha yo'riqnomalar ishlab chiqilishi lozim.

Shunday qilib, yuqorida taklif etilgan kompleks yondashuvlar nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun raqamli baholash tizimining haqiqiy ishlashini ta'minlashga xizmat

qiladi. Raqamli texnologiyalar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, o'z-o'zini nazorat qilishini, natijalarni shaffof ko'rish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Biroq bu imkoniyatlardan to'liq foydalanish uchun tizimli, normativ-huquqiy, metodik va texnik asoslar kuchaytirilishi, shuningdek, barcha manfaatdor tomonlar o'rtasida hamkorlik madaniyati shakllantirilishi lozim. Taklif etilgan tavsiyalar inklyuziv ta'limda raqamli texnologiyalarni amaliyotga samarali joriy etish yo'lida muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

8.2. O'quvchilar ehtiyojlariga yo'naltirilgan raqamli diagnostika va amaliy baholash metodlari

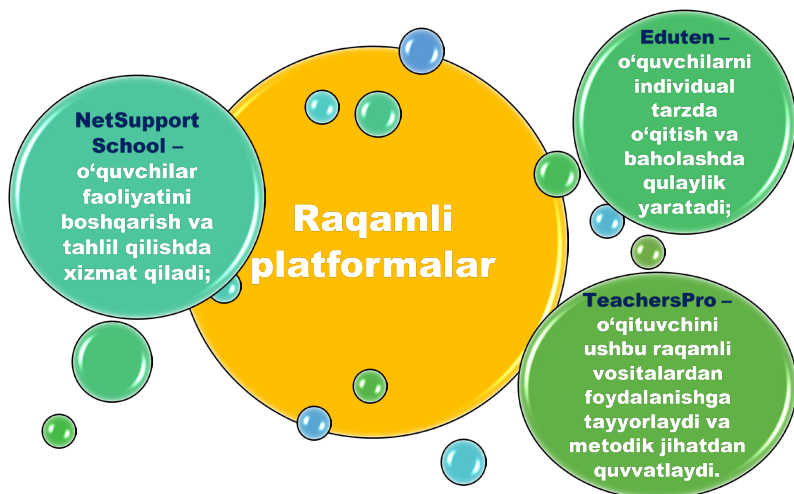
Bugungi kunda ta'lim jarayonini raqamlashtirish, ayniqsa **inklyuziv ta'lim** doirasida, ta'limning sifatini oshirish, baholashning shaffofligini ta'minlash hamda har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda yondashish imkonini bermoqda. Bu yo'nalishda samarali ishlash uchun turli raqamli platformalardan kompleks foydalanish zarur. Jumladan, **NetSupport School**, **Eduten** va **TeachersPro** kabi tizimlar bu borada katta imkoniyatlar yaratadi.

1. NetSupport School

Bu platforma ta'lim jarayonini boshqarish, masofaviy nazorat, interaktiv aloqa va real vaqt rejimida o'quvchini kuzatish imkonini beradi. Inklyuziv ta'lim sharoitida ushbu tizim o'qituvchiga:

- har bir o'quvchining ishtirokini, faolligini, topshiriqlardagi yutuqlarini monitoring qilish;
- individual va guruhviy yondashuv asosida topshiriqlar berish;
- nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus moslashtirilgan ish rejalarini yaratish imkonini beradi.

Shuningdek, bu platforma ekranlarni boshqarish, ovozli yoki yozma aloqa orqali muloqot qilish hamda real vaqtli baholashga xizmat qiladi.

8.2-sxema.

2. Eduten

Fin texnologiyasi asosida ishlab chiqilgan ushbu platforma sun'iy intellekt yordamida har bir o'quvchining bilim darajasiga qarab moslashtirilgan mashqlarni taklif etadi. Ayniqsa, aqliy, eshitish yoki diqqat bo'yicha cheklavlari bor o'quvchilar uchun:

- o'ziga xos shaxsiylashtirilgan ta'lim trayektoriyasini shakllantiradi;
- raqamli testlar orqali avtomatik baholash va motivatsiyani oshirish imkonini beradi;
- gamifikatsiya yondashuvi orqali o'quvchini rag'batlantiradi, bu esa nogironligi bo'lgan bolalarning o'z-o'zini anglashiga, o'zini baholashga yordam beradi.

3. TeachersPro

Ushbu platforma o'qituvchilarning raqamli kompeten-

siyalarini, innovatsion metodikalarni va inklyuziv yondashuvlar bo'yicha bilimlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu tizim:

- o'qituvchilarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi;

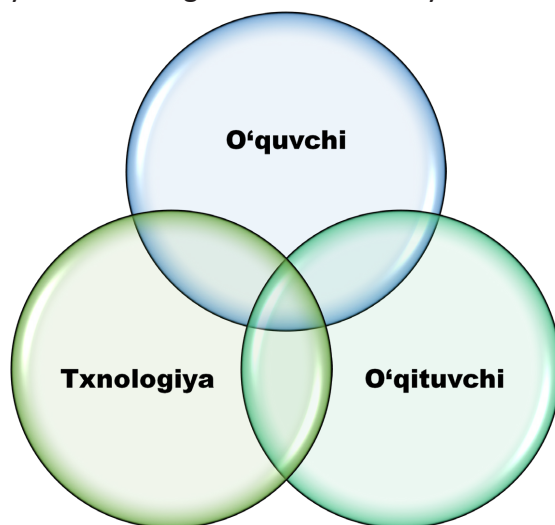
- inklyuziv ta'lim bo'yicha turli kurslar va o'quv modullarini taklif qiladi;

- raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha amaliy maslahatlar beradi.

Shuningdek, TeachersPro yordamida o'qituvchi o'zini baholashi, o'z ustida ishlashi va boshqa pedagoglar bilan tajriba almashishi mumkin, bu esa inklyuziv sinflarda dars sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu platformalarning o'zaro bog'liqligi va inklyuziv ta'limdagi o'rni

Ushbu uch platforma inklyuziv ta'limda bir-birini to'ldiruvchi va mustahkamlovchi tizim sifatida qaralishi mumkin. Bu platformalar yordamida o'quvchi – o'qituvchi – texnologiya ucburchagi mukammal ishlaydi.

8.3-sxema

Ayniqsa, inklyuziv ta'limda nogironligi bo'lgan bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda:

- individuallashtirilgan baholash,
- moslashtirilgan topshiriqlar,
- muvofiqlashtirilgan dars jarayoni va ta'limiy resurslardan to'g'ri foydalanish imkonini beradi.

NetSupport School – bu sinfni boshqarish ilovasi bo'lib, o'qituvchilarga o'quvchilarning qurilmalarini real vaqt rejimida kuzatish, boshqarish va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Bu yechim diqqatni jamlashga, sinfdagi faoliyatni boshqarish va o'quv jarayonini yana samarali tashkil etishga yordam beradi. Buning uchun ekran almashish, xabar yuborish, internet va ilovalar ustidan nazorat qilish hamda tezkor savollar kabi vositalardan foydalaniladi – bularning barchasi o'qituvchining kompyuteri orqali amalga oshiriladi.

Platformalar orqali sinfni boshqarish imkoniyatlaridan qulay foydalanish mumkin

O'quvchilarni darsga jalb qilish va platformadan samarali foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar

Dars jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish uchun platformadagi zamonaviy imkoniyatlardan foydalaning. Quyidagi vositalar sizga o'quvchilarni faol jalb qilish va ularning o'quv natijalarini yaxshilashga yordam beradi:

– **Ekranni ulash (Screen sharing):** O'quvchilarga mavzuni tushuntirish yoki biror topshiriqni amaliy tarzda ko'rsatish uchun ekraningizni butun sinf bilan yoki tanlangan o'quvchilar bilan baham ko'ring.

– **Izoh qo'shish asboblari:** Muhim tushunchalarni aniqlashtirish uchun ekran ustiga strelkalar, shakllar, belgilar yoki matnlar bilan izohlar yozing. Bu vosita o'quvchilarning diqqatini muhim joylarga qaratishga yordam beradi.

– **Oq doska (Whiteboard):** Ekranda chizish va yozish imkonini beruvchi oq doskadan foydalaning. Siz bu doskani o'quvchilarga ko'rsatishingiz va kerak bo'lsa, ularni ham interaktiv ishtirok etishga jalb qilishingiz mumkin.

– **Tez ishga tushirish:** Tanlangan o'quvchilarning kompyuterlarida kerakli dastur yoki veb-sahifani masofadan turib avtomatik ravishda ishga tushiring yoki yoping.

– **Vazifalarni yuborish va yig'ish:** Fayl yoki papkalarni tanlangan o'quvchilarga yuboring. Shuningdek, siz ularning topshiriqlarini qabul qilishingiz va bolalarga kerakli faylni tanlab yuborish imkonini berishingiz mumkin.

– **Chat funksiyasi:** Umumiy sinf yoki alohida o'quvchilar bilan yozma suhbatni boshlang. O'z fikrlaringizni baham ko'ring, savol-javoblar olib boring. Shuningdek, emojilar orqali o'quvchilarni rag'batlantirishingiz va ularning ishini qo'llab-quvvatlashingiz mumkin.

– **Monitoring (Kuzatuv):** Platforma orqali o'quvchilarning darsdagi faolligini kuzatib boring, ularning xavfsizligini ta'minlang va topshiriqlarni o'z vaqtida bajarishlariga yordam bering.

NetSupport School raqamli platformasi

Bu o'qituvchilar uchun mo'ljallangan raqamli platforma bo'lib, u dars jarayonini masofadan turib boshqarish, o'quvchilar faoliyatini kuzatish va samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Ushbu platforma orqali o'qituvchi o'quvchilarning ekranlarini kuzatishi, hatto ular ikkita monitor ishlatayotgan bo'lsa ham, nima bilan shug'ullanayotganini (ilovalar, veb-saytlar, yozayotgan matnlari, kim bilan ishlayotganlari) aniq ko'rib turishi mumkin. O'qituvchi shu orqali bolalarning mashg'ulotga qanchalik jalb etilganini biladi.

Shuningdek, u bolalarning ish faoliyatini real vaqt rejimida nazorat qiladi: hozirda ochilgan yoki fonda ishlayotgan barcha dasturlarni ko'radi, faqat tasdiqlangan sayt va ilovalardan foydalanishga ruxsat beradi yoki istalmagan manbalarni bloklaydi. Klaviatura faoliyatini kuzatish orqali esa bolalar qanday matn yozayotganini ko'rish mumkin - kerakli yoki nomaqbul so'zlar avtomatik tarzda yashil yoki qizil rang bilan

ajratib ko'rsatiladi. Platformada ovozli aloqa imkoniyati ham mavjud. O'qituvchi ekranini namoyish qilayotganda yoki biror topshiriqni tushuntirayotganda o'z ovozi uzatishi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchining mikrofonidan ovoz eshitish, chatda yozish yoki darsni buzmasdan har bir o'quvchi bilan alohida muloqot qilish imkoniyati ham bor.

NetSupport School yordamida o'qituvchi bolalar va ularning qurilmalarini boshqarib, dars vaqtini samarali tashkil etadi. Masalan, o'quvchining diqqatini darsga qaratish uchun uning ekranini vaqtincha bloklab qo'yish, sichqoncha va klaviatura funksiyalarini cheklash mumkin. Agar bola parolini unutsa, IT mutaxassisga murojaat qilmasdan o'qituvchining o'zi parolni tiklashi mumkin. Zarurat bo'lsa, o'quvchining ekranini masofadan boshqarib, unga amaliy yordam berish yoki xatolarini tuzatish mumkin. Hali tizimga kirmagan kompyuterlarni ham masofadan yoqish yoki o'chirish, foydalanuvchini tizimga kiritish yoki chiqarish mumkin. Printer, USB fleshka, disk yurituvchi kabi qurilmalarni cheklash yoki ruxsat berish orqali resurslar ustidan ham to'liq nazorat o'rnatiladi.

Bu platforma yordamida o'quvchilar xavfsiz va faol bo'lib qoladi, diqqatni jamlash osonlashadi, shuningdek test natijalarini tezkor tahlil qilish ham mumkin. O'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini baholash uchun testlar tuzishi mumkin. Ushbu testlar matnli, grafik, audio yoki video savollarni o'z ichiga oladi. Test yakunlangach, natijalar avtomatik tekshirib beriladi. Dars davomida yoki undan keyin o'quvchilarning fikrini tezda so'rab olish orqali ularning mavzuni qay darajada tushunganligini aniqlash mumkin. Har bir o'quvchining darsdagi ishtiroki, baholari, izohlar va rag'batlantirishlar maxsus "kundalik" orqali qayd etiladi va kerak bo'lsa keyinchalik ko'rib chiqish mumkin.

Eduten – raqamli matematika ta'limini isbotlangan samaradorlik bilan taklif etuvchi ilg'or platforma

Eduten - Finlyandiyaning yetakchi universitetlaridan biri tomonidan ishlab chiqilgan, matematika fanini o'rgatishda sun'iy intellekt va o'yinlashtirish (gamifikatsiya) texnologiyalarini birlashtirgan raqamli ta'lim platformasidir. Bu tizim bugungi kunda dunyoning 50 dan ortiq mamlakatida faol qo'llanilmoqda va 1 milliondan ortiq o'quvchi undan foydalanmoqda. Platforma K-12 bosqichidan to maktabdan keyingi darajagacha bo'lgan ta'lim uchun mo'ljallangan bo'lib, har qanday milliy o'quv dasturiga moslashuvchan tarzda tatbiq etiladi.

Edutenning asosiy afzalliklaridan biri - uning 15 yillik universitet tadqiqotlari bilan ilmiy asoslanganligi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Eduten yordamida matematika fanida o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 39 foizga yaxshilanadi, matematikani ravon yechish darajasida esa 45 foizgacha o'sish kuzatiladi. Faqat 6 haftalik faol foydalanish orqali ham matematika savodxonligida 20 foizli o'sish qayd etilgan.

Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan o'quv tahlil tizimi har bir o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Bu esa o'qituvchiga individual yondashuv asosida darsni tashkil qilish, differensial topshiriqlarni tezda tayyorlash va baholash imkonini beradi. Edutenning o'rnatilgan tahliliy vositalari yordamida o'qituvchi, maktab rahbari va ota-onalar o'quv jarayonining har bir bosqichini nazorat qilishlari mumkin. Maktab rahbarlari real vaqt rejimida umumiy statistika va tendensiyalarni kuzatadi, ota-onalar esa farzandining rivojlanishiga doir batafsil hisobotlarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Platforma 200 mingdan ortiq topshiriq, o'yin va mashqlar kutubxonasiga ega. Har bir dars uchun tayyor haftalik rejalar, sinf darajasiga mos mashqlar, tahliliy hisobotlar mavjud. O'yinlashtirilgan topshiriqlar bolalarda raqobat va qiziqish hissini kuchaytiradi, bu esa motivatsiyani uzoq muddatli

saqlab qolish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Eduten foydalanuvchilari an'anaviy darsga nisbatan 8 baravar ko'proq topshiriqni bajara oladilar.

Eduten o'qituvchining ishini soddalashtiradi. Platforma o'quvchilarni avtomatik baholaydi, noto'g'ri tushunchalarni aniqlaydi, individual rivojlanish dinamikasini tahlil qiladi va shaxsiy o'sish yo'nalishlarini taklif etadi. O'qituvchilar bir necha bosqich orqali har xil darajadagi o'quvchilarga mos topshiriqlarni belgilashlari, ularning yutuqlarini tezkor kuzatishlari va darsga tayyorlanish vaqtini sezilarli darajada qisqartirishlari mumkin.

Eduten ijobiy va faol o'rganish muhitini yaratadi. Bu platforma orqali o'quvchilar matematikaga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi, mustaqil ishlashga qiziqadi va yuqori natijalarni o'z istagi bilan qo'lga kiritadi. Eduten har qanday mamlakat va maktab tizimiga moslashadigan ochiq va zamonaviy yechim bo'lib, u global ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Rasmiy sayt: <https://eduten.com>

1.Rejalashtirish
o'lchami (a)

2.Yengillashtirish
o'lchami (b)

3.Baholash o'lchami
(d)

4.Yetakchilik
o'lchami (e)

8.4-sxema. Eduten platformasi tarkibi. <https://eduten.com>

TeachersPro – O'qituvchilar uchun kompetensiyaga asoslangan rivojlanish platformasi

TeachersPro o'qituvchilarning kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan innovatsion ta'lim platformasi bo'lib, o'qituvchilik ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi. Platforma o'z-o'zini tahlil qilish, amaliy holatlarni o'rganish, sun'iy intellekt yordami va ustozlararo hamkorlikka asoslangan. Platforma

o'qituvchilarning ehtiyojlariga mos uch darajadagi qo'llab-quvvatlashni taklif qiladi:

1. **Mentor AI yordami:** sun'iy intellekt yordamida o'qituvchilarning ehtiyojlari aniqlanadi, shaxsiylashtirilgan o'quv rejasi tuziladi va ularning o'qitish qobiliyatlarini rivojlantirishga doimiy fikr-mulohaza beriladi.

2. **Peer-to-peer qo'llab-quvvatlash:** o'qituvchilar o'zaro tajriba almashadi, bir-birlarini ustoz sifatida qo'llab-quvvatlaydi va dalillarga asoslangan amaliyotlar bilan bo'lishadi.

3. **Institutsional yordam:** ta'lim muassasasi tomonidan konstruktiv fikr-mulohazalar va tahliliy vositalar orqali o'qituvchilik amaliyoti rivojlantiriladi.

Platforma o'qituvchilarga shaxsiy o'sish yo'lini quyidagi bosqichlarda taklif qiladi:

➤ O'z-o'zini tahlil qilish va individual o'rganish yo'nalishini belgilash.

➤ Asosiy ko'nikmalarni mustahkamlash, so'ngratanlangan murakkablikka qarab kompetensiyalarni rivojlantirish.

➤ Amaliy holatlar va turli stsenariylar asosida o'rganish.

➤ Simulyatsiyalar yordamida bilimlarni mustahkamlash.

➤ Mavzuga oid nazariy asoslar bilan tanishish.

➤ O'zini baholash va shaxsiy ishlash samaradorligini tahlil qilish.

➤ Tavsiyalar, misollar va real holatlarga asoslangan yechimlarni ishlab chiqish va taqdim etish.

TeachersPro – bu ilmiy asoslangan, innovatsion yondashuvga ega platforma bo'lib, o'qituvchilar bilimni amaliyotga aylantirishni osonlashtiradi.

Platforma sayti: <https://teacherspro.com/uz>

AMALIY MASHG'ULOTLAR

1-Topshiriq: L. S. Vygotskiyning “Nuqson va kompensatsiya” maqolasidan parcha o'qing.

1. Nuqson tufayli shaxsda paydo bo'ladigan o'zini past baholash hissi yoki ong – bu uning ijtimoiy mavqeini baholashidir va bu holat ruhiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

2. Ortib ketgan kompensatsiya, ya'ni xotira, intuitsiya, e'tibor, sezuvchanlik, qiziqish kabi ongdagi oldindan sezish va oldini ko'ra bilish jarayonlarini hamda ularning faoliyatdagi omillarini rivojlantirib, kasallangan organizmda “ortiqcha sog'lomlik” hissi, yetishmovchilikdan “ortiqcha to'liqlik”ni, nuqsonni iqtidor, qobiliyat va talantga aylantirishga olib keladi.

3. Masalan, nutqida nuqson bo'lgan Demosfen yunon tarixidagi eng buyuk notiqqa aylangan. Uning haqidagi rivoyatga ko'ra, u o'zining tabiiy nuqsonini ataylab kuchaytirgan holda, ya'ni og'ziga toshchalar solib, ovozini dengiz to'lqinlarining shovqinidan ustun chiqarishga urinib, notiqlik san'atini egallagan.

4. Eshitish, ko'rish va boshqa turdagi nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun sverxkompensatsiya ta'limoti muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu psixologik asos bo'lib xizmat qiladi.

5. Pedagog uchun qanday istiqbollar ochiladi, agar u shuni bilsa: nogironlik faqat minus, kamchilik yoki zaiflik emas, balki kuch va qobiliyat manbai, ijobiy ma'noga ega bo'lgan holat ekanligini?

Savollar:

1. Rasmda tasvirlangan bolani o'rab turgan muhitdan qanday xulosa chiqarish mumkin?

2. Unga nisbatan atrofdagilar qanday munosabatda, deb o'ylaysiz?

3. Inkluziv muhitda bolaning o'zini erkin his qilishi uchun nimalar muhim?

4. Siz shu holatga duch kelgan taqdirda, o'quvchilar va o'qituvchilarning ijobiy munosabatini qanday shakllantirgan bo'lardingiz?

5. Ushbu bola uchun individual yondashuv qanday ko'rinishda bo'lishi kerak?

Keys:

Maktabingizda **nogironligi bo'lgan** (daun sindromli) qizcha 1-sinfga qabul qilindi. Siz sinf rahbarisiz. O'quvchilar va ota-onalar orasida xavotirli munosabatlar mavjud. Siz qanday reja asosida:

- sinfdagi bolalarni tayyorlaysiz?
- ota-onalarga tushuntirish ishlarini olib borasiz?
- qizchanning o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlaysiz?

3-topshiriq. Keys: “Har bir bola - o‘ziga xos imkoniyat egasi”

Siz rahbarlik qilayotgan maktabda 6-sinfda o‘qiydigan **nogironligi bo‘lgan o‘quvchi** bor. U eshitishda qiyinchilikka ega (eshitish moslamasidan foydalanadi), biroq juda kuchli vizual xotiraga, mustahkam diqqatga va yozuv orqali fikr bildirish qobiliyatiga ega. Sinfda uning atrofidagi muhit ba‘zan uni chetlab o‘tadi: ba‘zi o‘qituvchilar unga savol bermay qo‘ygan, ba‘zi o‘quvchilar esa noto‘g‘ri achinish yoki ajratish hissi bilan qaraydilar.

Siz maktab direktori (yoki direktor o‘rinbosari yoki pedagog) sifatida bu holatni chuqur tahlil qilib, o‘quvchining imkoniyatlarini ochib berish va uning kuchli tomonlarini rivojlantirish bo‘yicha yo‘l xaritasini tuzmoqchisiz.

Quyidagi savollarga asosanib yozma tahliliy javob tayyorlang:

1. Ushbu o‘quvchida qanday ichki ehtiyoj va kuchli tomonlar mavjud deb o‘ylaysiz?
2. Kompensatsiya va sverxkompensatsiya bu o‘quvchi holatida qanday namoyon bo‘lishi mumkin?
3. Demosfen misoli sizga qanday pedagogik saboq beradi va uni qanday qo‘llash mumkin?
4. Agar pedagog nogironlikni faqat cheklov emas, balki imkoniyat sifatida ko‘rsa, bu unga qanday yangi yondashuvlar ochadi?
5. Sizningcha, **nogironligi bo‘lgan bolalarni** qo‘llab-quvvatlashda maktab rahbariyati va o‘qituvchilar tomonidan qanday usullar va yondashuvlar qo‘llanilishi lozim?

4-Topshiriq: L. S. Vygotskiyning maqolasidan tahlil

Jismoniy nogironligi bo‘lgan bola atrofidagi odamlar bilan munosabatda bo‘lishida sezilarli farqlar vujudga keladi. Ko‘rlik, karsoqlik yoki boshqa tug‘ma cheklovlar bolaning nafaqat atrof-muhitni qabul qilishini, balki uning oiladagi va jamiyatdagi o‘rnini ham o‘zgartiradi. Hatto mehr-muhabbat

bilan o'rab olingan muhitda ham, haddan ortiq g'amxo'rlik va e'tibor bola uchun ijtimoiy cheklovga aylanadi. Bunday sharoitlarda bola "maxsus" bola sifatida ajralib turadi, bu esa unda alohidalik, ajralganlik, norasmiy "hukmronlik" hissini kuchaytiradi.

Vygotskiy buni **"ijtimoiy dislokatsiya"** - ya'ni bolaning jamiyatdagi tabiiy o'rnidan siljishi sifatida ifodalaydi. Bu holat bola uchun ruhiy yuk, atrofdagilar bilan to'g'ri muloqotga kirishishda qiyinchilik va hayotdagi faol rolni egallashda to'siq bo'lishi mumkin. Shunday ekan, **jismoniy nogironligi bo'lgan bolaga** to'g'ri munosabatda bo'lish - bu na achinish, na haddan ziyod e'tibor, balki sog'lom ijtimoiy muhitda barobar rivojlanishga sharoit yaratishdir.

Savollar:

1. "Ijtimoiy dislokatsiya" nima degani?
2. Qanday shart-sharoitlar "ijtimoiy dislokatsiya" shakllanishiga olib keladi?
3. **Nogironligi bo'lgan bolada** "ijtimoiy dislokatsiya" rivojlanishining oldini olish uchun ota-onalar va pedagoglar nima qilishlari kerak?

5-Topshiriq: Keys "E'tiborli muhitmi yoki ijtimoiy devormi?"

Siz rahbarlik qilayotgan maktabda 5-sinf o'quvchisi Nodira **nogironligi bo'lgan bola** sifatida ro'yxatga olingan. U karsoq bo'lib, imo-ishora tili yordamida muloqot qiladi. Uning sinf rahbari va ayrim o'qituvchilar uni juda himoya qiladi: savollarga ko'p jalb etmaydi, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ishtirokini cheklaydi, "unga og'ir bo'lmasin" degan niyatda darsdan keyingi ishlarga aralashtirmaydi. Sinfdoshlari esa unga nisbatan achinish yoki ortiqcha iltifot bilan munosabatda bo'lishadi. Biroq Nodiraning onasi maktab rahbariyatiga murojaat qilib, qizining o'zini chetda his qilayotganini aytadi va "uni boshqa bolalardek erkin muomala qiladigan guruhga qo'shishingizni istayman," deydi.

Siz maktab direktori yoki direktor o'rinbosari sifatida ushbu holatga professional yondashishingiz, pedagogik jamoani ongli ravishda yo'naltirishingiz va o'quvchi uchun **ijtimoiy dislokatsiyani** kamaytirishga xizmat qiluvchi amaliy chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqishingiz kerak.

Savollar:

1. Nodiraning holatida qanday "ijtimoiy dislokatsiya" belgilari sezilmoqda?

2. Bu vaziyatda haddan ortiq e'tibor qanday salbiy oqibatlarga olib kelgan?

3. Maktab jamoasining noto'g'ri yondashuvi o'quvchining rivojlanishiga qanday ta'sir qilmoqda?

4. Siz rahbar sifatida qanday choralarni ko'rgan bo'lardingiz?

5. Bunday vaziyatlarda sog'lom psixologik-ijtimoiy muhitni shakllantirish uchun ota-onalar, o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan qanday hamkorlik yondashuvlari zarur?

6-Topshiriq: "To'siqsiz muhit - hamma uchun teng imkoniyat"

Vazifa:

1. Quyidagi rasm asosida tahlil tayyorlang:
 - Unda qanday to'siqsiz harakatlanish imkoniyatlari ko'rsatilgan?
 - Bu inshoot (rampa, yo'lak) kimlar uchun mo'ljallangan?
 - Bunday dizayn qanday ijtimoiy muhitni yaratadi?
2. Rasm asosida quyidagi savollarga javob yozing:

Savollar:

- ✓ Sizningcha, ushbu rasmda qanday inklyuziv yechimlar ko'rsatilgan?
- ✓ Jamiyatda bunday sharoitlarning mavjudligi nogironligi bo'lgan odamlar hayotiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatadi?
- ✓ Ko'zi ojiz va nogiron aravachasida harakatlanuvchi shaxslar uchun qanday muhim farqlar bor va qanday umumiy ehtiyojlar mavjud?
- ✓ Siz yashayotgan hududda shunday infratuzilmalar mavjudmi? Misollar bilan tushuntiring.

Keys: Tasavvur qiling, siz yangi qurilayotgan maktab loyihasi jamoasida arxitektor yoki inklyuziv ta'lim bo'yicha maslahatchisiz. Loyihaga ko'zi ojiz o'quvchilar va nogiron aravachasida yuradigan o'quvchilar qatnashishi mumkin.

Siz qanday dizayn va yondashuvlarni taklif qilgan bo'lardingiz? 3 ta muhim jihatni yozing.

7-Topshiriq: L. S. Vygotskiyning “Bola nuqsonliligining psixologiyasi va pedagogikasi haqida” maqolasidan parcha o'qing

Muallif fikricha, ko'rlik yoki karsoqlik - bu shunchaki atrof-muhit bilan aloqaga kirishishning bitta yo'li mavjud emasligi, xolos. Ko'z va quloq sezgi a'zolari bo'lib, ular tashqi muhitdagi o'zgarishlarni ilg'ab, organizmni ogohlantiradi va xatti-harakatlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Biroq ular yo'q bo'lsa, inson xatti-harakatlari butkul buzilmaydi, aksincha, boshqa sezgi a'zolari kuchayib, bu yo'qotishni qoplaydi. Masalan, ko'r bolalarda teginish va eshitish kuchli

rivojlanadi, kar bolalarda esa ko'rish va vizual xotira kuchayadi. Tarbiyaning mohiyati - yo'qolgan aloqalarni boshqa yo'llar bilan kompensatsiya qilishdadir. Sog'lom va nogironligi bo'lgan bolalar bir xil insoniy rivojlanish qonunlariga asoslanadi, faqat rivojlanish yo'li turlicha bo'ladi.

Quyidagi savollar ustida o'ylab ko'ring va yozma javob tayyorlang:

1. Muallifning sog'lom va nogironligi bo'lgan bolalarning rivojlanish qonunlari umumiyligi haqidagi fikriga qo'shilasizmi? Fikringizni asoslang.

2. Inklyuziv ta'lim muassasasida ishlovchi pedagog nogironligi bo'lgan bolalar bilan muloqot qilishda va ular bilan o'zaro aloqani tashkil etishda qanday boshqa usullarni qo'llashi kerak?

8-Topshiriq: Keys "Ko'rish bilan emas, sezish bilan ko'radigan bola"

Siz maktabda direktor (yoki metodist) sifatida faoliyat yuritasiz. 4-sinfda o'qiydigan ko'r nogironligi bo'lgan o'quvchi Farzona mavjud. U atrof-muhit bilan teginish, eshitish va xotira orqali bog'lanadi. U o'quv materiallarini Brayl yozuvida o'rganadi, ovozli kitoblar orqali darslarni tayyorlaydi, lekin ba'zi o'qituvchilar unga ko'mak ko'rsatishda qiynalmoqda - ular darsda ko'rgazmalilik, slaydlar, doskadagi yozuvlardan foydalanadi va bu Farzonaga to'liq axborot olish imkonini bermaydi. Ba'zi hollarda, uning sinfdoshlari uni bilmagan holda e'tiborsiz qoldirishadi, o'yinlarga taklif qilishmaydi.

Siz vaziyatni chuqur tahlil qilib, Farzoning rivojlanishi va sinfdagi ijtimoiylashuviga xizmat qiluvchi yo'l xaritasini ishlab chiqmoqchisiz.

Quyidagi savollar asosida tahliliy javob yozing:

1. Farzoning qanday kuchli tomonlari mavjud va ular qaysi kompensator mexanizmlar orqali shakllangan?

2. Siz pedagoglar bilan qanday metodik maslahat o'tkazar edingiz?

3. Sinfdozlari bilan to'g'ri muloqot va ijtimoiy muhitni yaratish uchun qanday tashabbuslarni ilgari surgan bo'lardingiz?

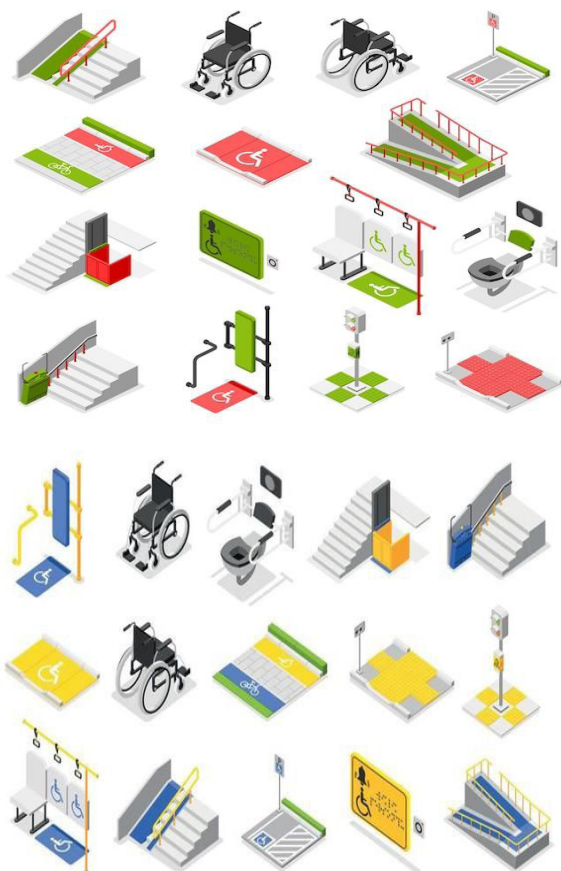
4. Ushbu holatda muallif Vygotskiy ilgari surgan "rivojlanish yo'li boshqacha" tamoyili qanday aks etmoqda?

5. Pedagoglar nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun qanday "alternativ aloqa yo'llari"ni o'rganishlari va qo'llashlari kerak, deb o'ylaysiz?

9-Topshiriq: A. Yu. Shemanovning maqolasidan parcha bilan ishlash

Muallif A. Yu. Shemanov "nogironlik" va "nuqson" tushunchalarini ijtimoiy nuqtayi nazardan izohlaydi. Ijtimoiy modelga ko'ra, agar shaxsda qandaydir jismoniy yoki ruhiy o'ziga xoslik bo'lsa va bu holat jamiyat tomonidan salbiy baholansa, bu "nuqson" deb qaraladi. Ammo agar aynan shu o'ziga xoslik sababli inson jamiyatda kamsitilsa, bu holat "nogironlik" deb nomlanadi.

Ya'ni, nogironlik shaxsning jismoniy holatidan ko'ra ko'proq jamiyatning unga nisbatan salbiy munosabati natijasida yuzaga keladi. Bu tushunchalar asosan jamiyatda hukmron bo'lgan madaniy, mafkuraviy va iqtisodiy tamoyillar asosida shakllanadi. Ayniqsa, ta'lim va tibbiyot tizimlarining bozor qonunlariga moslashuvi bu kamsitishni yanada kuchaytiradi - mehnat bozori ehtiyojlari asosida insonlar baholanadi, nogironligi bo'lgan shaxslar esa "me'yor"dan og'ish sifatida ko'rilib, ijtimoiy muvaffaqiyatsizlik bilan bog'lanadi.

Quyidagi rasmni diqqat bilan tahlil qiling:

Bajarilishi lozim bo'lgan ishlar:

1. Rasmda tasvirlangan inklyuziv infratuzilma vositalarini sanab o'ting.
2. Ularning har biri qanday nogironlik turi uchun mo'ljallanganini aniqlang.
3. Rasm asosida O'zbekiston umumta'lim muassasalarida qanday shart-sharoitlar yaratilishi kerak deb hisoblaysiz? Fikringizni asoslab yozing.

4. Rasmda yo'q, ammo siz muhim deb hisoblagan yana qanday vosita yoki sharoitlarni taklif qilgan bo'lardingiz?

11-Topshiriq: Keys "Baholashda emas, imkoniyatda tenglik"

Siz maktabda o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarisiz. Yaqinda maktabingizga nutqida va harakatida cheklovlari bor, biroq bilim olishga qiziqqan bir bola - Bobur - qabul qilindi. U ta'lim ololmaydi, degan avvalgi stereotiplar o'qituvchilar va ayrim ota-onalar orasida hanuz mavjud. Ba'zilar uni "aynan darsga xalal beruvchi o'quvchi" deb baholamoqda.

Ammo siz muallif Shemanov ilgari surgan g'oya - nogironlik bu insonning holati emas, balki unga jamiyatda berilayotgan imkon va munosabat - ekanligini tushunasiz. Siz ushbu yondashuv asosida maktab jamoasida ongni o'zgartirishni va Boburning o'z iqtidorini ko'rsatishiga imkon yaratmoqchisiz.

Quyidagi savollar asosida vaziyatga yechim taklif eting:

1. Siz pedagoglar va ota-onalar bilan qanday tushuntiruv ishlarini olib borasiz?

2. Boburni baholashda "norma" emas, "potensial" tamoyilini qanday tatbiq qilasiz?

3. Jamiyatdagi kamsitishlar qanday qilib ta'lim muhitiga ham o'tadi va bu muhitni inklyuziv qilish uchun nimalar qilish kerak?

4. Bu holatda "nogironlik - bu ijtimoiy konstruksiya" degan g'oya qanday tasdiqlanadi?

12-topshiriq.

Nogironlar huquqlarini himoya qilish harakati faollaridan bo'lgan amerikalik faol tomonidan bildirilgan qarashlar bilan tanishing. Bu fikrlar "Nogironning mustaqillik deklaratsiyasi" deb nom olgan.

Nogironning mustaqillik deklaratsiyasi

- ✓ Mening nogironligimni muammo sifatida ko'rmang.
- ✓ Menga yordam berishga harakat qilmang, men siz o'ylaganchalik zaif emasman.
- ✓ Meni bemor sifatida qabul qilmang, men oddiy sizning yurtdoshingizman.
- ✓ Meni o'zgartirishga urinmang. Sizda bunga haqli asos yo'q.
- ✓ Menga rahbarlik qilishga urinmang. Men ham har qanday inson singari o'z hayotimga egalik qilish huquqiga egaman.
- ✓ Menga itoatkor, muloyim yoki pastkash bo'lishni o'rgatmang. Menga yaxshilik qilib qo'yayapman, degan kayfiyatda bo'lmang.
- ✓ Shuni tan olingki, nogironligi bo'lgan insonlar duch kelayotgan haqiqiy muammo bu - ularning jamiyat tomonidan qadsizlanishi, tazyiqqa uchrashi va noto'g'ri qarashlar bilan qaralishidir.
- ✓ Menga yordam bering, toki imkonimdan kelgancha jamiyatga o'z hissamni qo'sha olay.
- ✓ Men istagan narsani anglashimga yordam bering.
- ✓ Meni chin dildan g'amxo'rlik qiladigan inson bo'ling, va yaxshilik qilishga urinishda kurashma.
- ✓ Hatto bir-birimiz bilan tortishayotganimizda ham, yonimda bo'ling.
- ✓ Agar men yordamga muhtoj bo'lmasam, yordam bermang - hatto bu sizga rohat bag'ishlasa ham.
- ✓ Menga qoyil qolmang. To'laqonli hayot kechirish istagi - qoyil qolishga arzigulik emas.
- ✓ Meni yaxshiroq tanib oling. Balki biz do'st bo'lib qolarmiz.
- ✓ Meni o'z manfaatlari uchun ishlatadiganlarga qarshi kurashda ittifoqchim bo'ling.
- ✓ Keling, bir-birimizni hurmat qilaylik. Chunki hurmat -

tenglikni anglatadi. Eshitaylik, qo'llab-quvvatlaylik va harakat qilaylik.

Savollar:

1. Qaysi fikr sizni eng ko'p ta'sirlantirdi? Nega?
2. Qaysi fikr siz uchun kutilmagan bo'ldi? Nima sababdan?
3. Inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan insonlarga qanday qilib mustaqil hayot kechirish imkonini bera oladi?

13-topshiriq.

Amaliy mashg'ulot jadvali: Ta'lim olish imkoniyatini baholash

Maqsad: O'z maktabini quyidagi indikatorlar asosida tahlil qilasiz va mavjud holatni baholab, takomillashtirish yo'llarini aniqlab olasiz.

No	Indikatorlar	Maktab-dagi mavjud holat (ha/yo'q, qisqacha izoh bilan)	Baho (1 -yo'q, 5 - to'liq mavjud)	Taklif va izohlar
1	Ta'lim muassasasining bola yashaydigan joyga yaqinligi			
2	Binolar va xonalar mavjudligining mosligi (barriersiz muhit)			
3	Ta'lim muhitining individual moslashtirilganligi (texnologiyalar, texnik vositalar, maxsus jihozlar)			

4	Moslashtirilgan yordam ko'rsatadigan kadrlar mavjudligi (assistentlar, maxsus pedagoglar)			
5	Maxsus mutaxassislarning jalb etilishi (fizioterapevt, instruktor, tibbiyot xodimi va h.k.)			

Topshiriq:

1. Jadvalni to'ldiring, har bir indikator bo'yicha maktabingizdagi holatni ha/yo'q shaklida qisqacha tasvirlang.
2. 1dan 5 gacha baho bering.
3. Har bir indikator bo'yicha izoh va takliflaringizni yozing (masalan, qanday o'zgarishlar kerak, qanday resurslar zarur).

Mustaqil ish uchun topshiriqlar:

1. Inklyuziv ta'lim g'oyalarini aks ettiruvchi, maktabdagi real vaziyatlarga yaqin pedagogik etyudlar (kuzatish, holat, dialog yoki kichik sahna ko'rinishlari) tanlang. Bu etyudlarda nogironligi bor bolalar va ularning sinfdoshlari, o'qituvchilar yoki ota-onalar bilan bo'lgan o'zaro ta'sir aks etsin.

2. Har bir tanlangan etyud asosida 3–5 ta ochiq savol tuzing. Savollar tahlilga undasin: bu vaziyatda kim qanday yo'l tutdi, bu yondashuv qanchalik to'g'ri edi, muqobil yechimlar qanday bo'lishi mumkin edi?

3. Tanlangan etyudlar asosida kichik guruhlarda muhokama tashkil qiling. Har bir guruh o'z kuzatishlari va fikrlarini taqdim etsin. Muhokama yakunida quyidagi savolga javob bering: *Bu tajriba orqali men qanday yangilikka ega bo'ldim, qanday kasbiy o'sishni sezdim?"*

4. Inklyuziv ta'lim g'oyalarini ochib beruvchi, ta'lim

jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va muloqot usul va vositalarini tanlab tahlil qiling.

5. Tanlagan holat yoki tajribangiz asosida quyidagi savollarga javob bering:

- Siz uchun inklyuziv ta'lim deganda nimalar tushuniladi?
- Ta'lim jarayonida barcha bolalarga teng sharoit yaratish uchun nimalar qilish kerak deb o'ylaysiz?

- Maktabda nogironligi bor o'quvchi bo'lsa, sizning rol va yondashuvingiz qanday o'zgaradi?

- O'quvchilar, ota-onalar va pedagoglar o'rtasida inklyuziv muhitni yaratish uchun qanday muloqot usullaridan foydalangan bo'ladingiz?

- Sizningcha, inklyuziv ta'limda eng katta to'siq nima va uni qanday yengish mumkin?

- Inklyuziv ta'limda o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantirish uchun qanday mashg'ulotlar yoki faoliyatlar samarali bo'ladi?

Javoblaringizni guruhda muhokama qiling va quyidagi savol asosida xulosa chiqaring: Siz qanday yangi tajribaga ega bo'ldingiz?

GLOSSARIY

Advokatlik - ayrim shaxslar yoki guruhlarining adolatli manfaatlarini himoya qilish, ilgari surish; yangi ijtimoiy g'oyalar va qadriyatlarni targ'ib etish.

Assirtiv xulq - ichki mustahkamlik va boshqalarga nisbatan muloyimlikni birlashtirgan xulq; tashqi bosim vaziyatida o'z manfaatlari va xulq yo'nalishini muloyim va aniq tarzda himoya qila olish qobiliyati.

Autizm (Yoshlikdagi erta autizm - YEA) - psixikaning holati bo'lib, bu yopiq bo'lish, muloqotga ehtiyoj sezmaslik, haqiqatdan uzilish, o'ziga chekinish, tashqi ta'sirlarga nisbatan reaksiyaning yo'qligi yoki paradoksal bo'lishi, passivlik va muhit bilan aloqada haddan tashqari sezuvchanlik bilan xarakterlanadi.

To'siqsiz muhit - psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega shaxslar uchun jamiyat hayotining barcha sohalarida kirish imkoniyatlari va teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan choralarni majmuasi.

Psixologik moslashuv - shaxs sifatida insonning jamiyatda (mikro- va makrosotsial muhitda) mavjud bo'lishiga moslashuvi, bu jarayon jamiyat talablariga, shuningdek, o'zining ehtiyojlari, motivlari va manfaatlariga muvofiq tarzda yuz beradi.

Bilimga ega bo'lish (bilingvizm) - ikki tilda erkin so'zlasha olish va ularni muloqot sharoitiga qarab navbatma-navbat ishlatish. Bu tabiiy (ikkala til ona tili bo'lib, ularning ustunligi individual ravishda belgilanadi) yoki sun'iy (ya'ni, ona tili va xorijiy tilda so'zlasha olish) bo'lishi mumkin.

Yordamchi va muqobil kommunikatsiya - ijtimoiy muloqotni yengillashtiruvchi har qanday so'zsiz til shakli: yordamchi kommunikatsiya - og'zaki nutqi yetarlicha shakllanmagan shaxslarga nisbatan qo'llanadi, muqobil esa - og'zaki nutq butunlay yo'q bo'lgan holatlarda qo'llaniladi.

Giperdinamik sindrom (Diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi) - diqqatni jamlay olmaslik holati bo'lib, harakatdagi beqarorlik, haddan tashqari faollik, shoshqaloqlik, jizzakilik, maqsadga yo'naltirilgan va uyushgan xatti-harakatlarga layoqatsizlikda namoyon bo'ladi.

O'qishda qiynalayotgan bolalar - ruhiy rivojlanishning kechikishi yoki buzilishi bilan bog'liq rivojlanish nuqsonlariga ega bo'lgan bolalar.

Bola tserebral falaji (BTF) - miya harakat markazlarining zararlanishi natijasida turli psixomotor buzilishlar kuzatiladigan holat.

Diagnostika (pedagogik) - bola va pedagog faoliyati natijalarini aniqlash, tahlil qilish, baholash va o'qitishni to'g'rilash maqsadida olib boriladigan jarayon.

Nogironlik belgisi bo'yicha diskriminatsiya - nogironlik sababi bilan yuzaga kelgan har qanday tafovut, istisno yoki cheklov bo'lib, bu inson huquqlari va asosiy erkinliklardan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, fuqarolik yoki boshqa sohalarda boshqalar bilan teng asosda foydalanish, ularni amalga oshirish yoki tan olishni kamsitish yoki inkor etish maqsadi yoki natijasi bilan bog'liq. Bu barcha shakllardagi diskriminatsiyalarni o'z ichiga oladi, shu jumladan asosli moslashtirishdan bosh tortishni ham.

Dismorfofobiya - o'zining jismoniy nomukammalligi yoki tashqi ko'rinishidagi kamchiliklardan ruhiy azoblanish holati.

Mavjudlik (kirish imkoniyati) - konstitutsiyaviy huquqni amalga oshirish va yuqori sifatli ta'lim olishda teng dastlabki imkoniyatlarni ta'minlash, barcha istovchilarning sifatli ta'lim xizmatlari bilan qamrab olinishi darajasi.

Imo-ishora tili (ishoraviy nutq) - og'zaki nutqdan foydalana olmaydigan shaxslar uchun asosiy o'qitish va muloqot vositasi bo'lgan o'ziga xos til tizimi.

Psixik rivojlanishning kechikishi (PRK) - bolada psixik rivojlanishning me'yordagi sur'atlaridan chetlashuvi.

Nogironlik - inson organizmining o'ziga xos xususiyatlari va u yashaydigan jamiyat xususiyatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aks ettiruvchi murakkab hodisa.

Individual ta'lim rejasi - ta'lim jarayonida bola (shu jumladan psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bo'lgan bola)ning alohida ta'lim ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uchun mo'ljallangan maxsus ta'lim sharoitlarini tavsiflovchi hujjat.

Inklyuziv ta'lim indikatorlari - ta'lim tizimining barcha o'quvchilar uchun ochiqqligini miqdoriy va sifat jihatdan baholovchi hisobiy (nisbiy, ulushli va boshqalar) kattaliklar va mazmuniy tavsiflar.

Inklyuziya indeksi - ta'lim muassasasiga inklyuziv ta'limni joriy etish samaradorligini baholash hamda olingan natijalarni tahlil qilish asosida rivojlanish rejalari ishlab chiqish imkonini beruvchi ichki monitoring tizimi.

O'qituvchining inklyuziv tayyorgarligi - hozirgi sharoitda samarali kasbiy-pedagogik faoliyatni amalga oshirish imkonini beruvchi kompetensiyalar majmuasiga asoslangan murakkab integral shaxsiy sifat.

Inklyuziv kompetentlik - o'qituvchining kasbiy-shaxsiy sifati bo'lib, u inklyuziv ta'lim muhitida kasbiy-pedagogik va ijtimoiy vazifalarni hal etishda bilimlardan foydalanishga qodir va tayyor bo'lishini bildiradi.

O'qituvchining inklyuziv madaniyati - inklyuziv ta'lim makonining qadriyatlari va tamoyillarini qabul qilishga asoslangan, o'zining funktsional tuzilmasiga ega bo'lgan bir qancha tarkibiy qismlarni o'z ichiga oluvchi tizimli integral shaxsiy tuzilma.

Ta'lim muassasasining inklyuziv madaniyati - xavfsiz va bag'rikeng hamjamiyat bo'lib, inklyuziya qadriyatlarini qabul qiladi, hamkorlik g'oyalarini bo'lishadi va barcha ishtirokchilarning rivojlanishini rag'batlantiradi, bunda har bir shaxsning qadriyati umumiy yutuqlarning asosini tashkil etadi.

O'qituvchining inklyuziv tafakkuri - inklyuziv ta'lim makonida yuzaga keladigan, kelajakdagi mutaxassis ongida ta'lim jarayonining obyektiv xususiyatlarini aks ettirish va ijodiy qayta ishlash, uni maqsad va vazifalarga muvofiq modellashtirish jarayonida namoyon bo'ladigan aqliy faoliyatdir; bunda o'qituvchi barcha o'quvchilarning ta'lim ehtiyojlarini inobatga olgan holda pedagogik vazifalarni hal qilish qobiliyatini namoyon etadi.

Ta'lim muassasasining inklyuziv ta'lim muhiti - ijtimoiy muhit osti tizimi bo'lib, har bir ishtirokchining shaxsiy rivojlanish imkoniyatini belgilovchi ta'lim makonining (sharoitlar, omillar, parametrlar, komponentlar, ta'sirlar tizimi, o'zaro aloqalar va munosabatlar) omillari majmuasidir.

Inklyuziv ta'lim makoni - ijtimoiy makonning integrativ birlik bo'lib, unda ta'limiy munosabatlar har bir ishtirokchi uchun ochiq shaklda amalga oshiriladi, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish, ijtimoiylashuv, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zgarish imkoniyatlari ta'minlanadi.

Ta'lim muassasasining inklyuziv siyosati - har bir ishtirokchini ta'lim jarayoniga qo'shishga doir g'oya va tamoyillarni qabul qilish va ularga amal qilish, inklyuziv ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan faoliyat.

Inklyuziv amaliyot - har bir o'quvchining to'laqonli ishtirokini ta'minlaydigan yangi resurslardan foydalangan holda inklyuziv ta'lim muhitida o'quv jarayonini boshqarish.

O'qituvchining inklyuziv bag'rikengligi - o'qituvchining «boshqacha» o'quvchini qanday bo'lsa shundayligicha tushunish, tan olish va qabul qilishga bo'lgan ijtimoiy-psixologik sifati bo'lib, bu ta'limiy munosabatlardagi ijtimoiy va kasbiy hamkorlikning asosi hisoblanadi.

Integratsiya - keng ma'noda: insonni ijtimoiy hayotga jalb qilish; tor ma'noda: psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bo'lgan bolaning oddiy maktabga qo'shilishi.

Integratsiyalashgan ta'lim va tarbiya - psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar bilan bu

xususiyatlarga ega bo'lmagan shaxslar birgalikda o'qitiladigan maxsus ta'lim tashkiloti shakli.

Kompensatsiya - yetarlicha rivojlanmagan, buzilgan yoki yo'qotilgan funksiyalarni boshqa, saqlanib qolgan funksiyalarni qayta tashkil etish yoki kuchaytirib qo'llash orqali qoplash.

Xenofobiya - begona odamlar, notanishlik yoki xorijlikdan haddan tashqari, asossiz qo'rqish; yot narsalarga nisbatan nafrat va toqatsizlik.

Korreksion-pedagogik yordam - maktabgacha ta'lim dasturlarini va umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirishda doimiy yoki vaqtinchalik qiyinchiliklarga ega bo'lgan shaxslar uchun tashkil etiladigan pedagogik tadbirlar tizimi. Bu yordam korreksion-pedagogik yordam punktlarida yoki rivojlantiruvchi o'quv va reabilitatsiya markazlarida ko'rsatiladi.

Jismoniy yoki psixik buzilishlarni tuzatish - jismoniy va/yoki psixik buzilishlarni tuzatish va/yoki yumshatishga qaratilgan psixologik-pedagogik, tibbiy va ijtimoiy choralar tizimi.

Psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega shaxs - jismoniy va/yoki psixik buzilishlarga ega bo'lib, ijtimoiy faoliyati cheklangan va maxsus sharoitlar yaratilmasdan ta'lim olish imkoniyati mavjud bo'lmagan shaxs.

Logopediya - nutq buzilishlarini o'rganadigan fan, shuningdek, bu buzilishlarni aniqlash, tuzatish va oldini olishning maxsus ta'lim-tarbiya vositalari orqali amalga oshiriladigan usullari.

Logofobiya - nutqiy muloqotdan qat'iy qo'rquv va nutqdagi muvaffaqiyatsizlikni doimiy kutish holati.

Nogironlikning tibbiy modeli - nogironlikni kasallik, patologiya, davolanishga muhtojlik, mehnat terapiyasi yoki inson hayotini yengillashtirishga xizmat qiluvchi maxsus xizmatlar orqali talqin qiladigan yondashuv.

Ko'p jismoniy va psixik buzilishlar - ikki yoki undan ortiq jismoniy va/yoki psixik buzilishlarning mavjudligi.

Mutizm - nutqiy muloqotdan butunlay bosh tortish holati.

Negativizm - boshqalarning ta'siriga asossiz, sababsiz qarshilik ko'rsatish holati.

Me'yor (lot. norma) - belgilangan o'lchov, biror narsaning o'rtacha kattaligi; **fan me'yor** - o'quvchining ma'lum bir fan dasturini o'zlashtirishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va amaliyotlar (ta'lim standartlarida aks ettiriladi); **ijtimoiy-yoshga doir me'yor** - maktab o'quvchisining aqliy va shaxsiy rivojlanishining ko'rsatkichlari (psixologik shakllanishlar), ularning muayyan yosh bosqichi oxiriga kelib shakllanishi kutiladi; **individual me'yor** - bolaning rivojlanishi va o'z-o'zini rivojlantirishdagi individual xususiyatlari.

Normal rivojlanish - turli xil salbiy og'ishlar va noto'g'ri shakllanishlar o'rtasidagi nisbiy muvozanatli holat.

Ta'lim muhiti (ta'lim makoni) - shaxsni belgilangan namunaga muvofiq shakllantirish uchun ta'sirlar va sharoitlar tizimi, shuningdek, ijtimoiy va fazoviy-moddiy muhitda mavjud bo'lgan rivojlanish imkoniyatlari.

Oligofrenopedagogika - aqliy zaifligi mavjud shaxslarni o'qitishga oid ilmiy bilimlar tizimi.

Maxsus ta'lim ehtiyojlari - shaxs xususiyatlari bilan bog'liq holda ta'limning maxsus sharoitlari, usullari va vositalariga bo'lgan ehtiyoj.

Patronaj - bolaga, uning ota-onasiga va o'qituvchilarga omon qolish, tiklovchi davolanish, maxsus ta'lim-tarbiya, ijtimoiylashuv va shaxs sifatida shakllanishga doir muammolarni hal etishda ko'rsatiladigan maxsus yordam turi.

Pedagogik integratsiya - psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bolalarning bilim olish va o'quv faoliyati usullarini o'zlashtirish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik choralar majmui.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash - bolani rivojlantirish va o'zini rivojlantirish, ta'lim-tarbiya, o'zini namoyon qilish va o'zini amalga oshirishda kasbiy (korreksion-pedagogik)

yordam ko'rsatishga qaratilgan pedagog faoliyati vositalari tizimi.

Piktogrammali muloqot - odamlar o'rtasida axborot almashinuvini yengillashtirish, tushunish va xabar yetkazishni osonlashtirishga xizmat qiluvchi grafik kommunikativ strategiyalardan foydalanish.

Psixodiagnostika - shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash va o'lchash usullarini ishlab chiqadigan psixologiya sohasi.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) - bolaning psixofizik imkoniyatlariga muvofiq rivojlanish dasturini (ta'limiy yo'nalishini) belgilash maqsadida uning psixik rivojlanish xususiyatlarini aniqlovchi jamoaviy organ.

Psixologik-tibbiy-pedagogik tekshiruv - bolaning shaxsiy xususiyatlarini, bilish va hissiy-irodaviy sohalarini, salohiyatini va sog'lig'i holatini o'rganish orqali unga maxsus ta'lim sharoitlarini belgilashga qaratilgan maxsus metod va metodikalarni qo'llash.

Psixologik-pedagogik hamrohlik - bola bilan rivojlanish, ta'lim, tarbiya va ijtimoiylashuv masalalarini hal etishda o'zaro hamkorlikni nazarda tutuvchi kompleks qo'llab-quvvatlash shakli.

Oqilona moslashtirish - nogironlar uchun inson huquqlari va asosiy erkinliklaridan teng asosda foydalanishni ta'minlash maqsadida, muayyan holatda zarur, lekin haddan tashqari yoki asossiz yuk bo'lmaydigan o'zgarish va tuzatishlar kiritish.

Erta kompleks yordam - 3 yoshgacha bo'lgan psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bolalarga oilada, ta'lim muassasalarida va sog'liqni saqlash tashkilotlarida psixologik-tibbiy-pedagogik hamrohlik bilan jismoniy va/yoki psixik buzilishlarni aniqlash, tekshirish, tuzatish va individual o'qitishni o'z ichiga olgan choralar tizimi.

Psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bola - 18 yoshgacha bo'lgan, psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega shaxs.

Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bola - ta'limning maxsus sharoitlari, usullari va vositalariga muhtoj bola.

Sezgir yosh davri (senzitiv davr) - bolaning ma'lum faoliyat turlarini o'zlashtirishi, psixik funksiyalarini shakllantirishi uchun eng qulay bo'lgan yosh bosqichi.

Ijtimoiylashuv - shaxs tomonidan ijtimoiy tajriba, ijtimoiy aloqalar va munosabatlar tizimini o'zlashtirish va faol ravishda takrorlash jarayoni.

Nogironlikning ijtimoiy modeli - nogironlikni hozirgi jamiyat tuzilmasining jismoniy nogironligi bo'lgan insonlarga yetarlicha e'tibor bermasligi yoki butunlay e'tibor bermasligi oqibatida yuzaga keluvchi faoliyatdagi cheklov va to'siq sifatida tushunish.

Ijtimoiy-konstruktivistik yondashuv - "nogironlik/qobiliyatsizlik", "salomatlikdagi cheklovlar", "me'yor" tushunchalarini ijtimoiy konstrukt sifatida ko'radigan va ularni ayrim shaxslar yoki ijtimoiy guruhlariga nisbatan (shu jumladan iqtisodiy) kamsitish vositasi sifatida ishlatish mumkinligini tan oluvchi yondashuv.

Insonning ijtimoiy rivojlanishi - shaxs va psixikaning rivojlanish jarayoni bo'lib, turli ijtimoiy munosabatlar o'rnatilishi natijasida yuzaga keladi va ijtimoiy muhit bilan optimal munosabatlar modelini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Maxsus guruh (maxsus sinf) - psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega shaxslar ta'lim oladigan guruh (sinf).

Maxsus ta'lim - psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarni maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim darajasida maxsus ta'lim dasturlari orqali o'qitish va tarbiyalash jarayoni.

Maxsus ta'lim muassasasi - psixofizik rivojlanishida xususiyatlarga ega shaxslar uchun ta'lim va tarbiya berish maqsadida tashkil etilgan ta'lim muassasasi.

Ta'lim olish uchun maxsus sharoitlar - maxsus ta'lim dasturlarini o'zlashtirishning mumkin bo'lmagan yoki

qiyinlashgan holatida pedagogik, tibbiy, ijtimoiy va boshqa yordam turlarini tashkil qilish orqali yaratilgan sharoitlar. Bularga texnik reabilitatsiya vositalari, maxsus o'quv rejaları va dasturlar, maxsus darsliklar va metodikalar, moslashtirilgan ta'lim muhiti kiradi.

Stigmatizatsiya - ma'lum bir insonlar guruhiga asossiz ravishda salbiy xususiyat yuklash va bu xususiyatni har bir vakilga tatbiq etish (masalan: "barcha finlar sust", yoki "barcha militsionerlar poraxo'r"). Stigmatizatsiyaning asosi - jamoatchilik fikri va stereotiplardir.

Surdopedagogika - eshitishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni o'qitish va tarbiyalashga oid ilmiy bilimlar tizimi.

Tiflopedagogika - ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni o'qitish va tarbiyalashga oid ilmiy bilimlar tizimi.

Tolerantlik (bag'rikenglik) - boshqa madaniyat va an'ana vakillariga nisbatan sabr-toqatli bo'lish, ularning "boshqacha" bo'lish huquqini tan olish; boshqacha fikr, his-tuyg'u, e'tiqod va xatti-harakatlarga loqayd yoki ijobiy munosabatda bo'lishga tayyorlik.

Total kommunikatsiya - og'zaki va imo-ishora tillarining bir vaqtda qo'llanishi (nutq va yozuv, daktilologiya, imo-ishora bilan kalkalangan til, pantomima, ko'rsatkich ishoralar, mimika va boshqalar).

Og'ir jismoniy va/yoki psixik buzilishlar - shunday darajadagi buzilishlar bo'lib, ularning ta'sirida shaxs maxsus ta'lim standartlariga muvofiq ta'lim olish imkoniga ega bo'lmaydi va faqat atrof-muhit haqidagi asosiy bilimlar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari va oddiy mehnat ko'nikmalarini egallashi bilan cheklanadi.

Universal dizayn - barcha odamlar uchun iloji boricha hech qanday qo'shimcha moslash yoki maxsus loyihalarsiz foydalanish imkonini beruvchi buyumlar, muhit, dasturlar va xizmatlar dizayni.

Maxsus ta'lim muassasasi (ikkinchi marta) - psixofizik

rivojlanishida xususiyatlarga ega bolalar, ijtimoiy xavf ostidagi bolalar huquqlarini himoya qilish va tarbiyalash, sog'lomlashtirishga muhtoj bolalarni tarbiyalash, bolalar va yoshlarga qo'shimcha ta'lim, ishchi (xizmatchi) kasblariga tayyorlash dasturlarini amalga oshiradigan ta'lim muassasasi.

Jismoniy va/yoki psixik buzilish - ijtimoiy faoliyatni cheklovchi va qonunchilikda belgilangan tartibda tasdiqlangan me'yordan og'ish.

Braille yozuvi - ko'zi ojizlar uchun 1829-yilda L. Braille tomonidan yaratilgan maxsus hajmli, relyefli-nuqta asosidagi o'qish va yozuv yozuvi.

Empatiya (эмпатия) - boshqa insonning ruhiy holatini tushunish, unga hamdardlik qilish, uning ichki dunyosiga kirib borish orqali uning kechinmalarini his etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar:

1.1. BMT. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani ratifikatsiya qilish to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2021-yil 29-noyabr, PF-26-son. [Elektron resurs]: <https://lex.uz/docs/-5478320>.

1.2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori <https://lex.uz/ru/docs/-5679836>

1.3. O'zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2024-yil 25-yanvardagi 46-son qarori <https://lex.uz/docs/-6779571>

1.4. Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiya va uning fakultativ protokollari.-Toshkent -2009.

1.5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.

1.6. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: "O'zbekiston", 2018. – 507 b.

1.7. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo' ladi. 3-jild.– T.: "O'zbekiston", 2019. – 400 b.

1.8. Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: "O'zbekiston", 2020. – 400 b.

1.9. Mirziyoyev Sh.M. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga murojaati (2018-yil 28-dekabr). [Elektron manba]**

2. Kitob, risola, monografiya, maqolalar:

2.1. Акимова, О. И. Инклюзивное образование как современная модель образования лиц с ограниченными возможностями здоровья [Электронный ресурс] / О. И. Акимова // Образование без границ : информ.-метод. портал по инклюзив. и специал. образованию. - Режим доступа: <http://www.edu-open.ru>. - Дата доступа: 19.11.2012.

2.2. Аксёнова, Л. И. Маленькие ступеньки, ведущие в большую жизнь / Л. И. Аксёнова // Дефектология. - 1999. - № 3. - С. 36-43.

2.3. Алёхина, С. В. Инклюзивное образование и психологическая готовность учителя / С. В. Алёхина // Вестн. МГППУ. Сер. «Педагогика и психология». - 2012. - № 4. - С. 118-127.

2.4. Антонова, О. Ю. Ступеньки к интеграции / О. Ю. Антонова, М. А. Романова // Управление дошкольным образовательным учреждением. - 2012. - № 3. - С. 108-116.

2.5. Бабкина, Н. В. Психологическое сопровождение детей с ЗПР в общеобразовательной школе / Н. В. Бабкина // Дефектология. - 2006. - № 4.

7. Багудина, Е. Г. Экономический словарь. - М. : ТК Велби : Проспект, 2006. - С. 597.

2.6. Боскис, Р. М. Учителю о детях с нарушениями слуха : кн. для учителя / Р. М. Боскис. - 2-е изд., испр. - М. : [б. и.], 1988.

2.7. Буковцова, Н. И. Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями здоровья: проблемы и перспективы / Н. И. Буковцова // Инклюзивное образование: методология, практика, технология-2011 : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 20-22 июня 2011 г. / ИПИО МГППУ ; под ред. С. В. Алёхиной. - М. : МГППУ, 2011.

2.8. Бут, Т. Показатели инклюзии : практ. пособие

/ Т. Бут, М. Эйнскоу ; под ред. М. Вогана ; пер. с англ. И Аникеев. - М. : Перспектива, 2007. - 124 с.

2.9. Варёнова, Т. В. Инклюзия как новая концепция международной образовательной политики: вариативные формы образования детей с разными стартовыми возможностями / Т. В. Варёнова // Нар. асвета. - 2013. - № 6. - С. 87-91.

2.10. Организация образовательной среды для детей с особенностями психофизического развития в условиях интегрированного обучения : учеб.-метод. пособие / С. Е. Гайдукевич [и др.] ; под общ. ред. С. Е. Гайдукевич, В. В. Чечета. - Минск : БГПУ, 2006. - 98 с.

2.11. Гладкая, В. В. Планирование коррекционной работы с учащимися с трудностями в обучении / В. В. Гладкая. - Минск : Зорны верасень, 2008. - 112 с.

2.12. Дакарские рамки действий. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств [Электронный ресурс] // Текст, принятый Всемирным форумом по образованию. Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2000 г. - Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001202/120240r/>. - Дата доступа: 12.09.2011.

2.13. Дементьева, И. Ф. Инклюзивное образование: проблемы и перспективы / И. Ф. Дементьева, С. А. Сопыряева // Нар. образование. - 2012. - № 4. - С. 182-185.

2.14. Демичева, О. Г. Неспециальные проблемы инклюзивного образования / О. Г. Демичева // Социал. педагогика. - 2012. - № 2. - С. 54-58.

2.15. Денискина, В. З. Особые образовательные потребности детей с нарушением зрения / В. З. Денискина // Дефектология. - 2012. - № 6. - С. 17-24.

2.16. Денисова, О. А. Стратегия и тактика подготовки педагогов инклюзивного образования / О. А. Денисова, В. Н. Поникарова, О. Л. Леханова // Дефектология. - 2012. - № 3. - С. 81-89.

2.17. Дрягина, И. С. Создание профессионального педагогического сообщества как основной ресурс развития инклюзивного образования / И. С. Дрягина // Дефектология. - 2013. - № 1. - С. 68-74.

2.18. Екжанова, Е. А. Двухкомпонентная инклюзивная модель обеспечения прав на образование детей с различным уровнем психофизического развития [Электронный ресурс] / Е. А. Екжанова // Образование без границ : информ.-метод. портал по инклюзив. и специал. образованию. - Режим доступа: <http://www.edu-open.ru>. - Дата доступа: 09.09.2012.

2.19. Заваденко, Н. Н. Как понять ребёнка : дети с гиперактивностью и дефицитом внимания. - М. : Школа-Пресс, 2000. - 112 с.

2.20. Змушко, А. М. От интегрированного обучения - к инклюзивному образованию: ключевые проблемы и задачи : новые педагогические подходы к работе с «особыми» детьми / А. М. Змушко // Нар. асвета. -2013. - № 1. - С. 18-23

2.21. Инклюзивное образование. - М. : Шк. кн., 2010. - Вып. 1. - 272 с.

2.22. Инклюзивное образование: путь в будущее // Сообщества практики в СНГ по вопросам развития содержания общего среднего образования : материалы III регион. сем. - Минск : Четыре четверти, 2007. — 190 с.

2.23. Инклюзивное образование: состояние, проблемы, перспективы. - Минск : Четыре четверти, 2007. - 208 с.

2.24. Петерс, Сьюзен Дж. Инклюзивное образование : Стратегии ОДВ для всех детей / Петерс Сьюзен Дж. ; под ред. Т. В. Марченко, В. В. Митрофаненко, В. С. Ткаченко; пер. с англ. Ю. И. Мельник. - СевКавГТУ, 2010. - 124 с.

2.25. Коноплёва, А. Н. Вопросы трансформации содержания специального образования в контексте

компетентностного подхода / А. Н. Коноплёва, Т. Л. Лещинская, Т. В. Лисовская // Спец. адукацыя. - 2009. - № 3. - С. 3 - 10.

2.26. Малофеев, Н. Н. Базовые модели интегрированного обучения / Н. Н. Малофеев, Н. Д. Шматко // Дефектология. - 2008. - № 1.

2.27. Малофеев, Н. Н. Западноевропейский опыт сопровождения учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях интегрированного обучения / Н. Н. Малофеев // Дефектология. - 2005. - № 5.

2.28. Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья. - Женева : ВОЗ, 2001. - 342 с.

2.29. Милевски, С. Специфика работы логопеда с детьми, имеющими синдром дефицита внимания и гиперактивности (СДВГ) / С. Милевски, Э. Чаплевска // Дефектология. - 2009. - № 2. - С. 19-26.

2.30. Митина, Л. М. Психология личностно-профессионального развития субъектов образования / Л. М. Митина. - М. : СПб. : Нестор-История, 2014. - 376 с.

2.31. На пути к инклюзивной школе : пособие для учителей. - М. : Перспектива, 2007. - 48 с.

2.32. Настольная книга педагога-дефектолога / Т. Б. Епифанцева [и др.] - Изд. 4-е - Ростов н / Д.: Феникс, 2008. - 564 с. 365 РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

2.33. Натанзон, Э. Ш. Трудный школьник и педагогический коллектив / Э. Ш. Натанзон. - М. : [б. и.], 1984.

2.34. Обучение и воспитание детей в условиях центра коррекционно-развивающего обучения и реабилитации : пособие для педагогов и родителей / С. Е. Гайдукевич [и др.] / науч. ред. С. Е. Гайдукевич. - 2-е изд. - Минск. : БГПУ, 2008. - 144 с.

2.35. Актуальные вопросы создания специальных

образовательных условий для детей с ограниченными возможностями здоровья, детей-инвалидов : рабочие материалы к Всерос. сем., 23-25 июня 2014 г. - М. : ГБОУ ВПО МГППУ. - 115 с.

2.36. Рингерт, Л. Введение в универсальный дизайн : учеб. / Л. Рингерт // Канадско-Российская программа по инвалидности, 2006.

2.37. Светлова, О. В. Индекс инклюзии как система оценки качества инклюзивного образования для детей с особенностями психофизического развития / О. В. Светлова // Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. - Вип. XX : в 2 ч. Сер. соціальнопедагогічна. - Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. - Ч. 1.- С. 217-225.

2.38. Инклюзивное образование как первый этап на пути к включающему обществу / Н. Я. Семаго [и др.] // Психол. наука и образование. - 2011. - Вып. 31. - С. 15-27.

2.39. Сивашинская, Е. Ф. Особенности обучения «гиперактивного» ребенка в школе / Е. Ф. Сивашинская // Діагностика. - 2007. - № 6.

2.40. Симакова, Т. П. Формирование субъектной позиции семьи на основе социально-образовательного партнёрства : дис. ... д-ра пед. наук / Т. П. Симакова. - Томск : [б. и.], 2012. - 488 с.

2.41. Создание и апробация психолого-педагогического сопровождения инклюзивной практики : метод. сб. / под общ. ред. С. В. Алёхиной, М. М. Семаго. - М. : МГППУ, 2012. - 156 с.

2.42. Третьяков, П. И. Адаптивная образовательная система школы - требование времени / П. И. Третьяков // Нар. асвета. - 2004. - № 11. - С. 4-7.

2.43. Хитрюк, В. В. Основы обучения и воспитания детей с особенностями психофизического развития : практикум / В. В. Хитрюк. - Барановичи: РИО БарГУ, 2010. - 178 с.

2.44. Хитрюк, В. В. Толерантность будущих педагогов к детям с особыми образовательными потребностями: к вопросу о готовности к работе в условиях образовательной инклюзии / В. В. Хитрюк, О. А. 368 РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ Ульянова // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. - 2013. - № 1. - С. 120-128.

2.45. Шевченко, С. И. Коррекционно-развивающее обучение : Организационно-педагогические аспекты / С. И. Шевченко. - М. : [б. и.], 1999.

2.46. Rogers, S. J. Evidence - based comprehensive treatments for early autism / S. J. Rogers, L. A. Vismara // J. Clin. Child Adolesc Psychol. - 2008. - V. 37 (1). -P. 8-38.

2.47. Mo'minova Q.X. Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari jahon tajribasi misolida// Kasb-hunar ta'limi ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2023, 5-son. Toshkent. 158-163 b

2.48. 2.31. Mo'minova Q.X. Maktab boshqaruv tizimining inklyuziv ta'limga moslashuvi va innovatsion yondashuvlar // Maktab ta'limi: muammolar, izlanishlar, yechimlar ISSN: 3060-4788, 2024, 2-son. Toshkent. 24-30 b.

2.49. Mo'minova Q.X. Inklyuziv ta'limni boshqarishning tarixi va huquqiy asoslari jahon tajribasi misolida // Inter education & Glob

al study Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. ISSN 2992-9024, 2024-yil, 7-son. Buxoro. 22-33 b

2.50. Mo'minova Q.X. Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etishning dolzarb muammolari va mavjud imkoniyatlari // Maktabgacha va maktab ta'limi. ISSN: 3060-4613. 2025-yil, iyun, №6-son. Toshkent. 24-29 b.

ILOVALAR

1-jadval. Nogironlikni tushunishning tibbiy va ijtimoiy modellari taqqoslamasi

Taqqoslash mezonlari	Tibbiy model	Ijtimoiy model
Nogironlik hodisasini tushunish	Nogironligi bo'lgan shaxs – bu jismoniy yoki ruhiy holati tufayli oddiy funksiyalarni bajara olmaydigan odam, bu esa faoliyat cheklanishiga va jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatining kamayishiga olib keladi.	Nogironligi bo'lgan shaxs – bu sog'ligidagi muayyan buzilishlar tufayli jamiyatdagi jismoniy, psixologik va munosabatdagi to'siqlarni mustaqil yengib o'ta olmaydigan odam.
Jamiyatning nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan asosiy faoliyati	Tibbiy (jarrohlik yoki davolovchi) aralashuv orqali buzilishlarni yo'qotish.	Barcha bolalar uchun teng huquqni ta'minlash va ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratish.
Moslashuv va imkoniyat yaratish	Nogironligi bo'lgan odam mavjud muhit va jamiyatga moslashishi kerak.	To'siqlarni bartaraf etish uchun ijtimoiy sharoitlar, maktablar va ta'lim muassasalari o'zgartirilishi lozim.

Maxsus ehtiyojli bola muvaffaqiyatsiz bo'lsa, javobgarlik	Muammo bolaning o'zida yoki uning ota-onasida.	Bu – pedagogik muammo (o'qituvchining malakasi, metodika, didaktik materiallar bilan bog'liq muammo).
OPFR (rivojlanishda cheklovli bola) ijtimoiy bahosi	Nuqsonli bola, to'liq emas.	Har bir bola qadrlanadi va qanday bo'lsa, shunday qabul qilinadi.
Modelning asosiy tushunchalari	Nuqson, tashxis	Shaxsning kuchli tomonlari, ijtimoiy va ta'limiy ehtiyojlari.
Ijtimoiy muhitning reaksiyasi	Yorliq yopishtirish	To'rsiqlarni aniqlash va muammolarni hal etish.
Buzilishga bo'lgan munosabat	Bu – nogironning, uning yaqinlari va oilasining shaxsiy muammosi.	Bu – barcha jamiyat a'zolari hal qilishi kerak bo'lgan masala: jismoniy, psixologik va munosabatdagi to'rsiqlarni bartaraf etish.
Diqqat markazi	Buzilish	Muhitni, xususan, ijtimoiy muhitni o'zgartirish.

Ish yoʻnalishi	Ehtiyojlarni baholash, monitoring, buzilishlarni davolash.	Standart xizmatlardan foydalanish uchun qoʻshimcha resurslar, vositalar, uskunalar bilan taʼminlash.
Taʼlim siyosati	Segregatsiya, alohida xizmatlar koʻrsatish.	Birgalikda oʻqitish, ota-onalar, oʻqituvchilar, assistentlar va mutaxassislarni tayyorlash va oʻqitish.
Jamiyat pozitsiyasi	Ehtiyojlarning imkoniyatlarga mos kelishini kutish.	Insonlar oʻrtasidagi munosabatlarni "etarlicha oʻstirish".
Ijtimoiy munosabatlar	Ksenofobiya, izolyatsiya	Bagʻrikenglik, hamkorlik, farqlar tan olinadi va qadrlanadi, har bir bola jamiyatga qoʻshiladi.
Ijtimoiy natija	Jamiyat oʻzgarmaydi.	Jamiyat rivojlanadi.

2-jadval. Integratsiyalashgan ta'lim-tarbiya va inklyuziv ta'limning taqqoslamali tavsifi

Taqqoslash mezon	Integratsiyalashgan ta'lim va tarbiya	Inklyuziv ta'lim
Ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari	Rivojlanishda cheklavlari bo'lgan bolalar umumta'lim muassasalari negizida tashkil etilgan integratsiyalashgan sinflarda (guruhlar) yoki maxsus sinflarda o'qitiladi.	Bolalar oddiy sinflarda o'qitiladi, buzilish mavjud yoki yo'qligiga ko'ra ajratilmaydi.
Har qanday bolaning rivojlanish cheklovlaridan qat'i nazar ta'limga ochiqligi	Aqliy salohiyat saqlangan taqdirda rivojlanishda cheklavlari bo'lgan barcha bolalar uchun mavjud.	Istisnosiz barcha bolalar uchun mavjud.
Ta'lim jarayonini tashkil etish (birgalikda o'qitish indeksi)	Tasviriy san'at, musiqa, texnologiya (xizmat mehnati), jismoniy tarbiya darslarida birgalikda o'qitish.	Butun o'quv kuni davomida barcha darslarda birgalikda o'qitish.
Ta'lim mazmuni	Rivojlanishda cheklavlari bo'lgan bo'lgan bolalar maxsus ta'lim dasturlari asosida mavjud buzilish xususiyatiga ko'ra o'qitiladi.	Barcha bolalar umumiy dasturlar asosida, bolaning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirilgan individual ta'lim dasturi orqali o'qitiladi.

Ta'lim yo'nalishini belgilash (o'quv joyi va mazmuni tanlovi)	Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi hamda PTPK (psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya) xulosasiga asosan amalga oshiriladi.	Tanlovni ota-onalar, ularning o'rnini bosuvchi shaxslar va bola o'zi amalga oshiradi.
Ijtimoiylashtirish funksiyasini amalga oshirish imkoniyatlari	Cheklangan: rivojlantirishda cheklovlari bo'lgan bo'lgan bolalar integratsiyalashgan sharoitlarda ham "segregatsiya"ga uchraydi.	To'liq: ijtimoiy aloqalar va tajriba tabiiy sharoitlarda shakllantiriladi.
O'qitish funksiyasini amalga oshirish imkoniyatlari	To'liq: maxsus ta'lim dasturi mazmunini egallash defektolog-o'qituvchi tomonidan ko'rsatilgan tuzatish-pedagogik yordam bilan ta'minlanadi.	To'liq: individual ta'lim dasturi asosida psixologik-pedagogik ko'mak va tuzatish-pedagogik ishlar bilan ta'minlanadi.
Ta'lim natijalari	Ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalar.	Shaxsning ijtimoiy va hayotiy kompetensiyalari, uning ijtimoiylashuvini ta'minlovchi natijalar.

O'qituvchining roli	Defektolog-o'qituvchi bilan hamkorlikda, bolaning buzilish darajasi va xususiyatiga mos holda tuzatish-pedagogik ishni amalga oshiradi.	Yetakchi rol: ota-onalar, mutaxassislar, defektolog, psixolog, ergoterapevt bilan birgalikda bolaning ta'lim jarayonini tashkil etadi.
Defektolog va mutaxassislarning roli	Yetakchi rol: tuzatish-pedagogik ishni tashkil etadi va ta'lim dasturini o'zlashtirishni ta'minlaydi.	"Ota-ona-o'qituvchi-defektolog-mutaxassis" hamkorligida ishtirok etadi; pedagog va ota-onalarga maslahat beradi, diagnostika va kuzatuv olib boradi, tuzatish mashg'ulotlarini tashkil etadi.
Bolalar o'rtasida o'zaro aloqa va muloqot	Qisman: birgalikda o'qitiladigan darslar va imkoniyatga qarab tanaffuslar davomida muloqot mavjud.	To'liq: butun o'quv jarayonida muloqot va o'zaro aloqa imkoniyatlari mavjud.
Ota-onalar o'rtasidagi aloqa va muloqot	Qisman: umumiy maqsadlarning shakllanmasligi sababli o'zaro aloqa va hamkorlik kam.	To'liq: barcha ota-onalar o'rtasida o'quv, tarbiyaviy va tadbirlar yuzasidan hamkorlik mavjud.

Ota-onalarning salohiyatidan foydalanish	Cheklangan: “maxsus” va “oddiy” bolalarning ota-onalari umumiy muammolarni hal etishda birlashishga ehtiyoj sezmaydi.	To‘liq: barcha bolalarning ota-onalari o‘quv va ijtimoiylashtirish jarayonidagi umumiy maqsadlarda birlashadi.
“Maxsus” bolalarda subyektiv pozitsiyani shakllantirish	Cheklangan: ijtimoiy munosabatlar modeli yetkazilmaydi.	To‘liq: inklyuziv muhit shaxsiy boshqaruv, o‘zini baholash, o‘zini nazorat qilish kabi elementlarni shakllantirishga xizmat qiladi.
Bolalar jamoasi salohiyatidan foydalanish	Cheklangan: rivojlashda cheklavlari bo‘lgan bo‘lgan bolalarga ta’lim jarayoni defektolog tomonidan alohida olib boriladi, bu esa farqlashga olib keladi.	To‘liq: umumiy ta’lim jarayonida barcha bolalar o‘rtasida do‘stona va hamkorlik munosabatlari shakllanadi.
Asosiy mazmuni	“Maxsus” bola mavjud, uni mavjud standartlarga moslashtirish va tipik rivojlanayotgan bolalar muhitiga integratsiyalash lozim.	Har bir bola o‘ziga xos shaxsdir va umumiy ta’lim muhitida bu individuallik turlicha namoyon bo‘lishi mumkin.

3-jadval. Ta'lim modellari

Oddiy ta'lim	Maxsus ta'lim	Integratsiyalashgan ta'lim
“Oddiy” bola; Dumaloq tirgaklar dum- aloq teshiklar uchun; Oddiy peda- goglar; Oddiy makta- blar.	“Maxsus” bola; Kvadrat tirgaklar kvadrat teshiklar uchun; Maxsus peda- goglar; Maxsus maktablar.	Bolani tizim talablari- ga moslashtirish: Kvadrat tirgakni dum- aloqqa aylantirish; Tizim o'zgarishsiz qoladi; Bola tizimga mo- slashmasa, tizim uni rad etadi.
Inklyuziv ta'lim		
Barcha bolalar bir-biridan farq qiladi		
Barcha bolalar o'qiy oladi		
Turli salohiyat, turli etnik guruhlar, bo'y, yosh, kelib chiqish, jins mavjud		
Tizim bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi		
Barcha bolalar bir-biridan farq qiladi		

**4-jadval. Inklyuziv ta'lim amaliyotiga jalb etilgan
pedagoglarning pozitsiyalari**

Taqqoslash me- zoni	Jalb etilgan pozit- siya	Chetda turgan pozitsiya
Bolani va uning xususiyatlarini qabul qilish	Bolaning xusu- siyatlarini qa- bul qiladi, uning imkoniyatlari va cheklovlarini “ko’radi” (mas- alan: “uning dars- ga kirishishi qiyin, yoniga borib tur- ish kerak, yelkaga qo’l qo’yish mum- kin”)	Bolaning muammo- lari va buzilishla- rini “ko’radi”, qiy- inchiliklarini faqat muammo nuqtayi nazaridan ataydi (masalan: “uddalay olmaydi”, “orqa- da qolmoqda”, “ko’rmaydi”)
Hamkorlikdagi guruh bilan ish- lashda faollik	Dars jarayonida bolaning o’ziga xos xatti-harakat- larini tushunadi, mutaxassislardan zarur ma’lumo- tlarni so’rab ola- di; bolaning psix- ologik-pedagogik yordami to’liq tasavvurga ega	Bola haqida ma’lu- motni faqat mu- taxassislardan pas- siv ravishda oladi; “tayyor retseptlar” kutadi; bolaning ho- latini bo’lak-bo’lak holda ko’radi

Inklyuziv amaliyotni samarali amalga oshirishdagi javobgarlik	OPFR bo'lgan bolaning ta'lim jarayoniga samarali qo'shilishi uchun sharoit yaratish va uni amalga oshirishda mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi	Javobgarlikni bolaga, ota-onaga yoki mutaxassislariga yuklaydi ("istamaydi", "qila olmaydi", "ota-onasi shug'ullanmaydi")
Emotsional holatni tahlil qilish	Bola, ota-ona va mutaxassislar bilan o'zaro muloqotda paydo bo'lgan his-tuyg'ularini tahlil qiladi	O'z kechinmalaridan "chetda" turadi, o'z-o'zini tahlil qilish uchun muhim materialni ajrata olmaydi
Kasbiy faoliyat xarakteri	Darsni rejalashtiradi, bashorat qiladi, pedagogik o'zaro ta'sirni amalga oshiradi va natijalarni tahlil qiladi	Pedagogik o'zaro ta'siri buyruq shaklida bo'ladi ("qaragin", "jim tur", "shoshil")

5-jadval. Inklyuziv ta'lim pedagogi kompetensiyaviy modelining matritsasi

Pedagogik faoliyatning strukturaviy komponentlari	Inklyuziv ta'lim muhitidagi subyektlar
	O'quvchilar

Pedagogik maqsad va vazifalarini belgilash

Quyidagilarga ega bo'lishi va tayyor bo'lishi kerak:

- o'quvchilarning alohida ta'lim ehtiyojlarini aniqlashga imkon beruvchi diagnostik usullarni qo'llay olish;
- o'quv, muloqot va jamoa bilan o'zaro aloqadagi qiyinchilik sabablarini aniqlay olish;
- ta'lim jarayonining strategik va taktik maqsadlarini, natijalarga qo'yiladigan talablarni belgilay olish;
- har bir bolaning imkoniyat va ehtiyojlariga mos differensial ta'lim natijalarini loyihalashtirish;
- alohida ehtiyojli bolalar hayotiy istiqbolini bashorat qilish va inklyuziv ta'lim sharoitlarida uni ta'minlash.

Vazifalarni hal qilish vosita va usullarini tanlash

Quyidagilarga qodir va tayyor bo'lishi kerak:

- o'qitish usullari, materiallar, pedagogik vositalarni tanlash, ularni turli ta'limiy ehtiyoj va imkoniyatlarga moslashtira olish;
- alohida ehtiyojli bolalarga mos maxsus usullar va vositalarni belgilay olish;
- barcha o'quvchilarni turli faoliyatlarga jalb etish, birgalikdagi faoliyat va muloqotni tashkil eta olish;
- an'anaviy va alternativ kommunikatsiya usullaridan foydalanish.

Pedagogik faoliyatni tahlil qilish va baholash

Quyidagilarga qodir va tayyor bo'lishi kerak:

– o'z faoliyati samaradorligini, o'quvchilarning faoliyati va o'zaro munosabatlarini tahlil qila olish, barcha bolalar bilan o'zaro muloqot natijalarini baholay olish.

6-jadval - Maxsus ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha indikatorlar ro'yxati

Indikator nomi	Hisoblash usuli
<i>Inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar mavjudligi</i>	Inklyuziv ta'limni belgilovchi davlat hujjatlari to'plamining mavjudligi
<i>Maxsus ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni ta'lim bilan qamrab olish darajasi (%)</i>	ATEB bolalar soni / Jami ATEB(alo-hida ta'limga ehtiyoji bo'lgan b.) bolalar soni · 100
<i>Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ATEB tarbiyalanuvchilar ulushi (%)</i>	Maktabgacha muassasalaridagi ATEB bolalar / Jami ATEB bolalar · 100
<i>Umumiy o'rta ta'limdagi ATEB o'quvchilar ulushi (%)</i>	Umumta'lim muassasalaridagi OOPli o'quvchilar / Jami ATEB o'quvchilar · 100
<i>Kasb-hunar va o'rta maxsus ta'lim muassasalaridagi ATEB o'quvchilar ulushi (%)</i>	Ushbu ta'lim turidagi ATEB o'quvchilar / Jami o'quvchilar soni · 100
<i>Oliy ta'lim muassasalaridagi ATEB talabalar ulushi (%)</i>	Oliy ta'limdagi ATEB talabalar / Jami talabalar · 100
<i>Inklyuziv sharoitlar yaratilgan maktabgacha ta'lim muassasalari ulushi (%)</i>	Inklyuziv DTM soni / Jami DTM soni · 100

<i>Inklyuziv sharoitlar yaratilgan umumiy o'rta ta'lim muassasalari ulushi (%)</i>	Inklyuziv maktablar soni / Jami maktablar soni · 100
<i>Inklyuziv sharoitlar yaratilgan kasb-hunar va o'rta maxsus ta'lim muassasalari ulushi (%)</i>	Moslashtirilgan shart-sharoitlarga ega muassasalar / Jami muassasalar · 100
<i>Inklyuziv sharoitlar yaratilgan oliy ta'lim muassasalari ulushi (%)</i>	Moslashtirilgan OTM soni / Jami OTM soni · 100
<i>Maktabgacha va umumiy o'rta ta'limdagi maxsus pedagoglar va ATEB bolalar nisbati</i>	Maxsus pedagoglar soni / ATEB bolalar soni
<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha malaka oshirgan pedagoglar ulushi (%)</i>	Malaka oshirganlar soni / Jami pedagoglar soni · 100
<i>Inklyuziv ta'lim bo'yicha qayta tayyorgarlikdan o'tgan pedagoglar ulushi (%)</i>	Qayta tayyorgarlikdan o'tganlar / Jami pedagoglar soni · 100
<i>Oliy ta'lim bilan qamrab olingan ATEB shaxslar koefitsienti (%)</i>	Oliy ta'limdagi ATEB shaxslar / 17–24 yoshdagi ATEB shaxslar · 100
<i>Bitta ATEB o'quvchiga to'g'ri keluvchi ta'lim xarajatlari va aholi jon boshiga YAIM nisbati</i>	Bitta ATEB bola uchun byudjet xarajati / Aholi jon boshiga YAIM
<i>ATEB shaxslar uchun darsliklar nashriga ajratilgan xarajatlar ulushi (%)</i>	ATEB bola uchun adabiyot xarajatlari / Umumiy darslik xarajatlari · 100
<i>Inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha resurs markazlari va umumiy ta'lim muassasalari nisbati (%)</i>	Resurs markazlari soni / Umumiy ta'lim muassasalari soni · 100

**7-jadval . Ta’lim muhiti resurslari: qo’llab-quvvatlovchi,
rag’batlantiruvchi va korreksion salohiyatga ega
bo’lgan resurslar**

Muhit resurs- larining aso- siy guruhlar	Alohida guruhlarning tarkibiy qismlari
Predmetli	- Xonalar hajmi, yoritilishi, rang yechimi, sanitariya-gigiyena talablariga muvofiqligi; - Mebel o’lchami va funkcionalligi; - Ahamiyatli va tanish belgilar bilan ajralib turuvchi obyektlar (o’lchami, yorqin rangi, kontur qalinligi va h.k.); - Sensor namunalari kolleksiyasi; - O’quv dasturiga mos predmet kolleksiyalari; - Moslashtirilgan detallarga ega obyektlar (masalan, ovozi to’p); - Maxsus moslamalar bilan jihozlangan o’quv materiallari va asbob-uskunalar (yorliqlar, belgilashlar, chiziqlar, fiksatorlar); - Bolaga qulay shaklda taqdim etilgan axborot (yirik shrift bilan, audio/video kassetalarda, Brayl yozuvi, imo-ishoralar, maxsus belgilar orqali); - Maxsus kompyuter dasturlari; - Individual korreksiya vositalari (fiksatorlar, optik, eshitish vositalari va h.k.); - Obyektlarni yaxshi ko’rishni ta’minlovchi vositalar (yaqinlashtirish, yoritish, kontur ajratish, fonni ajratish, ekranlash va h.k.)
Makonsal	- Yoritilish, rang yechimi; - Podyumlar, chegaralovchi chiziqlar, turniketlar; - Ish joyi va makonda yo’nalishga yordam beruvchi signal ustunlari; - Makonning strukturalashtirilishi (turli funktsional zonalarining ajratilishi); - Xavfsiz yo’nalishlarning tashkil etilishi; - Harakatni yo’naltiruvchi signallar

Tashkiliy-ma'noviy

- Bolalarning kundalik hayoti faoliyatini kun tartibiga muvofiq tashkil etish (har bir vaqt qismi o'z atributlari bilan);
- Haftalik ritm (maishiy hayot, o'qish, bo'sh vaqt sohalarining aniq strukturalashtirilishi);
- Yillik ritm (har yili takrorlanadigan hodisalar aylanishi);
- Yuklama (intellektual, jismoniy, vizual, taktil, eshitish va h.k.) dozalari;
- Rejalar, algoritmlar, eslatmalar;
- Atrofdagilar bilan munosabat va o'zaro ta'sirni tartibga soluvchi qoidalar

Ijtimoiy-psixologik

- Voqealar va hamkorlik faoliyati;
- Har qanday o'zaro ta'sirda yuqori emotsional boylik;
- Muvaffaqiyatli vaziyatlar;
- Homiylik, murabbiylik;
- Barcha ta'lim jarayoni ishtirokchilarining faol baholovchi faoliyati;
- Bolaning tashqi ko'rinishi estetik bo'lishi;
- Bolaning ijtimoiy maqomining ijobiy bo'lishi;
- Bolaning kuchli tomonlarini ko'rish qobiliyati;
- Bola bilan muloqot qilish istagi va ko'nikmasi;
- Pedagoglar, maktab xodimlari, sog'lom bolalar va ota-onalarning rivojlanishda cheklovlari bo'lgan bolalar bo'lgan bolalarga nisbatan mos munosabatlari;
- Vaziyatga mos o'zaro ta'sir motivlari;
- Pedagoglarning rivojlanishda cheklovlari bo'lgan bolalar bo'lgan bolalarga nisbatan xulq namunasi;
- rivojlanishda cheklovlari bo'lgan odamlarning yutuqlari misollari;
- rivojlanishda cheklovlari bo'lgan odamlar va ularning muammolarini tavsiflovchi lug'at;
- Ta'lim muassasasida rivojlanishda cheklovlari bo'lgan xodimlarning mavjudligi;
- Shaxsni baholash uchun turli mezonlarning doimiy taqdimoti

MUNDARIJA

Kirish.....	3
-------------	---

I BOB. INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY ASOSLARI	5
---	---

1.2. Maktab rahbariyatining inklyuziv ta'lim qonunchiligini joriy etishdagi roli va mas'uliyati. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi.....	17
---	----

II BOB. INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH: INNOVATSION METODLAR VA STRATEGIYALAR

2.1. Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etishdagiylari strategiyalari	28
2.2. Pedagogik jarayonda innovatsion usullar va texnologiyalarni boshqaruv orqali joriy etish	56
(Universal dizayn).....	56

III BOB. MAKTAB RESURLARINI SAMARALI BOSHQARISH VA INKLYUZIV TA'LIM UCHUN SHAROIT YARATISH

3.1. Inklyuziv ta'limni ta'minlashda moddiy, inson va tashkiliy resurslardan foydalanish jarayonini tashkil etish va samaradorlik indikatorlarini aniqlash.....	63
3.2. Fizik muhit va infratuzilmani inklyuziv talablarga moslashtirishning boshqaruv mexanizmlari.....	72

IV BOB. MAKTAB RAHBARIYATINING INKLYUZIV MUHIT YARATISHDAGI STRATEGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI

4.1. Maktab rahbariyatning inklyuzivlikni rivojlantirishdagi liderlik roli va qaror qabul qilish jarayonlari.....	88
4.2. Psixologik muhitni boshqarish va o'qituvchilar jamoasini inklyuzivlikka tayyorlash	93

V BOB. INKLYUZIV TA'LIM MUASSASALARIDA METODIK TA'MINOT VA HUJJATLAR BILAN ISHLASH JARAYONI

5.1. Inklyuziv ta'lim bo'yicha metodik hujjatlar, dasturlar va rejalarini ishlab chiqish va joriy etish bosqichlari	101
---	-----

5.2. Individual rivojlanish xaritalari va taklif-shikoyatlarni hisobga olish orqali o'quvchilar ehtiyojlarini aniqlash mexanizmlari 110

VI BOB. INKLYUZIV TA'LIMDA O'QUVCHILARNING O'ZIGA ISHONCHINI OSHIRISH USULLARI VA ULAR O'RTASIDA DO'STONA MUHITNI YARATISH MASALASI

6.1. Inklyuziv madaniyatni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarda o'zini anglash va muloqot madaniyatini shakllantirish usullari .. 121

6.2. Stigma va stereotiplarni yengish va do'stona muhitni shakllantirishga qaratilgan amaliy tadbirlar va targ'ibot usullari 126

VII BOB. INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA MAKTAB VA OTA-ONALAR HAMKORLIGI.....135

7.1. Ota-onalarni inklyuziv ta'limga jalb etishning samarali strategiyalari..... 135

7.2. Maktab va oilaning hamkorlik modeli: inklyuziv ta'limda muvofiqlashtirilgan yondashuv 148

VIII BOB. O'QUVCHILARNI BAHOLASH VA INDIVIDUAL YONDASHUV: INKLYUZIV TA'LIMDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH 163

8.1. Raqamli texnologiyalar asosida inklyuziv ta'limda individual baholashni tashkil etish 163

AMALIY MASHG'ULOTLAR..... 178

GLOSSARIY 192

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR 202

ILOVALAR..... 209

E.M. Alkarov, Q.X. Mo'minova

**MAKTAB RAHBARLARINING INKLYUZIV
TA'LIMNI BOSHQARISH KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI
(RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA)**

Metodik qo'llanma

Toshkent – 2025